

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НИ ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (31)

Ужгород, 2023

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31)

УДК 327 (477)

Г 36

Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 292 Міжнародні економічні відносини (наказ МОН України від 11.07.2019 № 975) та 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії (наказ МОН України від 28.12.2019 №1643)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова

редакційної колегії:

Газуда Леся Михайлівна – доктор економічних наук, професор кафедри економіки і підприємництва (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»),

Заступник голови

редакційної колегії:

Артюмов Іван Володимирович – кандидат історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Члени редакційної колегії:

Віднянський Степан Васильович – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, **Гбурова Марцела** – доктор наук, завідувачка кафедри політології Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика (Словаччина), **Гоблик Володимир Васильович** – доктор економічних наук, професор, перший проректор (Мукачівський державний університет), **Грицишен Дмитрій Олександрович** – доктор економічних наук, професор (Житомирський державний технологічний університет), **Данилець Юрій Васильович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Неліпа Дмитро Васильович** – доктор політичних наук, завідувач кафедри державного управління Київського національного університету ім. Т. Шевченка, **Руденко Ольга Мстиславівна** – доктор наук з державного управління, професор, директор науково-дослідного інституту публічного адміністрування та менеджменту (Чернігівський національний технологічний університет), **Тодоров Ігор Ярославович** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Інформаційного центру Європейського Союзу, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Токар Петро Васильович** – кандидат соціологічних наук, науковий співробітник НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Філчак Річард** – доктор філософії, заступник директора Центру соціальних та психологічних наук Словацької академії наук, **Черленяк Іван Іванович** – доктор наук з державного управління, професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Шкода Мірослав** – доктор філософії, доцент факультету менеджменту Університету ім. Коменського в Братиславі (Словаччина), **Якубек Петер** – доктор філософії, доцент, квестор ВНЗ «Дубницький технологічний інститут» (Словаччина).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 11 від 18 грудня 2023 р.)

Електронна версія: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/>

© ДВНЗ «УжНУ»,
Науково-навчальний інститут
євроінтеграційних досліджень, 2023

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES

Collection of scientific papers

Issue 2 (31)

Uzhhorod, 2023

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31)

УДК 327 (477)

Г 36

The collection of scientific papers is included in the List of scientific professional editions of Ukraine by specialty: 292 International Economic Relations (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 975 of 11.07.2019) and specialty 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of 28.12.2019)

EDITORIAL BOARD:

Editor in chief:

Lesia Hazuda – Doctor of Sciences (Economy), Professor of the Department of Enterprise Economics (SU “Uzhhorod National University”),

Deputy editor in chief:

Ivan Artiomov – Ph.D. (History), Associate Professor, Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the ER Institute of European integration studies (SU “Uzhhorod National University”)

Members of the Editorial Board:

Stepan Vidniansky – Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Hburova Martseła** – Doctor of Sciences, Head of the Department of Political Science in Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovak Republic), **Volodymyr Hoblyk** – Doctor of Sciences (Economy), Professor, First vice-rector (Mukachevo State University), **Dymytrii Hrytsyshen** – Doctor of Sciences (Economy), Professor (Zhytomyr State Technological University), **Yurii Danylets** – Ph.D. (History), Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies (SU “Uzhhorod National University”), **Dmytro Nelipa** – Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Public Administration (Taras Shevchenko National University of Kyiv), **Olha Rudenko** – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Director of the Scientific Research Institute of Public Administration and Management at Chernihiv National University of Technology (Chernihiv, Ukraine), **Ihor Todorov** – Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the Information Centre of European Union, Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic integration (SU “Uzhhorod National University”), **Petro Tokar** – Ph.D. (Sociology), Researcher, Educational and Research Institute of European Integration Studies (SU “Uzhhorod National University”), **Richard Filchak** – Ph.D., Deputy director of the Center of Social and Psychological Sciences at Slovak Academy of Sciences, **Ivan Cherleniak** - Doctor of Sciences (Public Administration), Professor of the Department of Business-Administration, Marketing and Management (SU “Uzhhorod National University”), **Miroslav Shkoda** – Ph.D., Faculty of management, department of corporate finance, Comenius University (Slovak Republic), **Peter Jakubek** – Ph.D., Quaestor of DTI University (Slovak Republic).

Recommended for publication by the Academic Council of Uzhhorod National University (protocol No 11 of 18.12.2023)

Electronic version: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/>

© SU «UzhNU»

Research and Educational Institute
of European Integration Studies, 2023

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ.....	9
Леонід Чупрій. Посилення геополітичної суб'єктності України та перспективи розпаду Росії в умовах сучасних глобальних викликів.....	9
Ігор Тодоров, Наталія Тодорова, Світлана Мишко. Опірність України в контексті євроатлантичної інтеграції	25
Петро Токар, Ірина Світлик. Політика уряду Канади щодо українських біженців	38
Михайло Шелемба, Марта Шелемба. Перспективні напрями співпраці України та країн Балтії	46
Алла Гірман. Роль держави в геополітичному просторі	55
Тетяна Ілюк. Формування засад публічної дипломатії України.....	63
Наталія Карпишин, Сергій Гродський, Володимир Вільчинський. Європейський Союз на шляху до цифрових трансформацій: досвід для України	76
Петро Токар, Настя Бабічин. Демографічні наслідки війни в Україні та необхідність стратегій повернення біженців	87
Іван Артёмов, Людмила Середа, Світлана Зуб. Європейські стратегії розвитку: уроки для України (з практики реалізації наукового проєкту в УжНУ)	100
Жанар Медеубаєва, Райхан Таштемханова. Центральна Азія в контексті війни в Україні: вплив та ризики (<i>публікується англійською мовою</i>)	108
Рената Чіжмодій. Перспективи партнерських відносин України та країн Вишеградської четвірки	117
Анатолій Сопілка. Забезпечення підвищення рівня професійної компетентності державних службовців у контексті європейської інтеграції	129
Мар'яна Ляшко. Сучасні виклики міграційних процесів та їх аналіз (оглядова стаття)	139
ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	148
Микола Талавиря, Микола Калінчик, Анна Слободяник. Чи є в Україні перспективи виробляти і використовувати біодизель?	148
Микола Талавиря, Лариса Бондаренко, Михайло Орбан. Вибір методики дослідження та оцінки економічної ефективності вирощування сидератів	168
Леся Газуда, Мирослава Оприсок. Окремі підходи до розроблення управлінських технологій брендингу в аграрній сфері.....	180

Михайло Газуда, Євгеній Білей. Застосування бренд-маркетингових технологій в аграрному господарюванні	188
Наталія Гапак, Оксана Іжик. Міжнародна економічна інтеграція України в умовах війни.....	195
Сергій Газуда, Вікторія Герцег, Володимир Андришин. Регіональні особливості використання аграрних ресурсів.....	206
Андрій Поліщук. Методичні підходи до сутнісного розуміння сільського розвитку	215

CONTENT

GEOPOLITICAL PRIORITIES OF UKRAINE	9
Leonid Chupriy. Strengthening Ukraine's geopolitical subjectivity and the prospects of Russia's dissolution in the context of contemporary global challenges	9
Ihor Todorov, Natalia Todorova, Svitlana Myshko. Ukraine's resilience in the context of euro-atlantic integration	25
Petro Tokar, Iryna Svitlyk. Canadian government's policy regarding Ukrainian refugees fleeing Russian occupation.....	38
Mykhailo Shelemba, Marta Shelemba. Prospective directions of Cooperation between Ukraine and the Baltic Countries. Research methodology	46
Alla Girman. The role of the state in the geopolitical space	55
Tetyana Iliuk. Formation of the principles of the public diplomacy of Ukraine	63
Natalia Karpyshyn, Sergiy Grodsky, Volodymyr Vilchynskyi. The European Union on the way to digital transformation: experience for Ukraine.....	76
Petro Tokar, Nastya Babichyn. Demographic consequences of the war in Ukraine and the need for refugee return strategies	87
Ivan Artyomov, Lyudmila Sereda, Svitlana Zub. European development strategies: lessons for Ukraine	100
Zhanar Medeubaeva, Raikhan Tashtemkhanova. Central Asia in the context of the war in Ukraine: impact and risks	108
Renata Chizhmodii. Prospects of partnership relations between Ukraine and Visegrad Group countries	117
Anatoliy Sopilka. Ensuring increase of the level of professional competence of civil officers in the context of european integration	129
Maryana Lyashko. Modern challenges of migration processes and their analysis (review article)	139
EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE AND THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE	148
Mykola Talavyrya, Mykola Kalinchyk, Anna Slobodianyuk. Are there prospects for Ukraine to produce and use biodiesel?	148
Mykola Talavyrya, Larisa Bondarenko, Mykhailo Orban. Selection of methods of research and evaluation of the economic efficiency of growing siderats	168
Lesya Gazuda, Myroslava Oprysok. Separate recommended approaches to the management and development of branding technology in the agricultural sphere	180

Mykhailo Gazuda, Yevhenii Biley. Application of brand marketing technologies in agricultural management	188
Natalia Hapak, Oksana Izhik. International economic integration of Ukraine in the conditions of war	195
Serhii Gazuda, Victoria Herceg, Volodymyr Andryshyn. Regional features of the agricultural resources use	206
Andriy Polishchuk. Methodical approaches to the essential understanding of rural development	215

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

УДК 327.5

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).9–24

*Леонід Чупрій,
доктор політичних наук, професор
Державний податковий університет*

ПОСИЛЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗПАДУ РОСІЇ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджуються особливості посилення геополітичної суб'єктності України в умовах повномасштабної агресії Росії. Підкреслюються, що рівень міжнародної підтримки України значно зріс, зокрема українську резолюцію з засудженням агресії Росії на засіданні Генеральної Асамблеї ООН підтримала 141 країна. Посилення міжнародного авторитету України підтверджує також і підтримка країнами ЄС європейської інтеграції України. Так, на початку березня 2022 року Європейський парламент підтримав резолюцію, яка рекомендує інституціям Європейського Союзу якнайшвидше надати нашій країні статус країни-кандидата на вступ до ЄС. 23 червня 2022 року Європейська рада ухвалила рішення про надання Україні кандидатства в члени ЄС. Зазначається, що ще одним із ключових сучасних трендів української зовнішньої політики є євроатлантичні прагнення України, зокрема на вільнюському саміті 2023 року країни Альянсу пообіцяли прийняти Україну без ПДЧ. Підкреслюється, що в умовах, коли ЗСУ успішно звільняють тимчасово окуповані території, геополітична суб'єктність Росії зазнала значних втрат, оскільки більшість цивілізованих країн світу не хочуть підтримувати чи навіть мати будь-які довгострокові відносини з країною-агресором, країною-терористом. Зазначається, що розпад Російської імперії – це лише питання часу, оскільки нинішня путінська Росія просякнута брехнею та корупцією на всіх рівнях, вона є інституційно нежиттєздатною.

Ключові слова: російсько-українська війна, геополітична суб'єктність, НАТО, ЄС, розпад Росії.

The article examines the peculiarities of strengthening the geopolitical subjectivity of Ukraine in the conditions of full-scale Russian aggression. It is emphasized that the level of international support for Ukraine has increased significantly, in particular, 141 countries supported the Ukrainian resolution condemning Russia's aggression at the UN General Assembly. The strengthening of Ukraine's international authority is also confirmed by the EU countries' support for Ukraine's European integration. Thus, at

the beginning of March 2022, the European Parliament supported a resolution recommending the institutions of the European Union to grant our country the status of a candidate country for joining the EU as soon as possible. On June 23, 2022, the European Council decided to grant Ukraine a candidate for EU membership. It is noted that one of the key modern trends of Ukrainian foreign policy is Ukraine's Euro-Atlantic aspirations, in particular, at the Vilnius summit of 2023, the countries of the Alliance promised to accept Ukraine without the MAP. It is emphasized that in the conditions when the Armed Forces successfully liberate the temporarily occupied territories, the geopolitical subjectivity of Russia has suffered significant losses, since most civilized countries of the world do not want to support or even have any long-term relations with an aggressor country, a terrorist country. It is noted that the collapse of the Russian Empire is only a matter of time, since the current Putin's Russia is permeated with lies and corruption at all levels, it is institutionally and organizationally unsustainable.

Key words: *Russian-Ukrainian war, geopolitical subjectivity, NATO, EU, disintegration of Russia.*

Сьогодні світове співтовариство переживає складні часи у своєму розвитку, долаючи енергетичні, продовольчі, сировинні, екологічні та інші глобальні проблеми. Останнім часом посилюються загрози геополітичного характеру: міжнародний тероризм; несанкціоноване поширення технологій масового ураження; гостра ситуація у «країнах осі нестабільності» (Сирія, Афганістан, Іран, Північна Корея, Ізраїль-Палестина); транснаціональна злочинність і корупція. В умовах посилення глобальних викликів відбувається трансформація геополітичної конфігурації світу. Баланс сил у світі постійно змінюється, відбувається перерозподіл сфер впливу світових ключових гравців.

Однією із ключових загроз світовій системі безпеки на сьогодні є повномасштабне вторгнення Росії до України. Загарбники завдали значних руйнувань містам і селам нашої країни, знищуючи критичну інфраструктуру. Але найбільші наші втрати – це людський капітал, оскільки люди на – це найвища соціальна цінність.

За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну загинули понад 9 тисяч цивільних, зокрема понад 500 дітей. Кількість жертв втричі більша, ніж за 8 років бойових дій на сході України. І це, на жаль, не остаточні цифри [1]. Економіка України переживає також непрості часи, відбувся спад ВВП близько 30%, проте щомісяця в Україну надходять 3-4 млрд доларів фінансової допомоги від наших союзників, що дає можливість утримати українську економіку на належному рівні.

Але, незважаючи на всю трагічність, війна зміцнила українську націю, зробила її сильнішою, консолідованішою. В цих складних умовах зростає й геополітична суб'єктність української держави. Насильницька агресія з боку Російської Федерації підкреслила важливість європейської та євроатлантичної інтеграції для забезпечення національної безпеки України. Євроатлантична інтеграція передбачає активний вибір геополітичної орієнтації, спрямованої на поглиблення співпраці між державами

Європи і Північної Америки у різних сферах, таких, як безпека, політика, економіка тощо.

Геополітичний аналіз сучасного становища України здійснювався у працях вітчизняних і закордонних вчених: Н. Арбатової, Я. Бугайського, А. Дацюка, О. Багана, К. Бака, С. Глассер, Л. Вардомського, Р. Грінберга, В. Дергачова, А. Зленка, В. Іщука, О. Каліщук, В. Копійки, Н. Короми, Р. Ларсона, Є. Ленського, В. Манджолі, Т. Гартон Еша, Ю. Матвієвського, В. Огризка, Б. Парахонського, Г. Перепелиці, А. Русначенка, Т. Татаренко, І. Тодорова, П. Циганкова, Г. Шелест, Т. Шинкаренко, Г. Яворської та ін.

Мета статті – дослідити особливості посилення геополітичної суб'єктності України та перспективи розпаду Росії в умовах сучасних глобальних викликів.

Результати дослідження

Досліджуючи історію становлення геополітичної суб'єктності України, важливо відзначити, що протягом тривалого періоду наша країна була об'єктом геополітичних ігор. Ця ситуація виникла через слабкість нашої політичної еліти, яка не мала стратегічного бачення та страждала від відсутності позитивного зовнішньополітичного іміджу. В результаті Україна часто асоціювалася зі слаборозвиненою та корупційною країною, що призводило до втрати нашої геополітичної суб'єктності.

Протягом тривалого часу в Україні не було чіткого зовнішньополітичного курсу, країна коливалася між спробами наблизитися то до Росії, то до західних країн. Ми декларували політику багатовекторності та намагалися підтримувати добросусідські відносини з усіма країнами. Але, на жаль, не всі наші сусіди також прагнули до цього, оскільки наш найближчий сусід – Російська Федерація, говорячи про дружні відносини з Україною, прагнула насаджувати ідеї «російського міра», де переважали цінності етатизму, шовінізму, імперіалізму, патерналізму, авторитаризму. Але Україна завжди прагнула до європейських демократичних цінностей – свободи, суверенітету, захисту прав людини, соціальної справедливості тощо, і тому ніколи не змириться з російськими посяганнями. Відтак останніми роками, і особливо після повномасштабної агресії Російської Федерації, європейська та євроатлантична орієнтації були записані в Конституції України [2].

Слід констатувати, що останніми роками відбувається активне посилення геополітичної суб'єктності України, що, зокрема, можна прослідкувати, аналізуючи результати голосувань Генеральної асамблеї ООН. Так, у річницю російського вторгнення 23 лютого 2023 року відбулося засідання Генеральної асамблеї ООН, де обговорювалася резолюція України щодо засудження російської агресії. Засідання, яке повинно було відбутися за один день, тривало декілька днів, оскільки на виступи записалося близько 40 країн. Це підтвердило той факт, що це питання є ключовим для світової спільноти, оскільки його вирішення є життєво важливим для більшості країн світу. Більшість демократичних країн світу у своїх виступах активно підтримували Україну, засуджуючи російську агресію. Росія, як завжди, вчергове брехала всьому світу, відкидаючи справедливі звинувачення

України. Білорусь, як покірний васал, також підтримувала Росію, вносячи правки в українську резолюцію, щоб її послабити і нівелювати звинувачення проти Росії, хоча ці правки, звичайно, не пройшли. Найбільш важливою було ставлення до резолюції країн Глобального Півдня (країн Азії, Африки, Південної Америки), які здебільшого займають нейтральну позицію. З ними працювала як українська так і російські делегації. Зокрема остання намагалася переконати ці країни в тому, що Росія напала на Україну, рятуючи себе від західних країн і від НАТО, і закликала ці країни також об'єднатися для боротьби з колоніальним колективним Заходом. Слід також згадати, що позиції Росії були досить сильні в багатьох країнах Африки, де активно представлено російський капітал і де також господарюють російські вагнерівці.

Але сподівання Росії були марними. Підсумкове голосування підтвердило, що українську резолюцію підтримала 141 країна, що є значним успіхом України. Частина країн Глобального Півдня також підтримала нашу резолюцію, серед яких і країни Близького Сходу, які раніше займали нейтральну позицію. Проти було всього 7 країн, серед яких такі авторитарні та тоталітарні країни, як Північна Корея, Сирія, Білорусь та маргінальні країни: Еритрея, Малі, Нікарагуа, яким Росія допомагає. Серед країн, що утрималися, Китай та Індія, які отримують фінансову вигоду від співпраці з Росією, зокрема від купівлі за зниженими цінами енергоносіїв. Серед тих, хто утримався, більшість африканських країн: Південна Африка, ЦАР, Зімбабве, Ангола, інші, де ще сильні позиції Росії. Не підтримали резолюцію також деякі азійські країни: Пакистан, В'єтнам. Пакистан, як ми знаємо, неофіційно підтримує деякі терористичні організації і в цьому має спільність з Росією, яка є країною-терористом. Щодо В'єтнаму, то останній має ностальгію за Радянським Союзом. Не голосували за резолюцію також деякі країни пострадянського простору, зокрема Казахстан, Вірменія, Киргизстан, в яких ще зберігаються певні російські впливи. Хоча більш за все на це вплинула позиція Китаю, який посилює зв'язки з країнами Центральної Азії. Що цікаво, навіть Іран не проголосував проти резолюції, зайнявши нейтральну позицію, хоча останній й надсилає бойові безпілотники в Росію.

Посилення міжнародного авторитету України підтверджує також і підтримка країнами ЄС європейської інтеграції України. Як ми знаємо, Президент України В. Зеленський подав заяву на вступ до Європейського Союзу 28 лютого 2022 року, акцентуючи увагу на тому, що наша країна гідна стати членом Євросоюзу, оскільки ми ціною життів наших найкращих синів захищаємо демократичні європейські цінності. В першу чергу нас підтримали наші найближчі сусіди – Польща, Словаччина, Чехія, Румунія, Латвія, Естонія, Литва, Болгарія, які виступили із заявами про надання Україні членства в ЄС за особливою прискореною процедурою, що буде значним ударом по злочинному путінському режиму, який всіма силами намагається не допустити вступ України в ЄС. На початку березня Європейський парламент підтримав резолюцію, яка рекомендує інституціям Європейського Союзу якнайшвидше надати нашій країні статус країни-кандидата на вступ до ЄС.

Європейська рада 23 червня 2022 року ухвалила рішення про надання Україні та Молдові статусу кандидата в члени ЄС. За надання Україні кандидатури проголосували представники усіх 27 країн Євросоюзу.

Українці вибороли право на спеціальну процедуру вступу у ЄС ціною власної крові, захищаючи демократичні цінності і власну свободу. Відтак будемо сподіватися, що євроінтеграція нашої країни буде максимально прискорюватися. Як тільки офіційно розпочнуться перемовини між Україною та Європейським Союзом, то останній надасть нашій країні значну фінансову допомогу для відбудови та розвитку української економіки, реформування більшості сфер суспільного життя.

Слід зазначити, що вже відбулося відокремлення України від російської та білоруської енергосистем та її приєднання до європейської енергетичної системи, що є важливими кроками для підвищення енергетичної незалежності та безпеки країни. В перспективі ЄС може створити Фонд розвитку України, в який би вкладали кошти всі зацікавлені країни та бізнес-структури, це може бути однією з форм фінансування відбудови української економіки та інфраструктури. Однак реалізація такої ідеї вимагатиме складних договорів і узгоджень між різними сторонами, а також ефективного використання цих коштів для розвитку країни.

А як тільки Україна стане членом ЄС, останній повинен буде надати Україні структурну фінансову допомогу не меншу 4 % ВВП країни, а це близько 6 млрд євро. Звичайно, і сьогодні ЄС допомагає Україні, постійно надаючи фінансову і військову допомогу Україні, але вступ України у ЄС та в подальшому до НАТО значно покращить наше становище. Крім цього, це прямий удар по путінському авторитарному режимові, який, будемо сподіватися, довго не протримається.

Ще одним із ключових сучасних трендів української зовнішньої політики є євроатлантичні прагнення України, які підтримують чимало західних аналітиків. Так, американський дослідник Роберт Хантер в 1999 році висловив думку, що Україна є ключовою фігурою у майбутньому НАТО, принаймні у негативному контексті. Якщо через 15 років Україна стане вільною і єдиною державою, це свідчитиме про успіх НАТО у впровадженні трансформацій у європейській системі безпеки. Але якщо ні, це може означати неуспіх НАТО» [3, с. 41]. Інший аналітик з Заходу, Герман Гарнетт, вказував, що «залишаючи Україну на периферії та в стані стагнації, загроза невизначеного та нестабільного прикордоння може зрости для НАТО та ЄС». Він наголошував на необхідності використовувати незвичайну можливість, яку надає сучасна незалежна Україна, для побудови нової європейської системи безпеки, що виключатиме можливість масштабних військових конфліктів на континенті» [4, с. 49].

Значення України для безпеки в ЄС і навіть у світі підкреслював Збігнев Бжезінський, який ще 1997 року у своїй книзі «Велика Шахівниця» зазначав, що в разі тісної співпраці в рамках Веймарського трикутника (Франція, Німеччина та Польща), розширеного приєднанням України, така вісь держав становитиме фундамент європейської безпеки [5, с.16]. У зв'язку з тим, що позаблоковість України не змогла гарантувати їй безпеку

і забезпечити надійний захист національного суверенітету й територіальної цілісності, актуальним є негайна інтеграція оборонного потенціалу нашої держави в існуючу систему євроатлантичної безпеки.

Як відомо, у 2022 році Україна подала заявку на вступ до НАТО, віддзеркалюючи досвід Фінляндії та Швеції, які швидко стали членами Північноатлантичного альянсу (а Швеція, ймовірно, також приєднається в найближчий час). Сусіди України зі Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Румунія) та прибалтійські країни активно підтримують цей шлях. Однак в умовах ведення війни з Росією цей процес поки що неможливий, але після завершення конфлікту стає досить реальним.

Досить великі сподівання щодо можливого політичного запрошення України до Північноатлантичного альянсу покладалися на Вільнюський саміт, що відбувся у липні 2023 року. Ключовими питаннями на саміті були перспективи входження України в НАТО та військова допомога Україні. Як ми знаємо, напередодні саміту президент України здійснив ряд поїздок по європейських країнах НАТО, щоб вони підтримали пришвидшений вступ України в Альянс. І країни Прибалтики, Східної, Північної Європи активно виступали за прийняття політичного рішення щодо надання запрошення Україні до НАТО відразу після завершення російсько-української війни. Україну підтримала навіть Туреччина, яка певний час гальмувала вступ до НАТО Фінляндії та Швеції. Президент Туреччини Р. Т. Ердоган заявив, що Україна гідна стати членом НАТО. Проте США як один з ключових членів НАТО виступили з заявою, що вони не проти вступу України в НАТО, проте вона ще не готова до членства і повинна виконати ряд завдань щодо повної відповідності стандартам НАТО, зокрема завершити судову, антикорупційну реформу, зміцнити демократичні інститути, вдосконалити виборче законодавство тощо. Не підтримали швидкий вступу країни до НАТО і Німеччина та Франція, які бояться збільшення ескалації з Росією. В деякій мірі можна зрозуміти їхні побоювання, але, на жаль, нерішуча позиція деяких членів НАТО і призвела до того, що Росія відчула слабкість Північноатлантичного альянсу і почала диктувати йому свої умови.

Проте хоча політичної заяви про запрошення України до Північноатлантичного альянсу на Вільнюському саміті і не прозвучало, проте він був дуже важливим для України, оскільки країни Альянсу пообіцяли прийняти Україну без ПДЧ. Генсек НАТО Єнс Столтенберг заявив, що Україна сьогодні як ніколи близька до НАТО, єдине, що їй потрібно, – це завершити війну і реалізувати ряд важливих реформ. На саміті була остаточно сформована коаліція з 11 держав-партнерів для підготовки українських пілотів для польотів на винищувачах F-16 та передачі останніх Україні. Крім того, після двосторонніх зустрічей країни НАТО значно активізували воєнну допомогу Україні. Зокрема США пообіцяли надати Україні додаткові 500 мільйонів доларів безпекової допомоги, в рамках якої в Україну будуть направлені системи протиповітряної оборони, військова техніка, касетні боєприпаси, що дуже потрібно в умовах контрнаступу на сході та півдні країни. Обговорюються також можливості передачі Україні ракет вели-

кої дальності ATACMS. Норвегія направить в Україну 1000 розвідувальних дронів Black Hornet. Франція надає Україні військову допомогу у розмірі 170 мільйонів євро, в рамках якої в нашу країну направлять далекобійні крилаті ракети SCALP, проте остання вимагає, щоб Україна не завдавала ними ударів по території Росії. Німеччина пообіцяла направити в Україну дві пускові установки Patriot, що є дуже важливим для зміцнення проти-повітряної оборони України, 40 бойових машин піхоти Marder, 25 танків Leopard, іншу військову техніку. Канада та Австралія направить в Україну новітню бронетехніку. Позитивним було також і те, що у Вільнюсі працювала нова Рада Україна-НАТО, яка стала форумом для консультацій та ухвалення рішень по зміцненню обороноздатності України.

Щодо безпекових гарантій для України, то США висунули пропозиції щодо укладення з нашою країною двосторонніх домовленостей на зразок американо-ізраїльського договору. Звичайно, це важлива пропозиція від нашого союзника, але прийняття її може відтермінувати входження України у НАТО, а це нам аж ніяк не вигідно. Крім того, Ізраїль не можна порівнювати з Україною, оскільки останній має більш потужну економіку, одну з найсильніших армій у регіоні і сучасне оборонне обладнання. Крім того, Ізраїль має також і атомну зброю, тому будь-який агресор повинен добре подумати, перш ніж нападати на Ізраїль.

Аналізуючи важливість вступу України до НАТО, слід зазначити що це може сприяти створенню атмосфери геополітичного плюралізму в регіоні Центральної та Східної Європи, де інтереси України як активного учасника міжнародної арени можуть бути забезпечені належною мірою. В НАТО всі держави, навіть такі, як Люксембург з армією в 500 осіб чи Ісландія, яка має взагалі не має військових сил, мають право голосу. Враховуючи розміри та геополітичне значення України, яка переважає за розмірами своїх західних сусідів, їй відкривається можливість активно впливати на рішення в межах військово-політичного альянсу [7, с.21].

Важливо підкреслити, що, крім геополітичного розташування, серйозною перевагою України є її розміри. Наприклад, однією з дискусій щодо прийому країн Балтії до НАТО було те, що їхня територія не має необхідної «стратегічної глибини», тому їх досить важко «технічно захищати». Україна має значно більшу територію та відповідну «стратегічну глибину», яка може сприяти її ефективній обороні. Якщо будуть забезпечені союзницькі відносини з сусідніми країнами, то стратегічна глибина оборони України збільшиться [8].

Для того, щоб пришвидшити цей процес приєднання до Північно-атлантичного альянсу, Україні доведеться розібратися зі своїми внутрішньополітичними проблемами, такими, як реформування судової та правоохоронної систем, антикорупційна реформа тощо.

В умовах, коли збільшується геополітична суб'єктність України та ЗСУ успішно повертають тимчасово окуповані території, геополітична суб'єктність Росії зазнала значних втрат, оскільки більшість цивілізованих країн світу не хочуть підтримувати чи навіть мати будь-які довгострокові відносини з країною агресором, країною-терористом. Слід зазначити, що

сьогодні впевнено підтримують Росію тільки її сусідка – Білорусь, оскільки О. Лукашенко повністю залежить від економічної та військової допомоги кремлівського диктатора, та декілька африканських чи латиноамериканських країн, таких, як Еритрея, Малі, Нікарагуа, які отримують певну допомогу з Росії.

Оцінюючи геополітичні амбіції Росії, Віталій Портніков посилався на слова директора ЦРУ Джеймса Комі, який назвав Росію «найбільшою загрозою з усіх на Землі, враховуючи її наміри і можливості». На думку Д. Комі, російські державні структури постійно генерують нестабільність, підтримуючи радикальні та терористичні організації. Без російської підтримки не було б ні «Ісламської держави», ні міграційної кризи в Європі, ні війни в Україні, всього того, що ми сьогодні називаємо викликами. В. Портніков вважає цю заяву Комі «історичною», оскільки її можна порівняти з Фултонською промовою Черчилля.

Співзвучним заяві Комі є виступ 13-го чемпіона світу Гарі Каспарова, присвячений Одеській трагедії ще в травні 2014 року. Каспаров слушно порівнює беззубу політичну реакцію світової спільноти на військову агресію Путіна щодо Грузії та анексію Криму, які проклали шлях до нових військових авантур кремлівського фюрера, що не залишили каменя на камені від системи міжнародної безпеки, з політикою Далад'є і Чемберлена, яка призвела до Другої світової з десятками мільйонів загиблих, і попереджає, що рано чи пізно втеча від реальності стане вже неможливою, і цивілізований світ змушений буде надати відповідь на цей виклик, але ціна відповіді на той час багаторазово збільшиться. І його слова вже почали справджуватися, і тільки ціною важких втрат Україна стримує кровожерливу Росію.

Відтак сьогодні досить актуальним є питання, що чекає на Росію в найближчому майбутньому і чи розпадеться російська імперія найближчими роками. Історія нас учить, що розпади імперій відбуваються здебільшого після поразок на воєнному фронті та потужної економічної кризи. Так, перша російська революція 1905 року сталася після поразки царської Росії у російсько-японській війні. Розпад Радянського Союзу стався після виведення радянських військ з Афганістану та падіння цін на нафту. Щодо нинішньої російської економіки, то вона все більше страждає від війни. Якщо раніше вона була профіцитна, то останнім часом стає все більш дефіцитна. Продажі енергоносіїв скоротилися, оскільки основний їх споживач – Євросоюз – відмовився від російського газу та нафти, і Росія продає енергоносії переважно в країні Азії, зокрема Китаю та Індії. Щодо витрат на війни, то вони зростають з кожним місяцем. Так, напередодні 2023 року кремлівський диктатор В. Путін підписав закон про бюджет, в якому передбачалося 4,98 трильйона рублів чи 52 мільярди доларів за тогочасним курсом – на «національну оборону» у 2023 році, що трохи більше, ніж минулорічні витрати. Трохи пізніше, за даними Reuters, цей прогноз подвоїли до 9,7 трильйона рублів (101 мільярд доларів). Це майже втричі більше, ніж Росія витратила на оборону в 2021 році, до її повномасштабного вторгнення в Україну в лютому минулого року [9].

Відтак розпад російської імперії – це лише питання часу. Нинішня путінська Росія просякнути брехнею та корупцією на всіх рівнях, тому вона вже є нежиттєздатною. І це підтвердив невдалий путч Пригожина, бойовики якого без серйозних втрат захопили Ростов, Воронеж, і місцеве населення їх навіть підтримало.

Аналізуючи можливі сценарії майбутнього Росії, можна виділити їх декілька:

1) Збереження злочинного авторитарного путінського політичного режиму. Це може статися за умов, коли західні країни перестануть підтримувати фінансово і військово Україну, і ми не зможемо повернути всі тимчасово окуповані території. Путін це представить російському населенню як перемогу, і більшість росіян його легітимно підтримають. Збереження влади Путіна є можливим і після повного звільнення Криму та інших окупованих українських територій, але воно буде скоріше тимчасовим, оскільки політичні еліти в Росії не люблять лузерів, та й народ не підтримає Путіна після його фіаско.

2) Прихід до влади ще більш войовничих і радикально налаштованих політиків, типу І. Гірка чи Є. Пригожина. Але Пригожина Путін вже ліквідував, а Гіркін перебуває під слідством, крім того, при всьому бажанні він не зможе набрати потрібну кількість прихильників, щоб здобути владу, оскільки орієнтовно «радикальних ура-патріотів» в Росії 10-15 %, більшість населення вже хоче припинення цієї кривавої бійні, навіть якщо відкрито про це й не говорить.

3) Швидкий чи поступовий розпад Росії і некерований хаос, коли суб'єкти федерації будуть відриватися від центру і, борючись за владу, воювати один з одним. В цих умовах завдання Заходу й України прагнути максимально швидко встановити контакти з такими суб'єктами, щоб некерований хаос перетворити в керований, щоб влада легітимізувалась, і ситуація почала стабілізуватися. Це також дуже важливо, щоб не допустити втрати контролю над ядерною зброєю, зокрема її крадіжок. Новостворені держави будуть потребувати зовнішньої підтримки, тому їм також буде вигідно йти на контакт з зовнішніми країнами, проте одні суб'єкти федерації будуть орієнтуватися на західні країни, а інші на Китай, і важливо, щоб на цьому ґрунті вони не прагнули воювати між собою, тому потрібні також попередні домовленості з Китаєм, щоб він не провокував певні суб'єкти федерації.

4) Після падіння путінського режиму прихід до влади демократичних російських прозахідних політичних сил, того ж О. Навального чи Г. Каспарова, які б поступово демократизували політичне життя в країні. Проте їх влада буде триматися переважно на західній підтримці, оскільки більшість громадян Росії настільки зомбовані багаторічною путінською пропагандою, що не здатні до демократичних перетворень. Зокрема якби після падіння путінської влади у Росії відбулися прозорі демократичні вибори, то найімовірніше були б підтримані політики середньої ланки з імперіалістичним та шовіністичним мисленням, які сформувалися за часів Путіна, оскільки реальний рівень підтримки ліберального шляху роз-

витку в Росії є не більшим 5-10 %. І, як ми знаємо, більшість ліберально мислячих громадян Росії вже виїхало з неї, залишився тільки «глибинний російський народ», який повністю зомбований російською пропагандою. Відтак у Росії потрібно провести денацифікацію, донести до населення правдиву інформацію, сформуванати об'єктивну картину світу, а це може зайняти від 10 до 30 років, потрібно, щоб відбулася зміна поколінь. Так, у Німеччині справжня денацифікація відбулася тільки в 60-х роках ХІХ століття, коли пройшло двадцять років після поразки гітлерівського нацистського режиму. Крім того, союзники повністю знищили нацистську воєнну машину, а сьогодні Захід аж ніяк не хоче збройного вторгнення в Росію, оскільки боїться початку ядерної війни.

Відтак навіть після падіння путінського авторитарного режиму, але при збереженні Російської Федерації загроза для України залишатиметься, оскільки навіть якщо при владі будуть ліберальні чи демократичні російські політики, то вони будуть слабкими і залежними від західних країн, а російський народ, «отруений путінською пропагандою», прагнучим до імперського реваншу. Тому тільки остаточний розпад імперської Росії унеможливить потенційну агресію проти України, оскільки майбутні постімперські держави на теренах Росії будуть боротися за своє виживання і не прагнутимуть до імперських завоювань.

Тому ми повинні всіма можливими засобами прагнути до знешкодження російської імперії, щоб вона не несла загрозу цивілізованому світу. І для цього потрібно застосовувати гібридні методи. Зокрема оптимальним шляхом повалення злочинного путінського режиму можуть бути дії опозиційних збройних формувань, таких як, Російський добровольчий легіон, легіон «Свобода», інші схожі збройні формування, які силовими засобами зможуть розхитувати ситуацію всередині Росії, показуватимуть слабкість путінського режиму і можуть призвести до посилення відцентрових тенденцій та відокремлення певних регіонів. Крім того, дуже важливо всіма можливими засобами підтримувати опозиційний рух у суб'єктах федерації, оскільки тільки тоді, коли вони відчують реальну підтримку України та країн Заходу, то будуть готові до боротьби проти злочинного путінського режиму. Якщо Захід буде твердити, що він не прагне повалення путінського режиму, то чи хотітимуть опозиціонери відкрито виступати проти тоталітарної політичної системи, ризикуючи своїми життями і життями своїх родин. Згадаймо першу і другу чеченські війни, коли Дж. Дудаєв зазнав поразки, оскільки цивілізований світ так і не захотів підтримати боротьбу чеченського народу за свою незалежність. Після повалення тоталітарного путінського режиму доцільно буде встановити правління російських демократичних опозиціонерів, які з участю міжнародних експертів провели б денацифікацію та деімперіалізацію російського населення, звільнили б його від брехливих путінських міфів, які насаджувалися десятиліттями. І тільки після цього на цих територіях буде можливим проведення прозорих демократичних виборів.

При послабленні путінського режиму більшість російських суб'єктів пішли б на відокремлення, оскільки багато регіонів Росії мають значні

природні ресурси, такі, як газ, нафта, мінерали та інші, які є ключовими для російської економіки і які нещадно забираються центральною владою. Так, Ямало-Ненецький автономний округ має родовища із 40 трильйонами кубометрів газу, Астраханська область – 4 трильйони кубометрів газу. Найбільше нафтових родовищ знаходиться в Ханті-Мансійському, Ямало-Ненецькому округах та Татарстані. На Камчатці знаходиться 64 родовища золота. Якутія має багаті родовища алмазів, завдяки яким Росія постачає на світовий ринок третину всіх алмазів. І всі ці ресурси направляються у центр, зокрема Москву, яка має необмежені фінансові накопичення. Так, у 2010–2019 роках на урбаністичні проекти Москви було направлено 1,5 трильйона рублів, причому у решті російських регіонів на подібні проекти витратили 1,7 трильйони рублів [10].

Цей дисбаланс у видатках і надходженнях бюджету в регіонах породжує невдоволення місцевих еліт та населення і може спонукати їх до думки про вихід з Росії або пошук більшої автономії. Також виокремлені бюджетні видатки для Москви та видатки на федеральні проекти можуть викликати невдоволення регіонів, які відчують, що їхні ресурси використовуються на користь столиці.

Ця проблема може мати важливі наслідки для політичної стабільності в Росії, а також спонукати регіони до політичного активізму та пошуку альтернативних способів забезпечення свого розвитку та благополуччя.

Слід також згадати, що в період розпаду Радянського Союзу ряд російських республік проголосило свій державний суверенітет: Комі, Башкортостан, Чувашія, Татарстан, Саха, Тива, Бурятія, Калмикія, Удмуртія, інші. І більшість із них мають конституції, де прописано право на вихід зі складу Російської Федерації. І при послабленні центру вони це право можуть використати. Деякі із цих суб'єктів вже формують свої регіональні територіальні збройні формування, наприклад, татарський батальйон «Алга», який може перетворитися в майбутню армію Татарстану.

Аналізуючи ключові заходи, які потрібно реалізувати для остаточного знешкодження Росії як агресивного імперського утворення, слід виділити:

- 1) Притягнення до відповідальності Міжнародним трибуналом російських воєнних злочинців Путіна, Шойгу, Наришкіна, Лаврова, Бортнікова, Патрушева, Герасімова, Гундяєва та інших владних осіб.
- 2) Укладення абсолютної та беззастережної капітуляції Росії з чітким визначенням її умов.
- 3) Відшкодування державі Україна післявоєнних контрибуцій та репарацій, умови яких буде обговорено.
- 4) Створення тимчасового перехідного урядового управління під наглядом міжнародної контрольної комісії з патронатом із боку України.
- 5) Демілітаризація та денуклеаризація колишньої Російської Федерації, включаючи міжнародний контроль над ядерними об'єктами.
- 6) Створення нового демократичного державного утворення на території колишньої РФ – Конфедерації Євро-Азійських Суверенних Республік (КЄАСР).

- 7) Конституційне визнання права націй на самовизначення та право територіальних одиниць на виходження з КЄАСР (колишньої РФ). Утворення суверенних національних республік на колишній території РФ.
- 8) Створення суверенних національних Українських республік, включаючи Кубань, Білий Клин, Зелений Клин на території колишньої РФ, з гарантованою українською мовою та особливим статусом в рамках регіональних міжреспубліканських об'єднань у КЄАСР під урядованням контрольного представництва України [11].

Однак Захід до повалення путінського режиму і розпаду Росії ставить-ся поки що дуже обережно. Ряд західних політиків вважають, що сьогодні головною проблемою для США та Заходу є не стільки Росія, скільки Китай. Так, Китай сьогодні посилює своє геополітичне значення і прагне повернути Тайвань. Але саме перемога України над Росією покаже всім авторитарним країнам, і насамперед Китаю, що країна, яка бореться за свою свободу і незалежність, навіть при менш потужному озброєнні і менших людських ресурсах може дати достойну відсіч більш потужному супротивнику, і навіть його перемогти, особливо при допомозі західних країн. Тому Китай буде дуже обережним при плануванні силового захоплення Тайваню або після перемоги України відкладе його на невизначений період.

Відтак головною перешкодою на шляху повалення злочинного путінського режиму є невизначеність Заходу щодо подальшої долі Росії. Відома журналістка *New Yorker* і дослідниця (написала книги «Повстання Кремля», «Людина, яка керувала Вашингтоном») Сьюзен Глассер зазначила в цьому контексті: «Ми не розбудуємо стабільний європейський порядок, поки чітко не з'ясуємо, що буде з Росією в майбутньому» [12]. Слід констатувати, що сьогодні ще багато західних експертів не хочуть поразки та розпаду російської імперії, оскільки, на їх думку, це призведе до хаосу та анархії на цих територіях, а оскільки тут знаходиться атомна зброя, то може статися її несанкціоноване захоплення чи навіть використання проти західних країн.

Так, професор політології з Ратгерського університету (Нью-Йорк, США), Олександр Мотиль зазначає, що «хоча світ був би кращим за значно ослабленої Росії, проте її падіння може не пройти гладко». Він вважає, що нестабільність та некерованість у Росії приведе до масових міграційних процесів, з якими зіткнуться російські сусіди, проте найбільшою загрозою є втрата контролю над ядерною зброєю, що може мати непередбачувані наслідки для всього світу [12]. Представниця Фонду Карнегі Тетяна Станова вказує на те, що події в Україні деконсолідує Росію, перетворять її на мінливе та позбавлене передбачуваності утворення, насичене внутрішніми протиріччями та конфліктами. Оглядач *Washington Post* Девід Ігнатіус у цьому контексті також зазначає: «Роздроблена, деморалізована Росія – це диявольський майданчик... Внутрішній безлад у Росії ставить перед Путіним серйозну дилему, але це також дуже небезпечно для Заходу» [12].

Деякі західні політики також не прагнуть до знищення кривавого путінського режиму. Зокрема, коли канцлера Німеччини О. Шольца запита-

ли, чи прагне він до повалення режиму В. Путіна, він відповів, що ми не вирішуємо, хто де сидить, це рішення повинен приймати російський народ. Неприпустими є також і міркування деяких західних високопосадовців, зокрема очільника канцелярії Генерального секретаря НАТО Стіан Єнсена, про те, що Україна може стати членом НАТО в обмін на відмову від частини своєї території, хоча це рішення повинна приймати лише сама Україна. Це є прямим порушенням норм міжнародного права, оскільки якщо Україна добровільно залишить Росії свої території, то це означатиме, що переважає право сили і що будь-яка держава може збройним шляхом захоплювати чужі території, а потім їх легітимізувати. Відтак світовий безпековий порядок буде остаточно зруйнований, і запанує хаос і анархія. Хоча пізніше Стіан Єнсен спростував свої твердження, апелюючи до того, що його неправильно зрозуміли.

Досить об'єктивною і раціональною є позиція професора європейських студій Оксфордського університету Тімоті Гартон Еша, який чітко вказує на те, що західні країни якнайшвидше повинні дати можливість Україні виграти війну і повалити злочинний путінський режим. І це було б найкращим варіантом розвитку подій для самої Росії. Дослідник згадав промову у німецькому Бундестазі 1985 року, де зазначалося, що «поразка була найкращим, що трапилося з Німеччиною», оскільки вона створила можливості для побудови у цій країні демократії, верховенства права, свободи, процвітання. І сьогодні Німеччина – одна із провідних країн Європи. Тому, тільки знищивши нацистський путінський режим, ми можемо створити передумови для побудови демократичної і вільної Росії.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах повномасштабної агресії Україна тільки підвищує свою геополітичну суб'єктність, формуючи коаліцію країн, які її підтримують. А от російська імперія вже приречена, оскільки розпад путінського тоталітарного режиму – це лише питання часу. Тому західні політики та аналітики повинні роздумувати не над тим, як зберегти від розвалу російського кровожерливого монстра, побоюючись трагічних наслідків, а активно працювати над його послабленням і знищенням, оскільки перебування при владі Путіна несе постійні руйнування і страждання не тільки Україні, а й світу, провокуючи нестабільність та хаос [15]. Він прирікає на страждання й свій власний народ. Всі роки його правління показали, що він не поважає ні моральні, ні правові норми, не здатний до будь-яких серйозних домовленостей, оскільки постійно їх порушує. Тому сподіватися «зберегти йому обличчя», як вважають деякі західні політики, зважати на його розсудливість та договороспроможність нераціонально і безперспективно. Своїми зlodіяннями він підписав собі і своїм наближеним остаточно вирок як воєнним злочинцям, і залишати їх при владі – це ознака слабкості Заходу, оскільки Путін це сприйматиме як подальше потурання його злочинам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. З початку війни в Україні загинули понад 9 тисяч цивільних — звіт ООН. <https://suspilne.media/524355-z-pocatku-vijni-v-ukraini-zagynuli-ponad-9-tisac-civilnih-zvit-oon/>
2. Чупрій Л.В. Геополітична підтримка України в умовах повномасштабної російської агресії // Геополітика України: історія і сучасність. Випуск 1 (30). 2023. С. 22-32. URL: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua>
3. Чупрій Л.В. Генасамблея ООН підтримала резолюцію України щодо засудження агресії Росії. URL: <https://matrix-info.com/genasambleya-oon-pidtrymala-rezolyutsiyu-ukrayiny-shhodo-zasudzhennya-agresiyi-rosiyi/>
4. Hunter R. E. Ukraine, NATO And The United States. Ukraine in Europe. Collected Papers. Occasional Reports In European Studies. Washington DC.: Center For Strategic & International Studies. 1999. P.41-44.
5. Garnett Sh. W. Ukraine and Russia. Ukraine in Europe. Collected Papers. Occasional Reports In European Studies. Washington DC.: Center For Strategic & International Studies. 1999. P.49-53.
6. Бжезінський З. Велика шахівниця. К.: Молодь, 2000. 346 с.
7. Чупрій Л.В. Результати Вільнюського саміту НАТО для України. URL: <https://matrix-info.com/rezultaty-vilnyuskogo-samitu-nato-dlya-ukrayiny/>
8. Белов О. Нашій країні потрібно знайти власне місце у багатовимірному світі міжнародних відносин і нових структур безпеки. URL: <http://www.niss.gov.ua/Tasko/001.htm> (дата звернення 20.07.23).
9. Спиральні витрати на війну призводять до ще більшого економічного болю для Росії. URL: <https://newsyou.info/2023/08/spiralni-vitrati-na-vijnu-prizvodyat-doshhe-bilshogo-ekonomichnogo-bolyu-dlya-rosii/> (дата звернення 20.08.23).
10. Сумлений С. Як розпадатиметься Росія та чи варто цього очікувати? URL: <https://tyzhden.ua/iak-rozpadatymetsia-rosiia-ta-chy-var-to-tsoho-ochikuvaty/>
11. Гай-Нижник П. Війна з Московією: мета, характер і Світ, або яка перемога буде справді перемогою України // Хмельниччина в умовах війни росії проти України: матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (м.Хмельницький, 24 лютого 2023 р.). Хмельницький: ХКТЕІ, науковий відділ, 2023. С.31–44.
12. Війна в Україні може справді призвести до розпаду Росії – видання The Hill. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-maybutnye-rosiyi/32548701.html> (дата звернення 20.08.23).
13. Janusz Bugajski Failed State: A Guide to Russia's Rupture .Jamestown Foundation, 2022. 450 p.
14. Путін вже зруйнував «русский мир» – історик Тімоті Еш про війну Росії з Україною. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-viyna-russkiy-mir/32596603.html>
15. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л.В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 84 (№5). С.48–53.

REFERENCES

1. Z pochatku viyny v Ukraini zahynuly ponad 9 tysyach tsyvil'nykh — zvit OON [Since the beginning of the war in Ukraine, more than 9 thousand civilians have died - UN report]. Retrived from <https://suspilne.media/524355-z-pochatku-vijni-v-ukraini-zaginuli-ponad-9-tisac-civilnih-zvit-oon/> [in Ukrainian].
2. Chupriy L.V. (2023). Heopolitychna pidtrymka Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoyi rosiys'koyi ahresiyi [Geopolitical support for Ukraine in conditions of full-scale Russian aggression]. *Heopolityka Ukrainy: istoriya i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: history and modernity*, 1 (30), 22-32. Retrived from <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua> [in Ukrainian].
3. Chupriy L.V. Henasambleya OON pidtrymala rezolyutsiyu Ukrainy shchodo zasudzhennya ahresiyi Rosiyi. [Henasambleya OON pidtrymala rezolyutsiyu Ukrainy shchodo zasudzhennya ahresiyi Rosiyi]. Retrived from <https://matrix-info.com/genasambleya-oon-pidtrymala-rezolyutsiyu-ukrayiny-shhodo-zasudzhennya-agresiyi-rosiyi/> [in Ukrainian].
4. Hunter R. E. Ukraine, NATO And The United States. *Ukraine in Europe. Collected Papers. Occasional Reports In European Studies*. Washington DC.: Center For Strategic & International Studies. 1999. P.41-44 [in English].
5. Garnett Sh. W. Ukraine and Russia. *Ukraine in Europe. Collected Papers. Occasional Reports In European Studies*. Washington DC.: Center For Strategic & International Studies. 1999. P.49-53 [in English].
6. Bzhezinskyy Z. (2000). *Velyka shakhivnytsya. [Big chessboard]*. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
7. Chupriy L.V. Rezul'taty Vil'nyus'koho samitu NATO dlya Ukrainy [The results of the Vilnius NATO summit for Ukraine]. Retrived from <https://matrix-info.com/rezultaty-vilnyuskogo-samitu-nato-dlya-ukrayiny/> [in Ukrainian].
8. Byelov O. Nashiy krayini potribno znayty vlasne mistse u bahatovymirnomu sviti mizhnarodnykh vidnosyn i novykh struktur bezpeky [Our country needs to find its own place in the multidimensional world of international relations and new security structures]. Retrived from <http://www.niss.gov.ua/Tasko/001.htm> [in Ukrainian].
9. Spiralni vytraty na viynu pryzvodyat do shche bilshoho ekonomichnoho bolyu dlya Rosiyi [The spiraling costs of the war are leading to even more economic pain for Russia]. *newsyou.info/2023/08/spiralni-vitrati-na-vijnu-prizvodyat-do-shhe-bilshogo-ekonomichnogo-bolyu-dlya-rosii*. Retrived from <https://newsyou.info/2023/08/spiralni-vitrati-na-vijnu-prizvodyat-do-shhe-bilshogo-ekonomichnogo-bolyu-dlya-rosii/> [in Ukrainian].
10. Sumlenny S. Yak rozpadatymet'sya Rosiya ta chy varto ts'oho ochikuvaty? [How will Russia disintegrate and should we expect it?]. Retrived from <https://tyzhden.ua/iak-rozpadatymetsia-rosiia-ta-chy-varto-tsoho-ochikuvaty/> [in Ukrainian].
11. Hay-Nyzhnyk P. (2023). *Viyna z Moskoviyeyu: meta, kharakter i Svit, abo yaka peremoha bude spravdi peremohoyu Ukrainy [The war with Muscovy: purpose, character and the World, or what victory will really be the victory of Ukraine]. Khmel'nychchyna v umovakh viyny rosiyi proty Ukrainy: materialy vseukr. nauk.-prakt. Konferentsiyi – Khmelnytskyi in the conditions of Russia's war against Ukraine: materials of the All-Ukraine science and practice conferences. (pp. 31-44). Khmelnytskyy: KHKTEI, naukovyy viddil [in Ukrainian].*

12. Viyna v Ukrayini mozhe spravdi pryzvesty do rozpadu Rosiyi [The war in Ukraine may actually lead to the collapse of Russia]. Vydannya The Hill – The Hill. Retrived from <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-maybutnye-rosiyi/32548701.html> [in Ukrainian].
13. Janusz Bugajski Failed State: A Guide to Russia's Rupture .Jamestown Foundation, 2022. 450 p. [in English].
14. Putin vzhe zruynuvav «russkyy myr» [Putin has already destroyed «Russian Peace»]. Istoryk Timoti Esh pro viynu Rosiyi z Ukrayinoyu – Historian Timothy Ash about Russia's war with Ukraine. Retrived from <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-viyna-russkiy-mir/32596603.html> [in Ukrainian].
15. Hay-Nyzhnyk P. P., Chupriy L.V. (2014). Natsional'ni interecy, natsional'ni tsinnosti ta natsional'ni tsili yak ctrukturoformuyuchi chynnyky polityky natsional'noyi bezpeky [National interests, national values and national goals as structuring factors of national security policy]. Hileya: naukovyy visnyk – Gilea: scientific bulletin. 84(5). 48-53. [in Ukrainian].

УДК 323.1+327.5+327.7

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).25–37

Ігор Тодоров,*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій***Наталія Тодорова,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу***Світлана Мишко,***кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ОПІРНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті висвітлено проблеми головного сучасного геополітичного виклику – російської агресії проти України. Розглянуто зміцнення української опірності в умовах російської інвазії. Досліджено злочинний характер рашизму як підґрунтя російського експансіонізму, і відповідно екзистенційної загрози Україні. Визначено ключову роль вступу України до НАТО не лише для кардинального посилення опірності України, а і для переможного завершення війни. Потенціал національної стійкості та національної безпеки значною мірою залежить від зовнішнього фактора та його врахування у відповідній державній стратегії. За нинішніх умов повномасштабної війни з Російською Федерацією врахування зовнішніх факторів у контексті розробки стратегій національної стійкості та національної безпеки стає для України особливо значущим. Євроатлантична інтеграція може істотно зміцнити стійкість українців у протистоянні загрозам національній безпеці. Україні важливо спрямувати зусилля на активізацію процесів євроатлантичної та європейської інтеграції. Участь в ініціативах, запропонованих зовнішніми партнерами України, сприятиме досягненню ефективних результатів у підвищенні опірності та стійкості українського суспільства в майбутньому.

Україна має всі передумови для таких трансформацій, перш за все завдяки активному громадянському суспільству, яке виявило свою організованість. Проте суспільство має розширити свою активність на повсякденні аспекти життя, не обмежуючись лише кризовими ситуаціями. Необхідно послідовно змінювати свідомість українців, реалізуючи завдання трансформації. Лише за допомогою внутрішніх трансформацій, зміни традиційних підходів та менталітету Україна може зайняти достойне місце серед цивілізованих націй світу, уособлюючи високі духовні цінності, такі, як свобода, незалежність, гідність і самоповага.

Ключові слова: опірність України, рашизм, НАТО, російська агресія, євроатлантична інтеграція України.

The article highlights some problems of the main modern geopolitical challenge - the Russian aggression against Ukraine. The strengthening of Ukrainian resistance under the conditions of the Russian invasion is considered. The criminal nature of 'ruscism' as the basis of Russian expansionism and, accordingly, of the existential threat to Ukraine, is studied. The key role of Ukraine's accession to NATO was defined not only for the cardinal strengthening of Ukraine's resistance but also for the victorious end of the war. The potential of national stability and national security largely depends on the external factors and their consideration in the relevant government strategy. Under the current conditions of a full-scale war with the Russian Federation, taking into account external factors in the context of developing strategies for national stability and national security becomes especially significant for Ukraine. Euro-Atlantic integration can significantly strengthen the resilience of Ukrainians in confronting threats to national security. It is important for Ukraine to focus its efforts on intensifying the processes of Euro-Atlantic and European integration. Participation in the initiatives proposed by Ukraine's foreign partners will contribute to achieving effective results in increasing the resilience and stability of Ukrainian society in the future.

Ukraine has all the prerequisites for such transformations, primarily thanks to an active civil society that has demonstrated its organization and dedication in critical periods of the country's history. This civil society should expand its activity to everyday aspects of life, not limited only to crisis situations. It is necessary to make permanent and sustainable changes in the consciousness of Ukrainians, implementing the task of transformational changes. Only with the help of internal transformations, changes in traditional approaches and mentality, Ukraine can take its rightful place among the civilized nations of the world, reflecting high spiritual values such as freedom, independence, dignity and self-respect.

Keywords: *resistance of Ukraine, "ruscism", NATO, Russian aggression, Euro-Atlantic integration of Ukraine.*

Актуальність дослідження обумовлена пошуком реальних шляхів посилення опірності України в умовах російської інвазії, зокрема роллю в цьому євроатлантичної інтеграції. Окремі аспекти проблеми були предметом наукових розвідок І. Артёмова [1], В. Бадріака [2], С. Віднянського [3], І. Вовканича [4], П. Гай-Нижника [5], В. Горбуліна [6], М. Дмитренка [7], Б. Парахонського [13], Г. Перепелиці [14], О. Потехіна [15], О. Резнікової [16], В. Ткаченка [17], Л. Якубової [21] та інших. Втім, існує необхідність акцентування уваги на реалізації євроатлантичного покликання України саме як каталізатора її опірності в контексті російської агресії.

Метою статті є розгляд посилення української опірності в умовах російської інвазії через повноцінну євроатлантичну інтеграцію.

Досягнення означеної мети відбувалося шляхом розв'язання таких завдань:

- окреслити особливості посилення опірності України в умовах збройного конфлікту;
- дослідити злочинний характер рашизму як підґрунтя російського експансіонізму та екзистенційної загрози існуванню України;
- з'ясувати ключову роль вступу України до НАТО для забезпечення сталої опірності Української держави.

Потенціал національної стійкості та національної безпеки значною мірою залежить від зовнішнього чинника та його врахування у відповідній державній стратегії. За нинішніх умов повномасштабної війни з Російською Федерацією врахування зовнішніх чинників у контексті розбудови стратегій національної стійкості та національної безпеки стає для України особливо значимим. Актуалізується необхідність тісної співпраці з НАТО, Європейським Союзом та іншими міжнародними організаціями, чия підтримка може суттєво посилити стійкість українців у протистоянні загрозам національній безпеці. Міжнародне співробітництво є важливим і для протидії іншим глобальним викликам – забрудненню навколишнього середовища, глобальній кліматичній кризі та ін. [24]. Названі проблеми є безпосереднім випробуванням і для українського суспільства.

У контексті затвердженої президентом України в 2020 році Стратегії національної безпеки України співробітництво із зовнішніми партнерами України посідає одне з ключових місць у системі заходів з реалізації положень цього документа. Стійкість як «здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх... уразливостей» [18] визначається другою, після стримування, засадою Стратегії національної безпеки. У цьому контексті кооперація із зовнішніми партнерами України, передусім стосовно мінімізації ризиків та загроз національному суверенітету та територіальній цілісності Української держави з боку РФ як держави-агресора, становить одну з провідних складових імплементації Стратегії, зокрема в плані збереження територіальної цілісності.

Вагомим кроком на шляху до формування системи національної стійкості в Україні слугує співпраця з Північноатлантичним альянсом та набуття членства у НАТО. Стосовно національної стійкості необхідно зазначити, що Північноатлантичний альянс почав використовувати цей термін відносно нещодавно, запропонувавши у грудні 2015 р. Стратегію реагування на прояви гібридної війни, а також вживши його під час саміту у Варшаві у 2016 р. Саме у столиці Польщі стійкість було проголошено одним із засобів протистояння гібридним загрозам і суттєвою основою успішного стримування й оборони, а також ефективним втіленням завдань Альянсу. Прийняте під час саміту НАТО у Варшаві «Зобов'язання щодо підвищення стійкості» передбачає: посилення військових спроможностей поряд із підвищенням цивільної готовності протидіяти загрозам; захист населення та територій держав-членів шляхом забезпечення безперервності державного управління, безперервності надання основних послуг та безпеки критичної цивільної інфраструктури, включаючи енергетику, транспорт та зв'язок; підвищення стійкості шляхом інвестування у надійні, військові спроможності; захист національної інфраструктури та мереж від кібератак [22].

Певні ознаки стійкості можна побачити вже у Північноатлантичному договорі (1949 р.). Зокрема, такі терміни як «самодопомога» (self-help) чи «самооборона» (self-defence) відображають головні засади національної стійкості учасників об'єднання. Основи принципу резиліентності міс-

тяться й у статті 3 Договору, де передбачається, що всі союзники будуть «розвивати свої індивідуальну та колективну спроможності задля відбиття збройного нападу» [25].

У плані співробітництва в сфері національної безпеки партнерство Україна-НАТО розвивалося, починаючи з підписання та імплементації Програми «Партнерство заради миру» (1994 р.) та Хартії про особливе партнерство (1997 р.), на основі якої з того часу функціонує Комісія Україна-НАТО як інституційна основа окремих партнерських програм та ініціатив між сторонами. Початок російсько-української війни у 2014 р. спричинив небачену до того часу інтенсифікацію контактів та форм співробітництва між сторонами в безпековій сфері. Так, починаючи з липня 2016 р., Україна стала реципієнтом Комплексної програми допомоги з боку НАТО, що відобразилося в розширенні форм військової та військово-технічної співпраці між сторонами, а в червні 2020 р. Українська держава отримала статус партнера НАТО з розширеними можливостями, що відкрило для України доступ до додаткових можливостей військового та військово-технічного співробітництва з Альянсом відповідно до комплексних положень Ініціативи оперативної сумісності партнерства [10]. У липні 2016 р. на Варшавському саміті НАТО було запроваджено *Платформу Україна-НАТО із протидії гібридній війні*. Цей механізм був покликаний підвищити здатність виявляти гібридні загрози, а також забезпечити спроможність визначати уразливі місця та зміцнювати стійкість держави і суспільства перед обличчям таких загроз. Тим самим співпраця між Україною та НАТО має безпосередній стосунок до розробки стратегій реагування Української держави на виклики, спричинені гібридною війною, що є важливим аспектом забезпечення національної стійкості. Відповідно до положень Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 р. [19] передбачалося створення Національної системи стійкості на основі міжвідомчої координації діяльності центральних органів виконавчої влади та інших державних органів із залученням громадських об'єднань, приватного бізнесу та міжнародних партнерів. Концепція національної стійкості розглядалася як критичне доповнення традиційних концептів національної безпеки за рахунок наголосу на «самообілізації» громадянського суспільства як основи забезпечення самовідтворення ключових параметрів соціальної стабільності українського суспільства за умов агресії РФ. Реалізація концептуальних засад політики національної стійкості була тісно пов'язана із взаємодією з зовнішньополітичними партнерами України, що відображалось як у вищезазначених програмах та напрямках співпраці між відповідними міжнародними акторами та Україною, так і в орієнтації України на концепти національної стійкості та національної безпеки, що розробляються європейським та північноамериканським експертними середовищами. Це співробітництво багато в чому сприяло подальшій деталізації та диференціації підходів до концепції національної стійкості як складової механізмів забезпечення національної безпеки.

Основні напрями зовнішнього співробітництва України стосовно проблематики національної стійкості та національної безпеки є принципово

взаємопов'язаними один із одним. Участь у програмах, започаткованих зовнішньополітичними партнерами України, може слугувати важливим дороговказом до подальшого поглиблення національної політики у цьому напрямі. Втім, це не означає прямого запозичення відповідних політик та їх засадничих принципів, радше йдеться про збагачення українських політичних розробок у сфері національної стійкості та національної безпеки зовнішнім (передусім європейським) досвідом, що, в свою чергу, слугуватиме основою для взаємозбагачення досвідом із зовнішніми партнерами України.

Відкрита і повномасштабна агресія Росії, її відмова визнавати право України на незалежність стали смертельною загрозою для України і вимагають вирішення проблеми збереження її незалежності не лише під час війни, але й після її завершення. Російська агресія також значно вплинула на міжнародні відносини та спричинила формування нового світового порядку.

Наразі Україна знаходиться в епіцентрі цивілізаційного зіткнення. Повномасштабна війна Росії проти України суттєво змінила сприйняття загроз не лише для української державності та українців як нації, але й для сучасної європейської цивілізації. 2 травня 2023 року Верховна Рада прийняла заяву «Про визнання існування політичного режиму в Російській Федерації як рашизму та осуд його ідеологічних принципів і суспільних практик як тоталітарних та ворожих національній гідності» [8]. Категорія «рашизм» розглядається як новий вид тоталітарної ідеології і практики та ґрунтується на російському шовінізмі та імперіалізмі. Рашизм включає системне порушення прав і основних свобод людини; популяризацію культу сили та мілітаризму; самолюбство Росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення та відкидання існування інших народів; використання практик для поширення російської мови, культури, православної церкви, медіа, політичних та громадських інститутів серед інших народів та пропагування ідеї «руського міра»; порушення міжнародного права, зокрема поваги до суверенітету інших держав, їхньої територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів, використання сили чи загрози силою; фінансування та збройна підтримка незаконних збройних груп та сепаратистських рухів на територіях інших суверенних держав; використання заборонених методів ведення війни та систематичне вчинення військових злочинів та злочинів проти людяності; організація та вчинення масових вбивств, страт, катувань, депортацій, створення штучних умов для виникнення голоду та інших форм масового фізичного терору, геноциду та переслідувань за етнічними, національними, релігійними, політичними та іншими мотивами; регулярне використання економічного та енергетичного тиску; постійні загрози застосування ядерної зброї проти інших держав та можливість техногенних катастроф. Досліджуючи категорію рашизму, В. Огризко, між іншим, відзначає, що існують численні перешкоди для належної оцінки рашистського виклику світовим співтовариством через внутрішні та зовнішні обставини, та сама концепція рашизму ще мало застосовується в політичному та науковому дискурсах через опір,

який існує унаслідок довготривалих стереотипів і впливу проросійських груп [12].

Рашистська Росія створює абсолютно нові загрози для світу. Це відбувається в умовах активних змін, обумовлених процесами глобалізації, інформаційної революції, пандемії, політичної радикалізації, вибухового зростання популізму та правого радикалізму. Розглядаючи тактику і стратегію відносин з РФ, сучасні геополітичні учасники повинні розуміти, що рашистська Росія представляє собою абсолютно відмінну політичну систему порівняно з країнами вільного світу. Взаємодія між ліберально-демократичним світом і тоталітарною системою в умовах договірного співробітництва та добросусідства є неможливою. Під час автономізації (ізоляції) тоталітарної системи слід враховувати, по-перше, стратегію стримування та виснаження цієї системи, і, по-друге, системні заходи з мінімізації ризиків і загроз, які вона представляє для тих, кого визнає своїми ворогами. Зараз рашистський виклик представляє собою лише верхівку тектонічних змін, які розгортаються в умовах глобалізованого світу. Глобальний тоталітарний виклик оголошено відкрито. Росія, пригнічуючи меншості та розшаровуючи агресивні соціальні страхи, універсалізувала ідею права на масове безпідставне насилля та геноцид.

Рашизм ідентичний фашизму, нацизму та комунізму, тому його слід засудити як людиноненависницьку ідеологію та практику. Неспровокована агресія Росії проти України продемонструвала демократичному світу, що рашизм є його ворогом. Зміна режиму в Росії не змінює варварської, глибоко антидемократичної сутності російського суспільства, яке пронизане ідеями шовінізму та імперськості. Згідно з опитуванням, проведеним у серпні 2022 року Всеросійським центром вивчення громадської думки, майже 60% росіян не бачать користі від західної цивілізації та демократії; з них 26% називають західні цінності «руйнівними». Також слід врахувати, що всього лише 2% населення підтримують ці цінності [12].

Поняття «неподільності безпеки» та «спільних просторів» від Ванкувера до Владивостока, а також спроби включити тоталітаризм у демократію слід відкинути назавжди. Історичний досвід після Другої світової війни показує, що це неможливо. Об'єднуються тільки країни, які віддані демократичним цінностям. Початкові стадії розширення системи безпеки можуть включати країни, такі, як Японія, Південна Корея, Австралія, Нова Зеландія і інші. Зараз ці держави є ядром нової системи безпеки, але для її глобальності вони повинні виходити за межі свого регіону. Регіональні безпекові союзи можуть бути проміжними етапами, які доповнюватимуть наявну систему безпеки і поступово об'єднуюватимуться. Прикладом такого регіонального союзу є об'єднання США, Британії і Австралії. Переговори між США, Японією, Індією і Австралією можуть стати ще одним кроком у створенні глобальної системи безпеки.

Євроатлантична інтеграція України передбачає чітке визначення зовнішньополітичних пріоритетів, впровадження демократичних стандартів у всі сфери життя, а також адаптацію законодавства до євроатлантичних норм і стандартів. Перспектива членства України у НАТО залежить зокре-

ма від політичних аспектів, наскільки швидко та успішно Україна впроваджуватиме північноатлантичні стандарти, посилюватиме демократичні інститути і зможе стати прогнозованою та стабільною країною у євроатлантичному просторі.

Водночас західні країни і НАТО змушені вивчати уроки російсько-української війни. Природа бойових технологій XXI століття свідчить про те, що промисловість має бути невід'ємним елементом, який допомагає підтримувати бойову перевагу та готовність оборони. Варто нагадати, що останні 20 років разом країни ЄС збільшили витрати на оборону на 20%, США – на 66%, Росія – на 292% і Китай – на 592% [23].

НАТО рішуче засуджує жорстоку і неспровоковану загарбницьку війну Росії проти України – незалежної, мирної і демократичної країни, близького партнера Альянсу. Як НАТО, так і держави-члени Альянсу продовжують надавати Україні допомогу на безпрецедентному рівні з метою гарантування її основоположного права на самооборону. На саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 році держави-члени Альянсу підтвердили підтримку майбутнього вступу України до НАТО. Держави-члени Альянсу і надалі підтримуватимуть Україну і аналізуватимуть її здобутки у досягненні оперативної сумісності, а також додаткових демократичних і безпекових перетворень, що є необхідною умовою для вступу до НАТО [9].

Під час Вашингтонського саміту НАТО Україна має отримати запрошення, яке еквівалентно початку переговорів про вступ до Альянсу. Для України, для українського народу та для всього вільного світу немає іншого варіанту, окрім як зробити Україну членом НАТО. Звісно, найскладніше буде досягти консенсусу всіх членів Альянсу, включаючи такі країни, як Угорщина та Туреччина [11].

У НАТО стосовно ідеї вступу України завжди панувала певна обережність. Парадокс полягав у тому, що Захід розумів важливість України, але мав сумніви стосовно її інтеграції. Тривалий час лунали поради уникати «провокацій» у бік Росії, навіть після анексії Криму та початку окупації Сходу України.

Вступ до НАТО є головним пріоритетом для України, ключовою умовою її виживання. Сьогодні політична еліта України та західні уряди одностайні в питанні членства України в НАТО. Підтримка вступу до Північноатлантичного альянсу серед українців становить майже 90%. Це більше, ніж кількість прихильників європейської інтеграції, і майже рівна кількості тих, хто підтримує незалежність України. Вступ до НАТО не обов'язково повинен означати кінець війни, проте сам по собі може бути способом завершення конфлікту. Вступ України до НАТО – це не ескалація, а навпаки, це засіб для мирного врегулювання. Практично немає альтернативи для зупинки Росії, яка реагує лише на силу.

Будь-які гарантії безпеки Україні без членства в НАТО – це фікція і ілюзія, за якими нема жодних реальних зобов'язань. Атлантична Рада виступила з ініціативою щодо початку переговорів про вступ України до НАТО. Посли Джон Герbst і Александр Вершбоу разом з генералом Дугласом Лютом представили спеціальне звернення до президента США на

Київському безпековому форумі. До їхніх міркувань входить необхідність прийняти рішення на Вашингтонському саміті про початок переговорів про вступ України в НАТО. Це зробить шлях України до НАТО незворотним. Водночас варто визначити часові рамки для цього процесу. Україні слід внести зміни в Конституцію, які дозволять розміщувати на своїй території військові бази країн-членів НАТО. Україна повинна впровадити реформи, які очікує від неї Альянс як обов'язкові умови для членства.

Вступ України в НАТО наразі ускладнений перебуванням країни в стані війни: понад 20% нашої території окуповано. Але існують прецеденти. У 1955 році до Альянсу було прийнято Німеччину, навіть коли її частина була окупована Радянським Союзом. Зараз ефективність будь-якої системи, включаючи НАТО, визначається її здатністю вирішувати глобальні виклики. Прийняття України до НАТО створить нову систему колективної безпеки в світі. В майбутньому членство України в НАТО буде розглядатися як найвдаліший та найуспішніший крок у розвитку Альянсу. Вступ до НАТО України, яку А. Яценюк назвав фортецею світлого боку світу [20], надання їй доступу до військових технологій і зброї, разом з нашим духом волі і свободи, стане суттєвим внеском у спільні зусилля по припиненню численних загроз не лише в Європі, але й у світі загалом, забезпечуючи стабільність на довгі роки і запобігаючи новим конфліктам. Практика підтримки Росією тоталітарних режимів в Азії, Африці та Латинській Америці, які схильні до тоталітаризму, відійде в минуле. Ці режими більше не матимуть доступу до російської зброї, яку вони використовували для придушення придушення власних громадян. У разі поразки Росії Китай може переглянути свою позицію.

Таким чином, у разі перемоги України глобальні наслідки будуть, безперечно, великими. Це значно змінить баланс сил на користь світової демократії і створить основу для реальної глобальної безпеки. Нова система безпеки вимагатиме не лише правильних декларацій, але й чітких зобов'язань для її учасників і сильних інструментів для покарання порушників світового правопорядку. Слабкі структури, такі, як ООН і ОБСЄ, які не в змозі виконувати свої функції в галузі безпеки, припинять своє існування у цій ролі. НАТО, у відновленій формі, з часом може перетворитися на інструмент для збереження світового миру в глобальному масштабі. Цей союз цивілізованих держав, побудований на принципах демократії та реальної відповідальності за глобальну безпеку, може стати основою такої системи безпеки. Україні доручено історичну місію зіграти ключову роль у цьому змаганні. Тривалість цієї конфронтації залежить від здатності колективного Заходу розуміти історичне значення нинішнього моменту для подолання глобальної тоталітарної системи.

Україна робить вагомий внесок, віддавши своїх синів і дочок заради цієї справи. Проте після перемоги над російським впливом Україні потрібно буде пройти важливий етап відновлення і розвитку. Це не тільки питання відбудови зруйнованих міст та інфраструктури, а й питання позбавлення впливу Росії на ціннісні орієнтири України. Україна вже не може залишитися поєднанням демократії і олігархії, відданості ідеям сво-

боди та популізму, свободи думки та контрольованих ЗМІ, поваги до прав людини та корупції. Потрібно вирішити проблему роздвоєння суспільної свідомості.

Отже, Україні необхідно більше залучати зовнішні чинники до опору російській агресії. Зусилля мають бути зосереджені на євроатлантичній та європейській інтеграції. Участь у програмах, започаткованих закордонними партнерами України, сприятиме досягненню ефективних результатів у зміцненні опірності та стійкості українців у майбутньому.

Україна має всі передумови для таких змін, насамперед завдяки активному громадянському суспільству, яке виявило свою організованість та самопожертву в критичні моменти існування країни. Те саме громадянське суспільство має розширити свій вплив на повсякденне життя, не обмежуючись кризовими ситуаціями. Трансформаційну революцію в свідомості українців треба проводити стійко і постійно. Лише змінивши своє внутрішнє ставлення, ментальність, Україна зможе зайняти своє місце серед цивілізованих націй світу і продемонструвати їм високі духовні цінності, такі, як свобода, незалежність, гідність і самоповага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артёмов І. Правові та зовнішньополітичні засади національної безпеки України: актуальні аспекти // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. 2018. Вип. 1 (20). / ред.кол.: І.В. Артёмов (гол.ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2018. С. 47-64.
2. Бадрак В., Горбулін В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: Брайт Букс, 2022. 280 с.
3. Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.
4. Вовканич І. Актуальні проблеми стабільності та безпеки в Карпатському регіоні у контексті гібридної війни Російської Федерації проти України// Міжнародний науковий вісник. 2021. Випуск 1-2 (23-24) Матеріали круглого столу «Загрози міжнародній безпеці в Карпатському регіоні» (м. Ужгород, 22 квітня 2021 р.) і міжнародної інтернет-конференції «Євроінтеграційні аспекти розвитку вищої освіти України в контексті сучасних викликів і трендів» (м. Ужгород, 22-23 квітня 2021 р.) Ужгород, 2021. С. 32-41.
5. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990—2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: МП Леся, 2017. 332 с.
6. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
7. Дмитренко М. Цивілізаційні виклики сучасності в контексті концепцій перевалаштування світу // Political Studies. 2021. № 2. С. 150-169.
8. Заява Верховної Ради України «Про визнання існування політичного режиму в Російській Федерації як расизму та осуд його ідеологічних принципів і суспільних практик як тоталітарних та ворожих національній гідності». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1687625>

9. Комюніке Вільнюського саміту, видане главами держав і урядів країн-членів НАТО, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вільнюсі 11 липня 2023 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_217320.htm?selectedLocale=uk
10. НАТО – Відносини з Україною. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=uk
11. На Вашингтонському саміті Україна має отримати запрошення в НАТО, - Арсеній Яценюк. URL: <https://espreso.tv/na-vashingtonskomu-samiti-ukraina-mae-otrimati-zaproshehnyya-v-nato-arseniy-yatsenyuk>
12. Огризко В. (2022) Дещо про рашизм. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3560964-ogrizko-deso-pro-rasizm.html>
13. Парахонський, Б., Яворська, Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
14. Перепелиця Г. М. Україна – Росія. Війна в умовах співіснування : монографія // Foreign Policy Research Institute. – Київ: Стилос, 2017. 879 с.
15. Потехін О., Клименко Ю. Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі ХХ – початку ХХІ ст. К.: Дух і літера, 2023. 552 с.
16. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
17. Ткаченко В.М. Наративи історичної пам'яті в політичному транзиті України та Росії: монографія // науковий редактор кандидат політичних наук, старший науковий співробітник П.Ф. Вознюк. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ, 2020. 144 с.
18. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-3503757>
19. Указ Президента України «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна - НАТО на 2021 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text59>
20. Яценюк А. (2023). Саміт НАТО у Вашингтоні буде в 2024 році. Готуватися треба вже. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/10/25/7425608/>
21. Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ: ТОВ Видавництво «Кліо», 2018. 384 с.
22. Commitment to Enhance Resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw. NATO. 2016. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm
23. Defence Data 2020-2021 / Key Findings and Analysis. URL: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/brochures/eda---defence-data-2021---web---final.pdf>
24. Stevens C. (2013) Resilient Environmental Governance: Protecting Changing Ecosystems through Multilevel Governance. PhD thesis. Amhurst: University of Massachusetts, URL: https://scholarworks.umass.edu/open_access_dissertations/842/
25. The North Atlantic Treaty. Washington D. C. 1949. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm

REFERENCES

1. Artyomov I. (2018). Pravovi ta zovnishn'opolitychni zasady natsionalnoi bezpeky Ukrayiny: aktualni aspekty [Legal and foreign policy foundations of national security of Ukraine: actual aspects]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: history and modernity*. Uzhgorod: DVNZ “UzhNU”, pp. 47-64 [in Ukrainian].
2. Badrak V., Horbulin V. (2022). Nad prirvoyu. 200 dnev rosiyskoyi viyny. [Over the abyss. 200 days of the Russian war]. Kyiv: Brayt Buks, 280 [in Ukrainian].
3. Vidnyanskyy S., Martynov A. (2023). Rosiysko-ukrayinska viyna ta mizhnarodne spivtovarystvo [The Russian-Ukrainian War and the International Community]. K.: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. 264 [in Ukrainian].
4. Vovkanych I. (2021). Aktual'ni problemy stabil'nosti ta bezpeky v Karpat-s'komu rehioni u konteksti hibrydnoi viyny Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrayiny [Current problems of stability and security in the Carpathian region in the context of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine]. *International Scientific Bulletin. Materialy kruhloho stolu «Zahrozy mizhnarodniy bezpetsi v Karpat-skomu rehioni» (m. Uzhhorod, 22 kvitnya 2021 r.) i mizhnarodnoyi internet-konferentsiyi «Yevrointehratsiyni aspekty rozvytku vyshchoyi osvity Ukrayiny v konteksti suchasnykh vyklykiv i trendiv» (m. Uzhhorod, 22-23 kvitnya 2021 r.) – Materials of the round table «Threats to international security in the Carpathian region» (Uzhhorod, April 22, 2021) and the international internet conference «European integration aspects of the development of higher education in Ukraine in the context of modern challenges and trends» (Uzhhorod, April 22-23 2021)*. Uzhgorod, 32-41 [in Ukrainian].
5. Hay-Nyzhnyk P. (2017). Rosiya proty Ukrayiny (1990–2016): vid polityky shantazhu i prymusu do viyny na pohlynannya ta sproby znyshchennya [Gai-Nizhnyk P. Russia against Ukraine (1990-2016): from the policy of blackmail and coercion to the war of absorption and attempts at destruction]. K.: MP Lesya, 332 [in Ukrainian].
6. Horbulin V.P. (2017). Svitova hibrydna viyna: ukrayins'kyi front [Global hybrid war: the Ukrainian front]. K.: NISD, 496 [in Ukrainian].
7. Dmytrenko M. (2021). Tsyvilizatsiyni vyklyky suchasnosti v konteksti kontseptsiy perevlashtuvannya svitu [Civilizational challenges of modernity in the context of concepts of world rearrangement]. *Political Studies*, 2, 150-169 [in Ukrainian].
8. Zayava Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vyznannya isnuvannya politychnoho rezhymu v Rosiys'kiy Federatsiyi yak rashyzmu ta osud yoho ideolohichnykh pryntsyviv i suspil'nykh praktyk yak totalitarnykh ta vorozhykh natsional'niy hidnosti» [Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «Recognizing the existence of the political regime in the Russian Federation as racism and condemning its ideological principles and social practices as totalitarian and hostile to national dignity.»]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1687625> [in Ukrainian].
9. Komyunike Vil'nyus'koho samitu, vydane hlavamy derzhav i uryadiv krayin–chleniv NATO, yaki vzyaly uchast' u zasidanni Pivnichnoatlantychnoyi rady u Vil'nyusi 11 lypnya 2023 roku [Communiqué of the Vilnius Summit, issued by the heads of state and government of NATO member countries who participated in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius on July 11, 2023]. Retrieved from https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_217320.htm?selectedLocale=uk [in Ukrainian].

10. NATO – Vidnosyny z Ukrainoyu [NATO – Relations with Ukraine]. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=uk [in Ukrainian].
11. Yatsenyuk A. Na Vashynhtons'komu samiti Ukrainyina maye otrymaty zaproshennya v NATO [At the Washington summit, Ukraine should receive an invitation to NATO]. Retrieved from <https://espresso.tv/na-vashingtonskomu-samiti-ukraina-mae-otrimati-zaproshennya-v-nato-arseniy-yatsenyuk>
12. Ohryzko V. (2022) Deshcho pro rashyzm [Something about racism]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3560964-ogrizko-deso-pro-rasizm.html> [in Ukrainian].
13. Parakhonskyi, B., Yavors'ka, H. (2019). Ontolohiya viyny i myru: bezpeka, stratehiya, smysl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]. Kyiv: NISD. 560 [in Ukrainian].
14. Perepelytsya H. M. (2017). Ukrainyina – Rosiyya. Viyna v umovakh spivisnuvannya [Ukraine – Russia. War in conditions of coexistence]. *Foreign Policy Research Institute*. Kyiv: Stylos, 879 [in Ukrainian].
15. Potyekhin O., Klymenko YU. (2023). Heopolytyka proty bezpeky: soyuznyts'ke strymuvannya ahresiyi v Yevropi XX – pochatku XXI st. [Geopolitics against security: Allied deterrence of aggression in Europe of the 20th and early 21st centuries]. K.: Spirit and letter, 552 [in Ukrainian].
16. Reznikova O. O. (2022). Natsional'na stiykist' v umovakh minlyvoho bezpekovooho seredovyscha [National stability in the conditions of a changing security environment]. Kyiv: NISD, 532. [in Ukrainian].
17. Tkachenko V.M., Voznyuk P. F. (2020). Naratyvy istorychnoyi pam'yati v politychnomu tranzyti Ukrainy ta Rosiyi [Narratives of historical memory in the political transit of Ukraine and Russia]. DU «Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy». Kyiv, 144 [in Ukrainian].
18. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy» vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrainy». Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-3503757> [in Ukrainian].
19. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Richnu natsional'nu prohramu pid ehidoyu Komisiyi Ukrainy - NATO na 2021 rik» [Decree of the President of Ukraine “On the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2021”]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text_59 [in Ukrainian].
20. Yatsenyuk A. (2023). Samit NATO u Vashynhtoni bude v 2024 rotsi. Hotuvatysya treba vzhe [The NATO summit in Washington will be in 2024. It is necessary to prepare already]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/10/25/7425608/> [in Ukrainian].
21. Yakubova L. (2018). «Russkyi myr» v Ukraini: na krayu prirvy [Russian Peace” in Ukraine: on the edge of the abyss]. Kyiv: Klio Publishing House, 384 [in Ukrainian].
22. Commitment to Enhance Resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw. NATO. 2016. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm [in English].

23. Defence Data 2020-2021 / Key Findings and Analysis. URL: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/brochures/eda---defence-data-2021---web---final.pdf> [in English].
24. Stevens C. (2013) Resilient Environmental Governance: Protecting Changing Ecosystems through Multilevel Governance. PhD thesis. Amhurst: University of Massachusetts, URL: https://scholarworks.umass.edu/open_access_dissertations/842/ [in English].
25. The North Atlantic Treaty. Washington D. C. 1949. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm [in English].

УДК 323.22-054.73(=161.2)(071):355.01

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).38–45

Петро Токар,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник
ННІ євроінтеграційних досліджень, доцент кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій,
директор НДІ міграції і демографії УжНУ

Ірина Світлик,

студентка 4-го курсу факультету історії і міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТИКА УРЯДУ КАНАДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ

Російсько-українська війна є однією з найтрагічніших реальностей ХХІ століття, яка перетворила нормальний життєвий ритм планети на страхотливі масові явища ненависті і терору, змінила політичну карту світу, намагається запровадити новий, непередбачуваний порядок у міжнародних відносинах. Україна, відстоюючи незалежність у жорстокій війні на своїй території, зіткнулася з численними втратами та викликами. Одним з таких викликів і неймовірних втрат є масштабний потік вимушених мігрантів з України до інших країн. Життя біженців – це пошук нового життя, пристосування до якісно інших, як правило, важких умов на чужих землях.

У статті висвітлено наслідки головного сучасного геополітичного виклику – російської агресії проти України, яка спричинила глобальні проблеми міграції та біженців з України.

Міграція українців до Канади, яка має глибокі історичні корені, розпочалася наприкінці ХІХ століття. Основний період масової української міграції припадає на початок ХХ століття, коли Канада стала одним із шести ключових привабливих центрів світової міграції, прийнявши велику кількість українців. Зараз роль цієї держави не змінилася, а навпаки – вочевидь зросла, особливо для біженців з України.

У статті розглянуто історичний початок міграції українців до Канади, проаналізовано ставлення уряду Канади до українських біженців та їх сприйняття, обґрунтовано періодизацію міграційних хвиль, висвітлено заходи, які Канада вживає для надання допомоги українським біженцям, що іммігрували у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну 24 лютого 2022 року.

Ключові слова: Україна, Канада, імміграція, біженці, програми допомоги, дослідження, адаптація, інтеграція.

The Russian-Ukrainian war is one of the most tragic realities of the 21st century, which turned the relatively normal life rhythm of the planet into frightening mass phenomena of hatred and terror, changed the political map of the world, and established a new unpredictable order in international relations. Ukraine, defending its indepen-

dence in a cruel war on its territory, faced numerous challenges and losses. One of these challenges and incredible losses is the large-scale flow of forced migrants from Ukraine to other countries. The life of refugees is a search for a new life under an alien sky. Their stories are a picture of patience, courage and strength of the human spirit, adaptation to qualitatively different, as a rule, difficult living conditions in foreign lands.

The article highlights the consequences of the main modern geopolitical challenge - Russian aggression against Ukraine, which caused global problems of migration and refugees from Ukraine.

The migration of Ukrainians to Canada has deep historical roots, which began at the end of the 19th century. The main period of mass Ukrainian migration falls on the beginning of the 20th century, when Canada became one of the six key attractive centers of gravity of world migration, which, among others, received a large number of Ukrainians. Now the role of this state has not changed, but on the contrary - it has obviously increased, especially for refugees from Ukraine.

The article examines the historical beginning of the migration of Ukrainians to Canada, analyzes the attitude of the Canadian government towards Ukrainian refugees and their perception, highlights the measures that Canada is taking to provide assistance to Ukrainian refugees who immigrated in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022.

Key words: Ukraine, Canada, immigration, refugees, aid programs, research, adaptation, integration.

Постановка проблеми. Велика кількість українців була вимушена мігрувати до інших країн, залишаючи свої будинки, господарство через повномасштабне вторгнення РФ на територію України. Громадяни масово виїхали і надалі виїжджають у пошуках безпеки та захисту. Приблизно 6,5 мільйона українців покинули свою батьківщину за цей період. Багато країн, особливо Європи та Північної Америки, намагається надати притулок і допомогу постраждалим від російської агресії, зокрема гуманітарну, фінансову та інші види соціальної допомоги.

Україна переживає складний період своєї історії. В ці важкі часи Канада стала однією з найсильніших опор України, надсилаючи мільярди доларів допомоги, військово обладнання, зброю та гуманітарну допомогу. Проте важливим аспектом її підтримки є надання притулку українцям, які змушені були тікати з України. Канада прийняла близько 230 тисяч українців, які прибули до країни за програмою СУАЕТ. Така кількість новоприбулих - це лише 21 відсоток з тих, хто подав заявки на отримання візи за цією програмою. **Предмет дослідження** – це ставлення уряду та населення Канади до українських біженців та рівень задоволення їх соціально-культурних потреб в нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Імміграційну політику Канади щодо українських мігрантів від 90-х років XIX століття та до наших днів вивчають багато вчених, зокрема М. Бурцева, А. Ноголь, О. Цап, О. Дзира. Не менш важливими є дослідження щодо ставлення та допомоги Канади Україні після анексії Росією Крима, російської агресії на Донбасі від 2014 року та після повномасштабного вторгнення у 2022 році.

Тут варто згадати деяких зарубіжних та українських дослідників, таких, як М. Бессонова, В. Балюк, Дж. Хіндмен, П. Маркевич.

Мета статті – дослідження імміграції українців до Канади, політики уряду Канади щодо нинішніх українських біженців, які мігрували до цієї країни після повномасштабного вторгнення Росії, осучаснення періодизації міграційних хвиль та аналіз програм, запроваджених для облаштування вимушених мігрантів з України.

Результати дослідження. Історія міграції українців до Канади досить тривала, має певну періодизацію. Першими помітними у Канаді мігрантами були українці ще на початку XIX століття, але справжня хвиля масової міграції стартувала у 1891 році. Іван Пилипів та Василь Єлиняк, як казали, прості люди з прикарпатського села Небилів, визначили початок цієї міграції. Як же вони дісталися до Канади і чому вони вирішили туди поїхати?

Після 22-денної подорожі пароплавом «Орегон» Іван та Василь прибули у Квебек. Тоді за 15 доларів, можна було перетнути океан і дістатися з України в Канаду. Вони спокусилися на чутку про «дармову землю» у Канаді, де за 10 доларів можна придбати до 65 гектарів землі. Після адаптації до нового життя в іншій країні ці переселенці стали успішними фермерами і заснували найбільше українське поселення в Канаді – Една-Стар (тепер м. Чіпман) у провінції Альберта. Василь Єлиняк повернувся до рідного села й організував імміграцію ще шести сімей, у тому числі своєї, сприяючи прикладом масовій міграції українців.

Загалом всю історію міграції українців до Канади нині можна поділити на шість хвиль (таблиця 1).

Таблиця 1

Номер хвилі	Особливості
Перша	Цю хвилю можна визначити у рамках 1891-1914 років, тобто до початку Першої світової війни. Вона характеризувалася заселенням українцями земель у Альберті, Манітобі та Саскачевані.
Друга	Від початку 1920-х до початку Другої світової війни. Це була міжвоєнна імміграція. Між кінцем Першої світової війни та початком Другої світової війни з України виїхало понад 67 000 селян, робітників та інтелігенції. Вони покидали свою батьківщину через війну, голод та репресії, що відповідно призвели до важких економічних та складних політичних умов.
Третя	Загалом це більша політична імміграція та консолідація укргромади. Вона відбувалася з 1945 по 1990-ті. Під час цієї хвилі українці оселялися переважно у Торонто та Монреалі і працювали на заводах і фабриках.
Четверта	Описується у часових рамках з 1991 по 2011 рік. Після того як Україна здобула незалежність, з'явилося право на легальну еміграцію до Канади, а розпад Радянського Союзу спонукав українців масово виїжджати за кордон.

П'ята	Окреслюється у рамках 2014-2015 років. Має назву хвилі молодих професіоналів. Особливістю цієї хвилі були молоді люди, які не тікали від бідності у своїй країні у пошуках кращого життя за кордоном. Вони мігрували, бо бачили більше можливостей для своєї професійної реалізації у глобалізованому світі.
Шоста	Воєнна імміграція, наше сьогодення. Почалася у лютому 2022 року, триває по сьогодні. Мінекономіки повідомляє, що загалом від початку війни виїхало 6,2 мільйона українців, а близько 5 мільйонів є внутрішніми переселенцями. Канада прийняла приблизно 220 тисяч українських біженців.

Канада – одна з багатьох держав, які підтримують Україну у важкі для неї часи. Ця країна надає велику фінансову і гуманітарну допомогу, але важливим є надання захисту та притулку українцям, які покинули свої домівки через війну.

Насамперед варто наголосити, що за даними Прикордонного агентства Канади від початку повномасштабного вторгнення РФії в Україну до Канади прибуло приблизно 220 тисяч українців. Проте до цього числа входять не лише новоприбулі біженці, а й ті громадяни України, які ще до початку повномасштабного вторгнення отримали дозвіл на тривале проживання в Канаді.

Що ж саме зробила Канада для українських біженців? Найперше - це програма CUAET (Canada-Ukraine authorization for emergency travel). Це спеціальна програма пришвидшеного надання тимчасового місця проживання українцям, що тікають від війни, яка триває в Україні і загрожує їхній безпеці. Вона схвалена урядом Канади та введена у дію 22 березня 2022 року. Заявки за програмою CUAET приймалися до 15 липня 2023 року. Завдяки цій програмі дозволено перебувати втікачам з України на території Канади у статусі тимчасових резидентів до 3 років [1; 11]. Разом з цим українцям надається змога отримати дозвіл на роботу (work permit) або ж дозвіл на навчання (study permit). Українці також мають можливість отримати статус постійного резидента (permanent resident). Це встановлено урядом Канади та є можливістю для всіх, хто не є громадянином Канади і перебуває у країні на цей момент. Для отримання статусу постійного резидента у кожній провінції Канади існують різні програми, які мають ряд певних вимог, як-от: мати певну кількість відпрацьованих годин на одного роботодавця, чесна виплата усіх податків та тест на знання англійської мови. Цими питаннями займається Рада з питань імміграції та біженців [4].

Починаючи із жовтня 2023 року стартувала нова програма отримання постійного резидентства для українців, які мають близьких родичів у Канаді. Вона буде тривати протягом року. Про це повідомив міністр з питань імміграції Шон Фрайзер. Також детально про програму йдеться на сайті канадського уряду. Родичі, які можуть допомогти отримати статус постійного резидента, мають бути громадянами або постійними резидентами Канади. Під близькими родичами розуміють батьків, дітей, онуків,

дружину або чоловіка, дідуся або бабусю, рідних або зведених братів та сестер. Подаючись на цю програму, українці можуть включати до заявки членів своєї сім'ї, навіть у тому разі, якщо вони перебувають поза межами Канади [3; 8].

Багато хто боїться виїжджати в іншу країну через те, що не знає, де шукати житло та де зупинитися, але Канада про це також подбала. У деяких містах, як, наприклад, Торонто або Вінніпег, новоприбулих в аеропорту зустрічають волонтери, які надають допомогу всім, хто цього потребує. Їх поселяють у готель терміном на 2 тижні, що здійснюється цілком безкоштовно. Протягом цього часу українцям потрібно знайти житло та, за потреби, роботу, а волонтери можуть для цього надати свою допомогу. Якщо за вказаний термін, тобто 2 тижні, не вдалося це зробити, перебування у готелі можуть продовжити ще на тиждень. Кожному, хто потребує, допомагають з оформленням усіх документів: медичного страхування, отримання номеру соціального страхування або ж поновлення водійських прав.

Українські біженці, які прибули в Канаду, отримують одноразову матеріальну допомогу в розмірі 3 000 канадських доларів. Цю одноразову виплату отримує дорослий українець, а на дітей до 17 років отримується ще додатково 1 500 канадських доларів. На виплати можуть розраховувати тільки громадяни із чинним дозволом на роботу або навчання, а також громадяни із тимчасовою посвідкою на проживання, або ж ті, які беруть участь у програмі для термінової еміграції CUAET.

Стосовно навчання українських біженців у Канаді, то можна підкреслити, що дітей безпроблемно приймають у канадські школи. Те ж саме стосується і дитячих садків, але більшість садочків є платними. Проте можна отримати субсидії, які надаються залежно від доходу сім'ї. Варто звернути увагу, що не всі дошкільні заклади беруть участь у такій програмі. Навчання у коледжах та університетах платне та недешево, але деякі вищі запровадили для українців такі ж самі пільги для оплати за навчання, як і для канадців. Прикладом може стати Університет Британської Колумбії у місті Келоуні [5].

У кожній провінції існує безліч організацій, які допомагають з роботою, їжею, гуманітарною допомогою. У провінції Британська Колумбія, у маленькому містечку Келоуна, всі новоприбулі українці можуть звернутися до Work BC – організації, яка може посприяти у пошуках роботи та перекваліфікації. Вона пропонує декілька програм: оплата курсів з вивчення англійської мови, терміном на 2-3 місяці; фінансова допомога у розмірі 950 канадських доларів щомісячно, протягом декількох місяців або ж надання ноутбуку для навчання. З цих програм можна обрати тільки одну. Food Bank – організація, яка щомісячно надає допомогу різними продуктами. Для цього достатньо лише оформити онлайн-заявку на сайті уряду провінції. Також є кілька організацій, які надають допомогу з одягом, засобами гігієни та іншими необхідними речами. У м.Келоуні гуманітарну допомогу надає також Українська православна церква, але ця допомога здійснюється за допомогою уряду провінції Британська Колумбія.

Для багатьох українців великою проблемою є знання англійської мови. Для цього уряд Британської Колумбії у Келоуні надає можливість долучатися до різних курсів англійської, які проводяться у коледжі. Як уже згадувалося, можна також отримати фінансування для участі у таких курсах.

Отже, загалом можна сказати, що в країні створено належні умови для українців, що дає можливість уникнути багатьох проблем, які постають перед прибулими біженцями. Пошук житла та роботи, знання англійської мови – все це та інше, є перепорою для звичайного життя у будь-якій іншій країні. Канада спромоглася влаштувати все у такий спосіб, щоб громадянам, які втікають від війни з України, було легше адаптуватися та при звичаїтися, а з часом інтегруватися в соціум.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумки, можна дійти висновків, що історія міграції українців до Канади почалася ще у 90-х роках ХІХ століття. Цей шлях був важкий та пройшов шість хвиль у своєму розвитку, але наразі українська діаспора у Канаді є дуже великою. Канада непохитна у своєму прагненні допомогти Україні в боротьбі за суверенність та демократичні цінності, які поділяють обидві країни, а громадянам, які змушені покинути Україну, надати притулок і можливості для адаптації і вільного вибору способу життя у вільній країні. Уряд активно сприяє фінансово, надаючи значні суми, а також організовуючи гуманітарну допомогу. Відзначимо, що після звільнення Збройними силами України Ірпіня прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо особисто відвідав це місто і був вражений трагедією громади, руйнуваннями інфраструктури та знищеними будівлями містян.

Щодо ставлення канадського уряду до облаштування українських біженців, на наше переконання, воно є досить позитивне. Різноманітні програми, допомога волонтерів, безкоштовне поселення у готелі – все це заходи, які Канада вживає задля допомоги новоприбулим у своїй країні. Канадський уряд надає колосальну підтримку, допомогу, захист та притулок українським біженцям, що під час запеклої війни та нових конфліктів є дуже важливим. Цей висновок підтверджується обстеженнями соціально-психологічних умов та рівня задоволеності українських біженців, їхнього життя в нових умовах після прибуття до Канади та намірів щодо інтегрування в соціум чи повернення на батьківщину, які треба у подальшому досліджувати.

Тема є особливо актуальною для нашого сьогодення, має перспективи для подальших, найперше соціологічних досліджень. Прийом українських біженців та їх адаптація в чужих країнах, в тому числі й Канаді, буде й надалі активно вивчатися українськими та зарубіжними дослідниками для детального аналізу та належних висновків і вироблення конкретних рекомендацій урядам їхніх країн, а також міжнародним організаціям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel // Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2022/03/canada-ukraine-authorization-for-emergency-travel.html> (дата звернення 11.11.2023)
2. Markiewicz P. Canada's Reaction to the War in Ukraine. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. 2022. URL: <https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=1169565> (дата звернення 11.11.2023)
3. Permanent residence for Ukrainian nationals with family members in Canada // Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/pr-family-reunification.html> (дата звернення 11.11.2023)
4. Understand permanent resident status // Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/new-immigrants/pr-card/understand-pr-status.html> (дата звернення 11.11.2023)
5. Балюк В. Україна в політиці Канади у контексті російської агресії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей*. 2020. Т. 42. С. 11-26 (дата звернення 11.11.2023)
6. Бессонова М. Основні вектори сучасної канадської допомоги Україні. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. (8-9 квітня 2020 року, м. Київ). Київ, 2020. С. 211-215. URL: https://www.researchgate.net/publication/341446472_OSNOVNI_VEKTORI_SUCASNOI_KANADSKOI_DOPOMOGI_UKRAINI (дата звернення 11.11.2023)
7. Калиновська І. *Україна – Канада: Матеріали I Міжнародного науково-практичного конгресу з канадознавства* (21–21 червня 2018 року, м. Луцьк). Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 281 с. URL: https://umanitoba.ca/faculties/arts/departments/ukrainian_canadian_studies/media/MaterialsCongress.pdf (дата звернення 11.11.2023)
8. Канада запустить нову програму постійного проживання для українських біженців. *Європейська правда*. 2023. 17 липня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/17/7165899/>
9. Марунчак М. *Історія українців Канади*. Т. 1 / передм. від вид-ва. Вінніпег: Укр. вільна акад. наук в Канаді, 1968. 467 с. (дата звернення 11.11.2023)
10. Навчання українських біженців у Канаді — пояснення експертки // Телеканал «Дім» 29.05.2023. URL: <https://kanaldim.tv/navchannya-ukrayinskyh-bizhencziv-u-kanadi-royasnennya-ekspertky/> (дата звернення 11.11.2023)
11. Прес-реліз: У Канаді починає діяти нова програма надання тимчасового місця проживання особам, що тікають від війни в Україні // сайт Уряду Канади. URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2022/03/canada-launches-new-temporary-residence-pathway-to-welcome-those-fleeing-the-war-in-ukraine-en-ua.html> (дата звернення 11.11.2023)

REFERENCES

1. Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel – Government of Canada. Retrieved from <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2022/03/canada-ukraine-authorization-for-emergency-travel.html> [in English].
2. Markiewicz P. (2022) Canada's Reaction to the War in Ukraine. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. URL: <https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=1169565> [in English].
3. Permanent residence for Ukrainian nationals with family members in Canada – Government of Canada. Retrieved from <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/pr-family-reunification.html> [in English].
4. Understand permanent resident status – Government of Canada. Retrieved from <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/new-immigrants/pr-card/understand-pr-status.html> [in English].
5. Baluk W. (2020). Ukraina v politytsi Canady u konteksti rosiiskoi ahresii. [Ukraine in Canadian politics in the context of Russian aggression]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statei*, 42, 11-26. [in Ukrainian].
6. Bessonova M. (2020). Osnovni vektory suchasnoi kanadskoi dopomohy Ukraini. [The main vectors of modern Canadian aid to Ukraine]. *Ukraina i svit: teoretychni ta praktychni aspekty diialnosti u sferi mizhnarodnykh vidnosyn: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. (pp. 211-215). Kyiv. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/341446472_OSNOVNI_VEKTORI_SUCASNOI_KANADSKOI_DOPOMOGI_UKRAINI [in Ukrainian].
7. Kalynovska I. (2018). Ukraina – Kanada: Materialy I Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho konhresu z kanadoznavstva. Lutsk : Vezha-Druk. Retrieved from URL: https://umanitoba.ca/faculties/arts/departments/ukrainian_canadian_studies/media/MaterialsCongress.pdf [in Ukrainian].
8. Kanada zapustyt novu prohramu postiinoho prozhyvannia dla ukrainskykh bizhentsiv. [Canada will launch a new permanent residence program for Ukrainian refugees]. *euointegration.com.ua* Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/07/17/7165899/> [in Ukrainian].
9. Marunchak M. (1968). *Istoriia ukrainsiv Kanady*. [History of Ukrainians in Canada]. (Vol. 1). Vinnipeh: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk v Kanadi. [in Ukrainian].
10. Navchannia ukrainskykh bizhentsiv u Kanadi – poiasnennia ekspertky. [Education of Ukrainian refugees in Canada – expert's explanation]. *kanaldim.tv* Retrieved from <https://kanaldim.tv/navchannya-ukrayinskyh-bizhencziv-u-kanadi-poyasnennya-ekspertky/> [in Ukrainian].
11. Pres-reliz: U Kanadi pochynaie diiaty nova prohrama nadannia tymchasovoho mistsia prozhyvannia osobam, shcho tikaiut vid viiny v Ukraini. Uriad Kanady – Government of Canada. Retrieved from <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2022/03/canada-launches-new-temporary-residence-pathway-to-welcome-those-fleeing-the-war-in-ukraine-en-ua.html> [in Ukrainian].

УДК 327-026.4(477+474):339.9

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).46–54

Михайло Шелемба,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Марта Шелемба,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН БАЛТІЇ

У статті досліджено ключові напрями співпраці між Україною та країнами Балтії, серед яких виокремлено: продовження забезпечення підтримки інтеграційного руху України до членства в НАТО та ЄС; партнерство у забезпеченні логістичних шляхів транспортування українського продовольства; партнерство України та країн Балтії в процесі відновлення інфраструктури, рекультивуації земель та розмінування українських територій; спільна участь у сталому розвитку територій ЄС як перспективи для майбутніх поколінь; двостороннє співробітництво у сфері освіти, науки та технологій. Доведено, що партнерство України із країнами Балтії в короткостроковій та довгостроковій перспективах залежить від встановлених програмних засад взаємодії та трансформацій, які можуть відбуватися на міжнародній арені, на регіональному рівні. Визначено, що посилення процесів реформування за основними сферами, які характерні для останніх років державотворення в Україні, виступатиме чинником зближення та посилення присутності держави в Балтійському регіоні.

Ключові слова: партнерство, співпраця України та країн Балтії, міжнародна арена, логістичні шляхи, інтеграційний рух, двостороннє співробітництво, сталий розвиток, відновлення інфраструктури.

*The methodological basis of the research is presented: the method of systematization, based on which the main directions of prospective interaction are classified; by the method of induction, which made it possible to determine directions of prospective partnership between countries using separate data. **Results.** The article examines and categorizes the key directions of cooperation between Ukraine and the Baltic countries, among which the following are highlighted: the continuation of support for the integration movement of Ukraine towards membership in NATO and the EU (promotion and lobbying on the agenda of the need for Ukraine to join NATO and the EU, including with using a simplified procedure; partnership in the field of increasing the level of security and defense of Ukraine to a level acceptable in NATO and EU member states; cooperation in the field of reforms in the main areas, aimed at bringing the level of development of Ukraine to the standards of EU and NATO member states and ensuring growth the*

role of the Baltic states as international actors that contribute to the strengthening and expansion of these supranational states); partnership in the direction of ensuring logistical ways of transporting Ukrainian food; partnership between Ukraine and the Baltic countries in the process of infrastructure restoration, land reclamation and demining of Ukrainian territories; joint participation in the sustainable development of the EU territories, as prospects for future generations of the studied international players; bilateral cooperation in the field of education, science and technology (bilateral programs in the field of science and technology, partnership at the level of individual institutions in the field of transfer of experience to increase the level of efficiency of the functioning of educational institutions in the regions).

It has been proven that Ukraine's partnership with the Baltic countries in the short-term and long-term perspectives depends on the established program principles of interaction and transformations that can take place in the international arena, at the regional level. It was determined that the strengthening of reform processes in the main areas, which are characteristic of the last years of state formation in Ukraine, will act as a factor in the convergence and strengthening of the presence of the state in the Baltic region.

Keywords: *partnership, cooperation between Ukraine and the Baltic states, international arena, logistics routes, integration movement, bilateral cooperation, sustainable development, infrastructure restoration.*

Постановка проблеми. Міжнародні відносини України з країнами Балтії мали певні особливості впродовж усього періоду розбудови цього процесу. Взаємодія України та Литви вирізнялась системністю та інтенсивністю впродовж 2014-2023 рр. При цьому стратегічні відносини з Латвією та Естонією почали характеризуватись стратегічними ознаками в період стрімкого розвитку реформ в Україні за основними сферами в контексті чіткого курсу на євроатлантичне партнерство. Зокрема, зазначений процес набув суттєвого розвитку в 2021 р. (прийняття Стратегії зовнішньополітичної діяльності України [8]) та в подальшому в період військового вторгнення РФ в Україну. Удосконалення співпраці між Україною та країнами Балтії обумовлене як цілями зовнішньої політики держав, так і спільним історичним минулим, пов'язаним із боротьбою за незалежність, репресіями в СРСР [4]. З огляду на зміцнення вказаних відносин, актуальним виступає їх системне дослідження та категоризація, встановлення якої дасть змогу забезпечити науковий та практичний розвиток співпраці на рівні України та країн Балтії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі використано матеріали сучасних досліджень у сфері співпраці між Україною та країнами Балтії, зокрема: праця Е. Каушпінен [10] (питання взаємодії в контексті сталого розвитку територій); роботи С. Назаренко [6], О. Бедратенко та співавторів [1], О. Вискуб [2], аналітичні матеріали [3; 7; 9; 5] (підтримка інтеграційного руху України до членства в НАТО та ЄС); аналітичні матеріали [11; 12] (двостороннє співробітництво у сфері освіти, науки та технологій) тощо.

Мета статті (постановка завдання). Мета статті – систематизація ключових напрямів співпраці між Україною та країнами Балтії. Для до-

сягнення зазначеної мети встановлено низку завдань, зокрема: виокремлення напрямів вказаної категорії, які сформувались на сучасному етапі розвитку; характеристика зазначених перспективних напрямів у рамках взаємодії вказаних міжнародних гравців.

Результати дослідження.

Дослідження наукових та аналітичних матеріалів дозволило сформулювати основні напрями співпраці в рамках вказаних учасників міжнародних відносин.

Важливим напрямом двостороннього співробітництва виступає продовження забезпечення підтримки інтеграційного руху України до членства в НАТО та ЄС. Зазначений напрям пов'язаний із такими складовими:

1) Процесами просування та лобіювання на порядку денному необхідності прийняття України до складу НАТО та ЄС, в тому числі із використанням спрощеного порядку. Зокрема, в липні 2023 р. на саміті країн-членів НАТО було ухвалено рішення стосовно скасування Плану стосовно членства в НАТО (скорочено ПДЧ) для України [6].

Важливу роль у досягненні цього результату відігравали країни Балтії, Польща та інші держави-учасниці зазначеного наднаціонального об'єднання, які під час військового вторгнення РФ виступали партнерами України. При цьому, як свідчать аналітичні матеріали, на рівні керівництва країн Балтії на міжнародному рівні просувався дискурс про те, що єдиним гарантом безпеки для України може виступати її членство в складі Альянсу [1]. Відповідно можна підкреслити роль зазначених країн в ухваленні програми приведення ЗСУ до стандартів збройних сил країн-учасниць НАТО. Подальша роль країн Балтії продовжує залишатись актуальною в площині впливу на прискорення реалізації зазначеного процесу. Актуальним є вплив зазначених країн на процедуру інтеграції України до складу ЄС. Зокрема, можна відмітити просування та підтримку надання країні статусу кандидата до ЄС (2022 р.), декларування необхідності початку переговорів про членство до кінця 2023 р. (з боку президента Литви Г. Науседи) тощо [3].

Можемо зауважити, що активна роль з боку країн Балтії щодо питання інтеграції України до складу досліджуваних наднаціональних об'єднань великою мірою обумовлена покращенням зовнішньої політики держави стосовно взаємодії із Литвою, Латвією, Естонією, демонстрацією прихильності демократії, курсу на реалізацію реформ, боротьби з корупцією, іншими негативними проявами, подолання яких є передумовою міжнародного визнання та підтримки з боку Балтійського регіону. Оптимізація розвитку партнерства із Балтійським регіоном була встановлена Стратегією зовнішньополітичної діяльності України (2021 р.) (п. 130), в тому числі зазначеним документом було передбачено регіональне партнерство з Естонією. Звернення України до зміцнення відносин із досліджуваним регіоном виступає передумовою ефективної довгострокової перспективи, засади якої були встановлені до початку повномасштабної війни з боку РФ, і які стали результативними під час підвищення безпеки, оборони та в ході євроінтеграційних прагнень України. Подальше партнерство на рів-

ні двосторонніх, багатосторонніх відносин України та зазначених країни в цій сфері може бути пов'язане з посиленням позицій останніх за обраним курсом відстоювання членства держави в складі НАТО та ЄС.

2) Партнерством у сфері підвищення рівня безпеки та оборони України до рівня, прийнятного в країнах-учасницях НАТО та ЄС. Зазначене партнерство розвивається в рамках: лобіювання з боку країн Балтії питань надання державі зброї, підготовки військовослужбовців ЗСУ; надання військової допомоги. Встановлено, що країни Балтії демонструють на нинішньому етапі високий рівень підтримки, який включає: підготовку військових інструкторів, військових інших категорій в рамках Європейської тренувальної місії (EUMAM); надання антидронових засобів; безпілотників, тепловізорів, боєприпасів, різноманітної зброї, пального, військового екіпування, гелікоптерів тощо [7; 9]. Визначено, що Естонія та Латвія в 2022 р. виступали лідерами за обсягами військової допомоги Україні в контексті їх фінансових та ресурсних можливостей. А саме: в зазначений період вказані країни надали військову допомогу Україні на рівні 1% від власного ВВП, також Латвія передала на початку війни з РФ всі запаси ПЗРК «Stinger» [7].

3) Взаємодією у сфері реформ за основними сферами, що сприяє приведенню рівня розвитку України до стандартів країн-членів ЄС та НАТО та забезпечує ріст ролі країн Балтії як міжнародних акторів, які сприяють зміцненню та розширенню зазначених наднаціональних держав. Особлива роль в цьому належить Естонії, яка є світовим лідером в області цифровізації управління економікою та основними сферами життя. Співпраця між країнами розвивається достатньо тривалий період, її результатами стало те, що Естонія переймає досвід України, зокрема за напрямом створення аналога цифрової платформи Дія (mRiik) [2]. Відповідно розвиток такої взаємодії може в перспективі сприяти становленню України у якості потужного міжнародного гравця у сфері цифровізації, окремі цифрові продукти (послуги) можуть забезпечити розвиток трансферу технологій.

Необхідно відмітити важливий внесок країн Балтії у забезпечення логістичних шляхів транспортування українського продовольства. Важливо зазначити, що в цій сфері зазначені держави керуються пріоритетно підтримкою України, а не орієнтиром на власні економічні, політичні інтереси у відносинах із партнерами в ЄС. Зокрема, можна відзначити активну позицію вказаних країн у створенні логістичних шляхів для транзиту зерна з України в умовах певної протидії цьому процесу з боку окремих держав-учасниць ЄС, погодження Литвою допуску українських суден до портів Балтійського регіону, прийняття на себе в жовтні 2023 р. організації процедур фітосанітарного, ветеринарного контролю продукції в порту м. Клайпеда (замість його здійснення на кордоні України та Польщі) [5]. Подальше партнерство в цій сфері є особливо важливим для України в цілях підтримання її економічного розвитку (в тому числі підтримки сільськогосподарських виробників, збереження аграрного сектору в цілому у війсьній та повоєнній часи). Вказана взаємодія сприяє також підтримці міжнародної продовольчої безпеки, що є особливо важливим для країн Африки, інших країн, населення яких потерпає від голоду.

Окремої уваги заслуговує перспектива партнерства України та країн Балтії в процесі відновлення інфраструктури, рекультивациі земель та розмінування українських територій. В цьому напрямі ведеться постійна співпраця як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях, визначаються подальші шляхи взаємодії. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує участь зазначених країн у дипломатичній сфері щодо питань лобіювання законодавчого закріплення передачі Україні активів РФ, заблокованих країнами світу в рамках міжнародних санкцій.

Також потрібно виокремити такий напрям взаємодії, як спільна участь у сталому розвитку територій ЄС як перспективи для майбутніх поколінь досліджуваних міжнародних гравців (України, держав Балтії, ЄС). Як стверджує Е. Каупшнінен [10], кілька напрямів Стратегії Європейського Союзу для регіону Балтійського моря (EUSBSR) стосуються спільних інтересів України та країн Балтії стосовно порятунку біорізноманіття Балтійського моря. В дослідженні [10] визначено, що частина України навколо міста Львова належить до водозбірного басейну Балтійського моря через річку Віслу, і забруднення біогенними речовинами, що надходять з України до Балтійського моря, не зменшилося, тому це потрібно вирішити. Однак, як справедливо зазначає автор, цей виклик є незначним порівняно з багатьма серйознішими викликами, з якими сьогодні стикається Україна, відповідно є потреба спільних зусиль у цій сфері. Оскільки членство в ЄС передбачає дотримання низки вимог щодо екологічних стандартів і практики, вирішення зазначеної проблеми є одним із напрямів у цій сфері. Встановлено, що на рівні міждержавних дискусій між представниками великого бізнесу, громадських організацій, урядів було сформульовано низку складових щодо подолання зазначеної проблеми, серед яких:

- потреба залучення громад для формування, впровадження шляхів співпраці (територіальних, університетських, молодіжних громад тощо);
- сфери співпраці: обмін знаннями, освіта, практичні уроки, отримані в процесі дослідження та відновлення регіону Балтійського моря. В цьому разі може бути корисним досвід як представників країн Балтії, так і України, щодо останньої вказане стосується напрацювань при подоланні екологічних проблем, пов'язаних із підривом росіянами Каховської ГЕС;
- співпраця має відповідати поточним і майбутнім викликам в Україні та будуватись на точних даних щодо проблем, а потім визначати адаптовану підтримку для визначених потреб. У деяких випадках обмін і підтримка щодо моніторингу та отримання даних можуть бути частиною співпраці;
- мережі міст можуть стати першою допомогою в передаванні ноу-хау до України: EURO-CITIES та міста-побратими є вже існуючою мережею та можуть допомогти у пошуку потреб та налагодженні систем моніторингу;
- сприяння відкритому діалогу між Україною та регіоном Балтійського моря для обміну інноваціями та отриманими уроками. Слід визначити, що наразі існує багато інструментів фінансування ЄС та регіональних фінансових інструментів, які дозволяють підтримати Україну (наприклад,

програма SI Baltic Sea Neighborhood, конкурс для якої відкрито 15 листопада 2023 року та завершиться 15 лютого 2024 року).

Можемо відмітити такий перспективний напрям взаємодії між країнами Балтії та Україною, як двостороннє співробітництво у сфері освіти, науки та технологій. Партнерство в зазначених сферах великою мірою сприяє підтриманню їх розвитку в період війни, коли на національному рівні немає можливості забезпечення належного фінансового потенціалу. В цьому контексті слід відмітити:

- двосторонні програми у сфері науки, технологій. А саме: литовсько-українські програми, які передбачають організацію двосторонніх дослідницьких проектів. Участь у цих проектах передбачає розподіл витрат між учасниками, можливість отримання новітніх технологій, обладнання для дослідження. Інші програми, проекти на рівні України, країн Балтії [11];

- партнерство на рівні окремих інституцій у сфері передавання досвіду щодо підвищення рівня ефективності функціонування закладів освіти в регіонах. У розрізі зазначеного напрямку потрібно відмітити перспективи впровадження практики використання експертного втручання в діяльність закладів освіти із низьким, недостатньо прийнятним рівнем успішності, який демонструється часто на рівні окремих регіонів, що погіршує стан підготовки школярів за основними предметами, рівень готовності до використання знань тощо. Встановлено, що в останнє десятиріччя для шкільної освіти міст Литви була характерна внутрішня сегрегація, зокрема на рівні одних шкіл певних міст визначався високий рівень успішності учнів, інноваційність та якість підготовки, взаємодії на рівні школа-вчитель-учень, а на рівні інших шкіл окремих територій було виявлено величезну освітню прогалину. Вказана проблема передбачала низку компонентів, зокрема кадровий склад, рівень професійної активності кадрів, фінансування діяльності та можливостей розвитку кадрів, оновлення обладнання, технологій, інноваційну складову, існування мотивації та її стимулювання тощо. Завдяки впровадженню інституцій експертного втручання, заснованих на паритетності, інноваційності, спільному дослідженні та подоланні проблем були досягнуті високі результати. Можливість практики експертного втручання, яка використовується в Литві, розглядається як така, що може бути адаптована в Україні, що є особливо актуальним для періоду повоєнного відновлення освіти в державі [12]. Встановлено, що практика експертного втручання передбачає орієнтир на те, щоб приділити особливу увагу експертів школам із низьким рівнем успішності через консультації та поради, можливо, шляхом додаткового фінансування через спеціальні програми. Експертні інституції в Україні могли б приділити особливу увагу цим школам, при цьому їх діяльність, як і в Литві, може бути зосереджена не на застосуванні адміністративного, санкційного впливу, а на допомозі щодо впровадження різноманітних заходів, наприклад, обмінів вчителями, змінах керівництва тощо. Оскільки проблеми шкіл індивідуальні, то замість створення системних рішень, однакових для всіх, потрібно проводити консультаційну роботу в кожному окремому випадку. Стосовно партнерства на рівні Україна-Литва в про-

цесах створення експертних інституцій, задіяних у відновленні та оптимізації роботи шкіл у державі в окремих регіонах (містах) (в тому числі в тих, які деокуповані або в яких забезпечено безпечну освіту), може бути сформовано спільні українсько-литовські експертні групи. Залучення литовських фахівців дасть змогу створити та реалізувати нові можливості для шкіл цієї категорії, участь українських фахівців обумовлена потребою розуміння специфіки діяльності української освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Було досліджено та категоризовано ключові напрями співпраці між Україною та країнами Балтії, серед яких виокремлено: продовження забезпечення підтримки інтеграційного руху України до членства в НАТО та ЄС (просування та лобювання на порядку денному необхідності прийняття України до складу НАТО та ЄС, у тому числі із використанням спрощеного порядку; партнерство у сфері підвищення рівня безпеки та оборони України до рівня, прийняттого в країнах-учасницях НАТО та ЄС; взаємодія у сфері реформ, націлена на приведення рівня розвитку України до стандартів країн-членів ЄС та НАТО та забезпечення росту ролі країн Балтії як міжнародних акторів, які сприяють зміцненню та розширенню зазначених наднаціональних держав); партнерство в напрямі забезпечення логістичних шляхів транспортування українського продовольства; партнерство України та країн Балтії в процесі відновлення інфраструктури, рекультивації земель та розмінування українських територій; спільна участь у сталому розвитку територій ЄС як перспективи для майбутніх поколінь досліджуваних міжнародних гравців; двостороннє співробітництво у сфері освіти, науки та технологій (двосторонні програми у сфері науки, технологій, партнерство на рівні окремих інституцій у сфері передавання досвіду щодо підвищення рівня ефективності функціонування закладів освіти в регіонах).

Можемо констатувати, що партнерство України із країнами Балтії в короткостроковій та довгостроковій перспективах залежить від встановлених програмних засад взаємодії та трансформацій, які можуть відбуватися на міжнародній арені, на регіональному рівні. Посилення процесів реформування за основними сферами, які характерні для останніх років державотворення в Україні, виступатиме чинником зближення та посилення присутності держави в Балтійському регіоні.

До перспектив подальших досліджень можна віднести питання розвитку взаємодії зазначеної категорії на рівні відповідних суб'єктів, участь державних органів влади різного рівня у розвитку приватних ініціатив у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бедратенко О., Ярмоленко Ю., Яриш О., Твердохліб Б. Розчарування і здобутки - експерти про підсумки вільнюських рішень НАТО для України. *Голос Америки*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/eksperty-pro-pidsumky-samitunato/7177877.html> (дата звернення: 15.10.2023).

2. Вискуб О. Цифровізація: що дасть розширення співпраці з Естонією. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/14/704327/> (дата звернення: 15.10.2023).
3. Гітанас Науседа: «Важливо, щоб переговори про вступ України до ЄС почалися у 2023 році». Lrt.lt. URL: <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2072506/gitanas-nauseda-vazhливо-shchob-peregovori-pro-vstup-ukrayini-do-es-pochalisia-u-2023-rotsi> (дата звернення: 15.10.2023).
4. Ерман Г. Балтійська солідарність. Як Литва, Латвія та Естонія допомагають Україні і кому це не подобається. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62755030> (дата звернення: 15.10.2023).
5. Литва відкрила коридор для транзиту українського зерна. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/3/705038/> (дата звернення: 15.10.2023).
6. Назаренко С. Поради «охолонути» та фінішна пряма: чи виправдав саміт у Вільнюсі очікування України. 24 канал. URL: https://24tv.ua/samit-u-vilnyusi-2023-pidsumki-dlya-ukrayini-analitika_n2352465 (дата звернення: 15.10.2023).
7. Палій Г. Допомога Латвії Україні в умовах війни та інтенсифікація двосторонніх відносин / НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/dopomoha-latviyi-ukrayini-v-umovakh-viyny-ta-intensyfikatsiya-dvostoronnikh-vidnosyn> (дата звернення: 15.10.2023).
8. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (дата звернення: 15.10.2023).
9. У Литві завершилися інструкторські курси для українських військових. *Militarnyi*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-lytvi-zavershylsya-instruktorski-kursy-dlya-ukrayinskyh-vijskovykh/> (дата звернення: 15.10.2023).
10. Kauppinen E. Strengthening and developing cooperation with Ukraine to empower sustainable rebuilding. URL: <https://www.eusbsr.eu/pa-nutri-news/591573-strengthening-and-developing-cooperation-with-ukraine-to-empower-sustainable-rebuilding> (дата звернення: 15.10.2023).
11. Lietuvos-Ukrainos programa. URL: <https://www.lmt.lt/lt/mokslo-finansavimas/tarptautinio-bendradarbiavimo-programos/lietuvosukrainos-programa/480/> (дата звернення: 06.11.2023).
12. Nerija Putinaitė: karas Ukrainoje išgrynino neoptimistinę viltį – metas formuoti atsparų, bet empatišką ir solidarų pilietį. URL: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1962415/nerija-putinaite-karas-ukrainoje-isgrynino-neoptimistine-vilti-metas-formuoti-atsparu-bet-empatiska-ir-solidaru-pilietii> (дата звернення: 06.11.2023).

REFERENCES

1. Bedratenko, O., Yarmolenko, Yu., Yarysh, O., Tverdokhlib, B. (2023). Rozcharuvannia i zdotuky - eksperty pro pidsumky vilniuskykh rishen NATO dlia Ukrainy [Disappointments and achievements - experts on the results of the Vilnius decisions of NATO for Ukraine]. *Holos Ameryky*. Retrieved from <https://www.holosameryky.com/a/eksperty-pro-pidsumky-samitu-nato/7177877.html> [in Ukrainian].

2. Vyskub, O. (2023). Tsyfrovizatsiia: shcho dast rozshyrennia spivpratsi z Estoniieiu [Digitization: what the expansion of cooperation with Estonia will give]. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/14/704327/> [in Ukrainian].
3. Hitanas Nauseda: «Vazhlyvo, shchob perehovory pro vstup Ukrainy do YeS pochalysia u 2023 rotsi» [Gitanas Nauseda: «It is important that negotiations on Ukraine's accession to the EU begin in 2023»]. Lrt.lt. Retrieved from <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2072506/gitanas-nauseda-vazhlyvo-shchob-peregovori-pro-vstup-ukrayini-do-es-pochalysia-u-2023-rotsi> [in Ukrainian].
4. Erman, H. (2022). Baltiiska solidarist. Yak Lytva, Latviia ta Estoniia dopomahaiut Ukraini i komu tse ne podobaietsia. BBC News Ukrain [Baltic solidarity. How Lithuania, Latvia and Estonia help Ukraine and who does not like it. BBC News Ukraine]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62755030> [in Ukrainian].
5. Lytva vidkryla korydor dlia tranzytu ukrainskoho zerna [Lithuania opened a corridor for the transit of Ukrainian grain]. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/3/705038/> [in Ukrainian].
6. Nazarenko, S. (2023). Porady «okholonuty» ta finishna priama: chy vypravdav samit u Vilniusi ochikuvannia Ukrainy [Tips to «cool down» and the finish line: did the summit in Vilnius live up to Ukraine's expectations]. 24 kanal. Retrieved from https://24tv.ua/samit-u-vilnyusi-2023-pidsumki-dlya-ukrayini-analitika_n2352465 [in Ukrainian].
7. Palii, H. (2023). Dopomoha Latvii Ukraini v umovakh viiny ta intensyfikatsiia dvostoronnikh vidnosyn [Latvia's assistance to Ukraine in wartime conditions and intensification of bilateral relations. NISD]. NISD. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/statti/dopomoha-latviyi-ukrayini-v-umovakh-viyny-ta-intensyfikatsiya-dvostoronnikh-vidnosyn> [in Ukrainian].
8. Stratehiia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 roku № 448/2021 [Strategy of foreign policy activity of Ukraine, approved by Decree of the President of Ukraine dated August 26, 2021 No. 448/2021]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> [in Ukrainian].
9. U Lytvi zavershylysia instruktorski kursy dlia ukrainskykh viiskovykh. *Militarnyi* [Instructor courses for the Ukrainian military have ended in Lithuania. *Military*]. Retrieved from <https://mil.in.ua/uk/news/u-lytvi-zavershylysya-instruktorski-kursy-dlya-ukrayinskykh-vijskovykh/> [in Ukrainian].
10. Kauppinen, E. (2023). Strengthening and developing cooperation with Ukraine to empower sustainable rebuilding. Retrieved from <https://www.eusbsr.eu/pa-nutritionews/591573-strengthening-and-developing-cooperation-with-ukraine-to-empower-sustainable-rebuilding> [in English].
11. Lietuvos-Ukrainos programa. Retrieved from <https://www.lmt.lt/lt/mokslo-finansavimas/tarptautinio-bendradarbiavimo-programos/lietuvosukrainos-programa/480/> [in English].
12. Nerija Putinaitė: karas Ukrainoje išgrynino neoptimistinę viltį – metas formuoti atsparų, bet empatišką ir solidarų pilietį. Retrieved from <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1962415/nerija-putinaite-karas-ukrainoje-isgrynino-neoptimistine-vilti-metas-formuoti-atparu-bet-empatiska-ir-solidaru-pilieti> [in Lithuania].

УДК: 327

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).55–62

*Алла Гірман,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
та регіональних студій
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)*

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Найважливішим чинником розвитку сучасної держави є глобалізація. На думку автора, держава та глобалізація – багато в чому взаємопов'язані явища світової історії, оскільки глобалізація є не що інше, як будь-яке розширення – суспільного та державного характеру – за межі природних територій. Отже, держава та глобалізація пов'язані не лише у сьогоденні, а й у минулому, а також у майбутньому.

У XXI столітті глобалізація досягла такого рівня розвитку, що починає проникати практично у всі сфери сучасного суспільства, породжуючи їх серйозні трансформації, починає визначати стиль, ритми життя людей практично у всьому світі.

Автор доводить, що, розвиваючись і змінюючись разом із суспільством, держава як об'єкт вивчення, швидше за все, ніколи не втратить своєї актуальності та значущості для науки.

Ключові слова: геополітика, держава, глобалізація, трансформація, національний інтерес, авторитет держави, ресурси держави

Globalization is the most important factor in the development of the modern state. According to the author, the state and globalization are in many respects interconnected phenomena of world history, since globalization is nothing more than any expansion of a social and state nature beyond the boundaries of natural territories. So, the state and globalization are connected not only in the present, but also in the past, as well as in the future.

Developing throughout human history, in the 21st century globalization has reached such a level of development that it begins to penetrate almost all spheres of modern society, giving rise to their serious transformations, and begins to determine the style and rhythms of people's lives almost all over the world.

This proves the need to rethink traditional ideas about the state. The once inviolable positions on the eternal existence of the state as a social institution have been shaken, and this necessitated its rethinking in accordance with the new requirements of modern society. A significant change in the role of the state in the life of the world community raised the question of what it will become in the coming years.

Geopolitical subjects are forced to integrate into complex regional and global systems of relations. It is about bringing the interest of a particular country into line with the interests and goals of other countries, which forms a world based on cooperation, mutual understanding and mutual development.

The author proves that developing and changing together with society, the state as an object of study will most likely never lose its relevance and significance for science. And in the era of globalization, the modern state, undergoing a significant change in traditional functions and methods of exercising power, continues to play a key role in public life. The state, as before, remains the guarantor of external and internal security, justice, democracy and human rights, the provision of fundamental social values, the source of accumulation of the national welfare system, the most important mechanism for the organization and management of many spheres of modern society.

Key words: geopolitics, state, globalization, transformation, national interest, state authority, state resources

Постановка загальної проблеми. Роль геополітики як науки про просторові відносини між державами різко зросла в сучасному світі. Це викликано справжньою геополітичною революцією, пов'язаною з розпадом біполярної моделі світу та бажанням багатьох країн визначити свій новий міжнародний статус у зв'язку з переосмисленням ними своєї цивілізаційної ідентичності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження ролі держави та геополітичного бачення світу.

Метафізичною базою геополітики є уявлення про фізичну, соціальну, духовно-культурну та інші форми простору, і навіть уявлення про розташування країн у цьому просторі, оскільки унікальне для кожної держави територіально-географічне положення зумовлює особливості різних типів цивілізаційного розвитку. Спираючись на це, геополітика досліджує роль просторових факторів у внутрішній та зовнішній політиці тієї чи іншої держави чи групи держав у сенсі можливостей використання сили для збереження та розширення свого цивілізаційного простору.

На рубежі XX-XXI століть людство опинилося на порозі нової епохи: швидкість змін, взаємозв'язок і взаємозалежність економіки, політики, культури різних держав настільки висока, що досягає планетарних масштабів. У цих умовах найбільший інтерес для науковців становлять проблеми, пов'язані з модернізацією різних сфер суспільного життя та трансформацією основних соціальних інститутів.

Усе це доводить потребу у переосмисленні традиційних уявлень про державу. Глобалізація та пов'язані з нею процеси кинули безпрецедентний виклик колись непорушній позиції про вічне існування держави як соціального інституту, і це зумовило необхідність його переосмислення відповідно до нових вимог сучасного суспільства. Істотна зміна ролі держави в житті світової спільноти поставила перед дослідниками питання про те, якою вона стане в найближчому майбутньому.

Отже, виникає уявлення про сучасну державу як соціальний і культурний феномен, яке знаходиться в стадії розвитку і включає в себе досить широкий діапазон різних соціально-політичних явищ. Тому вироблення ознак, які відрізняють сучасну державу від традиційної, стає нагальною потребою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу питанням ролі держави в геополітичному просторі приділяли Горбач Л., Дейнега Х., Ковбасюк С., Плотніков О., Сміт А., Скіннер А., Ронкаля А. та ін. [1-6].

Невирішені частини загальної проблеми. Глобалізація, з одного боку, «відчиняє двері» для реалізації нових можливостей держав у торговельній сфері, але, з іншого, призводить до «розмивання» колишніх торгових звичаїв; локальний вплив на економічний розвиток ззовні змінюється глобальною експансією на національні ринки; колишнє різноманіття культур редукується, а визнані бренди, орієнтовані на масового споживача, дедалі частіше поширюються земною кулею через нові засоби масової комунікації. Це визначає необхідність соціально-філософського аналізу економічних, політичних, соціальних, культурних факторів впливу глобалізації на розвиток сучасної держави.

Мета роботи – проаналізувати глибину геополітичних трансформацій сучасності та їх вплив на державу як соціальний інститут.

Основна частина. Аналіз держави як соціального інституту, що виник на певному щаблі цивілізаційного становлення суспільства, свідчить про те, що з моменту свого виникнення державність інтегрувала та структурувала суспільство, регулювала політичні та правові відносини. Держава втілює, стверджує та захищає ідеали, міфи та цінності, що склалися історично в суспільстві, і стає механізмом реалізації національних інтересів, виступаючи на міжнародній арені як основний геополітичний актор, який відстоює ціннісні підстави цивілізаційної ідентичності.

Незважаючи на глобалізацію, яка поступово розмиває національний суверенітет, держави залишаються ключовими акторами у геополітичному просторі. Триває процес формування нових держав. Щоб стати членом ООН і, отже, отримати визнання як суб'єкт міжнародного права, держава повинна мати незалежний уряд, територію, населення. Якщо під час створення ООН 1945 року її членами були 51 держава, 1991 – 166, нині – 193 [1].

Кількість держав з початку ХХ століття збільшилася більш ніж утричі: після Першої світової війни з'явилося 30 нових державних утворень; після Другої світової війни – 25 утворень; після деколонізації – 90 країн; після краху тоталітарного режиму та розпаду СРСР та інших так званих соціалістичних країн – 27 держав [1].

Національна держава, яка у багатьох частинах світу залишається одиницею політичної відповідальності, піддається фактично впливу двох протилежних тенденцій: розпадається на етнічні компоненти та розчиняється у великих регіональних об'єднаннях.

З огляду на це, не всі держави відіграють однакову роль у формуванні сучасної геополітичної картини світу, не всі держави є авторитетними та впливовими у геополітичному просторі. Це залежить від геополітичних ресурсів держави та від грамотної, раціональної ідентифікації національних інтересів держави.

Найбільш значущими геополітичними ресурсами, які забезпечують державам авторитет і вплив у світі, вважаються такі:

– економічний потенціал, який неминуче конвертується у геополітичний вплив. Про економічну міць держави судять, як правило, за розміром внутрішнього валового продукту. Світовий банк та Міжнародний банк реконструкції та розвитку виділяють три основні категорії держав залежно

від ВВП на душу населення на рік: (1) з низьким рівнем доходів (765 дол. США та нижче) – 40% держав з населенням 55% від усієї чисельності людей на Землі; (2) із середнім (від 766 до 9385 дол. США); (3) з високим рівнем доходів (понад 9386 дол. США) – 15% держав. Більшість із цих країн є членами міжнародної організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), так званого «клубу багатих». Слід підкреслити, що важливим є не просто масштаб економіки, й факт її постійного розвитку з урахуванням просування передових і перспективних галузей, тобто тих секторів виробництва, які мають інноваційний вплив на світову економіку [3];

– військово-промисловий та ядерний потенціал. Нині військова могутність – це поєднання морської, повітряної, ядерної, космічної та інформаційної потужності. Ядерний потенціал підвищує престиж держави та ступінь її безпеки. Ядерна зброя – це той геополітичний ресурс, який забезпечує країні уважне та обережне ставлення до себе;

– енергоресурси (нафта, газ) є геополітичними ресурсами, оскільки, володіючи ними, легше домагатися реалізації своїх національних інтересів, впливати на процес прийняття рішень щодо багатьох світових чи регіональних геополітичних проблем. Суперництво за енергетичні ресурси багато в чому визначає сьогодишню карту перетину та зіткнення інтересів найбільших світових держав. Суперництво за доступ до енергоресурсів є цілком природним і безпечним, якщо воно спирається на міжнародне право. Але водночас суперництво за ресурси, як свідчить світовий історичний досвід, може дестабілізувати геополітичний порядок і трансформувати геополітичний простір;

– політичні ресурси (характер режиму країни). Відсутність демократичного режиму суттєво ускладнює прагнення тієї чи іншої країни до впливу, авторитету чи лідерства у регіоні, світі. До політичних ресурсів країни можна віднести і роль у міжнародних організаціях, престиж, набутий тривалою історією, наявність високопрофесійної політичної еліти, здатної грамотно виробити геостратегію, прийняти правильне рішення у складній критичній ситуації;

– масштаб території. Розмір території продовжує залишатися геополітичним ресурсом, хоча вже не таким значним, як за часів класичної геополітики;

– розташування. Країна також виграє у геополітиці, маючи вдале місце розташування, тобто омивається морями та океанами, є геополітичним центром;

– демографічний потенціал. Впливовим геополітичним ресурсом є кількісний та якісний склад населення. Добре населені країни мають перевагу над іншими, тому що, по-перше, мають власні достатні людські ресурси, що необхідно для розвитку економіки, по-друге, мають великі мобілізаційні можливості, що сприяють, наприклад, успішному веденню війни, по-третє, мають можливість збільшити своє представництво у деяких міжнародних організаціях.

Хоча чисельність населення залишається важливим фактором, пріоритет має якісний фактор: географічний розподіл населення, його етніч-

ний та релігійний склад, освітній рівень тощо. Людські ресурси можуть бути чинником сили чи слабкості залежно від своєї структури. Розселення людей та їх соціальний склад може сприяти національній єдності та зміцненню позицій держави, а може призводити і до протилежних результатів.

Крім того, місце та роль держави в геополітичному просторі багато в чому залежить і від правильного усвідомлення та визначення національних інтересів держави, а також від грамотного вироблення геостратегії. Як правило, національні інтереси – це збереження територіальної цілісності, незалежності, виживання та процвітання народу.

Національний інтерес сам по собі не втілюється у геополітиці. Геополітика починається тоді, коли інтерес трансформується у мету, тобто формується геостратегія.

Держави забезпечують свої інтереси всіма наявними в їх розпорядженні ресурсами: політичними, ідеологічними, економічними, дипломатичними, військовими та ін. Тому, щоб уникнути нових локальних чи світових конфліктів, дуже важливо в епоху глобалізації, в епоху взаємопов'язаного світу, національні інтереси країни співвідносити з національними інтересами інших країн, а формування геостратегії визначати як встановлення світового порядку, який, говорячи словами Дж.Ная, «... значною мірою є суспільне благо – щось таке, що кожен може споживати, не позбавляючи подібних можливостей інших» [2].

Наразі переважна більшість країн зазвичай домагаються геополітичного впливу через міжурядові організації регіонального та світового рівня. Причому участь країн у формуванні геополітичної картини світу може бути конструктивною, сприяти глобальній безпеці, а може бути й деструктивною.

Однак дослідниками виявлено, що, у свою чергу, відбувається вплив глобалізації на розвиток сучасної держави:

- ослаблення традиційних форм соціальної організації;
- втрата контролю над внутрішніми та зовнішніми ринками, а також над капіталом;
- невідповідність територіальної природи держави її новому транскордонному буттю;
- конфлікт традиційної та сучасної систем цінностей;
- втрата культурної та мовної ідентичності [2].

Держави-території у образно-географічному сенсі постійно зникають і з'являються. За рахунок утворення масштабних перехідних геокультурних зон відбувається стирання державних кордонів, досить важливих насамперед у геополітичному сенсі. Політично заряджені географічні образи як інструмент сучасної геополітики не збігаються з державними кордонами, і ця тенденція дедалі більше посилюватиметься.

Геополітичні суб'єкти змушені вбудовуватись у складні регіональні та глобальні системи відносин. Йдеться про приведення інтересу в конкретній країні у відповідність до інтересів та цілей інших країн, що утворює світ, заснований на співпраці, взаєморозумінні та взаєморозвитку.

Отже, глобалізація досягає такого рівня та масштабу, що кидає виклик існуванню держави як соціального інституту. Будучи територіальною за своєю природою, держава виявляється нездатною адекватно контролювати та регулювати нові «глобалізовані» форми соціальної взаємодії. Безпрецедентне у світовій історії збільшення обсягів, швидкості та значущості вільних міжнародних потоків капіталу, людей, товарів, послуг, «просторово-часове стиснення» спричинили збільшення «прозорості» міжнаціональних кордонів і, як наслідок, зниження здатності держави здійснювати контроль та управління глобальними процесами та відносинами. З'являються нові недержавні стандарти легітимності та влади, моделі поведінки, індивідуальні та колективні цінності, які виходять далеко за межі традиційних понять про державу.

В економічному сенсі держава постає перед двоїстою проблемою: з одного боку, втратою контролю над внутрішніми ринками та збільшенням власної керованості переважаючими глобальними акторами ззовні, з іншого – втратою контролю над капіталом, який необхідний державі для власного життєзабезпечення.

Збільшення обсягів глобальної торгівлі, неконтрольованих міжнародних потоків інформації, глобального туризму та міграції призвели до зниження однієї з традиційних функцій державних кордонів як бар'єрів у регулюванні потоків капіталу, товарів, послуг та людей. Держави дедалі менше розцінюють своїми громадянами як автономні соціально-політичні та культурні світи у класичному розумінні. У результаті в громадян різних держав чітко простежується тенденція «притуплення» почуттів патріотизму, єдності, згуртованості, що у сукупності з культурною конвергенцією, гібридизацією, гомогенізацією культурного розмаїття діє на користь єдиної «глобальної культури» [5]. Для багатьох людей і навіть для народів це створює загрозу кризи ідентичності.

Висновки. З огляду на викладене можна стверджувати, що в епоху глобалізації держава продовжує виступати досить сильним соціальним інститутом та інститутом публічної політичної влади. Однак тепер державна влада через свою територіальну природу багато в чому виявляється обмеженою, «розсіяною» і нездатною адекватно вирішувати багато соціальних завдань і потреб сучасного суспільства, які дедалі більше набувають глобальних масштабів. З'являються нові глобальні проблеми, які виходять за межі територіальних кордонів та контролю держави.

В результаті відбувається цілком закономірне збільшення чисельності недержавних організацій та інститутів, що починають здійснювати певний контроль та регулювання різних сфер суспільства. Державі дедалі більше доводиться відігравати роль «зв'язувальної ланки» у процесах планування, консультації, переговорів та прийняття рішень, що передбачають участь різноманітних акторів – як державних, так і недержавних.

Відбуваються якісні зміни у конфігурації національної компетенції, як наслідок, її серйозні модифікації. У функціональному відношенні, наприклад, намітилася тенденція усунення від активної участі в управлінні та прямого виробництва до стратегічного планування з метою заохочен-

ня, підтримки та розширення можливостей приватної ініціативи та підприємництва.

Тим не менш, і в епоху глобалізації сучасна держава, зазнаючи суттєвої зміни традиційних функцій та методів здійснення влади, продовжує відігравати ключову роль у суспільному житті. Держава, як і раніше, залишається гарантом зовнішньої та внутрішньої безпеки, правосуддя, демократії та прав людини, забезпечення фундаментальних соціальних цінностей, джерелом накопичення системи національного добробуту, найважливішим механізмом організації та управління багатьма сферами сучасного суспільства. Більше того, роль держави навіть зростає в деяких галузях, і розвиток глобалізації багато в чому підтримується рішеннями держав.

Тож питання про перспективи розвитку сучасної держави в епоху глобалізації можна розглянути з позицій короткострокової та довгострокової перспективи. З погляду короткострокової перспективи держава, швидше за все, не втратить своїх позицій у світі. Для цього в майбутньому державі необхідно демонструвати ефективне виконання всіх своїх основних функцій, відігравати провідну роль у розвитку того чи іншого суспільства.

В економічній сфері держава має відігравати активну роль, а не пасивно підкорятися глобальним ринковим силам. Головне – створювати умови, завдяки яким вигода від глобалізації буде доступна всім громадянам. Крім того, держава повинна робити значний внесок у створення та обслуговування системи соціального захисту населення, сприяти розвитку механізмів посередництва у вирішенні суперечок, мінімізації наслідків конфліктів, примиренню протиборчих культур та інтересів у різноманітності сучасних спільнот, що постійно зростає.

Виходячи з того, що держави сучасного світу знаходяться на різних щаблях розвитку, цілком очевидно, що в найближчій перспективі велику роль відіграватимуть передові держави, які мають найбільший набір ознак, що визначають їх належність до категорії «сучасна держава». Решта ж наслідуватиме їх, підкоряючись світовій тенденції до прогресу. На світовій арені, ймовірно, відбуватиметься укрупнення державних об'єднань, держави об'єднуюватимуться, створюватимуться нові союзи держав. Невеликі держави зникатимуть, а великі продовжуватимуть розвиватися.

У свою чергу, якщо дивитися на довгострокову перспективу, необхідно враховувати тенденції зміни самого суспільства. У майбутньому відбудеться зміна багатьох сфер суспільства, що, своєю чергою, має змінити і державу, а точніше форму влади, здійснювану державою, тобто державне управління. Отже, держава змінюватиметься разом із суспільством: вона не може залишатися такою, якою є сьогодні.

Розвиваючись і змінюючись разом із суспільством, держава як об'єкт вивчення, швидше за все, ніколи не втратить своєї актуальності та значущості для науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбач Л.М., Плотніков О.В. Глобалізація: світова економіка та українські реалії: монографія. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 224 с.
2. Світові моделі державного управління: досвід для України / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, С.В. Загороднюка, П.І. Крайніка, Х.М. Дейнеги. Київ: НАДУ, 2012. 612 с.
3. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Book IV. Chapter 9. N.Y.: МетаLibri, 2007. 744 p.
4. Roncaglia A. The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 598 p.
5. Skinner A.S. Adam Smith. The Invisible Hand / ed. by John Eatwell J., Milgate M., Newman P. N.Y.: W W Norton & Co. 283 p.
6. Polanyi Karl K. The Great Transformation. The Political And Economic Origins Of Our Time. Boston: Beacon Press, 2001. 317 p.

REFERENCES

1. Horbach L.M., Plotnikov O.V. (2020). Hlobalizatsiia: svitova ekonomika ta ukraini realii [Globalization: world economy and Ukrainian realities]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kondor» 224 p. [in Ukrainian].
2. Yu.V. Kovbasyuka, S.V. Zahorodnyuka, P.I. Kraynika, KH.M. Deynehy (2012).Svitovi modeli derzhavnoho upravlinnia: dosvid dlia Ukrainy [World models of public administration: experience for Ukraine]. Kyiv: NADU 612 [in Ukrainian].
3. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Book IV. Chapter 9. N.Y.: МетаLibri, 2007. 744 p. [in English].
4. Roncaglia A. The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 598 p. [in English].
5. Skinner A.S. Adam Smith. The Invisible Hand / ed. by John Eatwell J., Milgate M., Newman P. N.Y.: W W Norton & Co. 283 p. [in English].
6. Polanyi Karl K. The Great Transformation. The Political And Economic Origins Of Our Time. Boston: Beacon Press, 2001. 317 p. [in English].

УДК 341.7(477)

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).63–75

Тетяна Ілюк,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано процес формування інституційних засад системи публічної дипломатії України, розглянуто підхід до її формування та засадничі чинники практичної реалізації. Проаналізовано проблеми початкового періоду. Зазначено, що відсутність комплексного, стратегічного підходу до публічної дипломатії тривалий час гальмувала розвиток галузі й призвела до слабкості зовнішнього іміджу на початку російської агресії. Розглянуто процес прискореного формування системи публічної дипломатії в контексті війни Росії проти України і проблеми її функціонування нині.

Ключові слова: публічна дипломатія, Україна, імідж, інституційні засади, зовнішня політика, стратегічні комунікації.

The article contains the analysis of the process of forming the institutional foundations of the public diplomacy system of Ukraine, the factors that influenced its development, and the regulatory framework that created the preconditions for its formation. The Ukrainian approach to the implementation of public diplomacy is considered. It was found that the public diplomacy of Ukraine was formed as a stable and continuously operating state mechanism for the presentation of Ukraine abroad, the purpose of which is to create a positive image of the state in the world. The formation of the system of public diplomacy was based on 4 key factors: specialists, institutions, legislation, and budget. It was the lack of these components, as well as the lack of a comprehensive, strategic approach to public diplomacy, that for a long time hampered the development of the sphere and led to the weakness of the external image at the beginning of Russian aggression. In turn, the Russian aggression in 2014 and the hybrid war, a significant component of which was the information constituent, made us pay attention to the need to work on the purposeful formation of the state image and became a catalyst for the formation of systemic and institutional foundations of public diplomacy. Understanding the importance of public diplomacy as a component of strategic communications today contributed to the development of the direction. However, the number of problems so far remains unresolved and needs urgent response. Thus, the issues of budgeting the sphere of public diplomacy remain relevant; there is not always a clear coordination of the actions of diplomats and a significant part of the public sector; there is no system of powerful foreign broadcasting, necessary to work with foreign audiences; there are problems of lack of professional personnel; developments require new forms and meth-

ods of practical implementation of the tasks; there is a lack of quality content and skills in the field; there is no extensive system of institutional representation - only one German representation is currently functioning at the Ukrainian Institute; it is necessary to develop mechanisms for attracting funds of financial investors to implement public diplomacy projects.

Keywords: *public diplomacy, Ukraine, image, institutional principles, foreign policy, strategic communications.*

Сьогодні відбувається значне зростання ролі «м'якої сили» як ключового інструменту реалізації зовнішньої політики держави. Ефективне просування національних інтересів шляхом добровільного залучення союзників через створення привабливого образу актуалізує роль публічної дипломатії в системі національної зовнішньої політики. Значна увага урядів провідних країн світу до питань розробки та ефективного впровадження цілеспрямованої державної політики просування національних інтересів, представлення власної культури та поширення мови за кордоном набули практичного втілення у створенні ефективної системи публічної дипломатії, відповідних спеціалізованих інституцій, виробленні відповідного стратегування та широкому залученні громадського сектору. Для України, яка перебуває в умовах необхідності формування максимальної міжнародної підтримки через російську агресію, питання розвитку системи публічної дипломатії набуло першочергового значення.

До аналізу різнопланових аспектів публічної дипломатії України у своїх роботах зверталися М. Трофименко [19, 267-282], Є. Макаренко [8], К. Балабанов [1, 989-1021], В. Терещук [18, 168-171], Д. Кулеба [7], М. Процюк [15, 21-28], С. Гуцал [4], В. Ціватий [22], М. Бурейка [2], Ю. Мателешко [9], Т. Черненко [23], А. Соловей [16, 11-14], М. Земзюліна та М. Захарченко [25], інші. Загалом роботи присвячено значною мірою питанням промотування української культури та аналізу формування інституційних засад публічної дипломатії та проблем її розвитку. У той же час, беручи до уваги необхідність системного підходу до аналізу публічної дипломатії України, включення нових чинників, аналіз трансформацій, які з нею відбуваються, а також виклики практичної реалізації, зазначена тематика потребує комплексного осмислення і доопрацювання.

Метою роботи є аналіз процесу формування системи публічної дипломатії України та чинників, що вплинули на її інституційне становлення, а також виокремлення факторів, що зумовили вибір української моделі публічної дипломатії і практичний вимір її сучасного розвитку.

Звертаючись до термінологічного визначення «публічна дипломатія», маємо зазначити варіативність цього поняття та різність підходів до його формулювання. Однак для повноти розуміння сутності публічної дипломатії розглянемо класичні визначення, в основі яких ті, що надавав основоположник публічної дипломатії, американський дипломат Е. Гулліон (Джулліон). Це насамперед:

1. Процес встановлення зв'язку між державою та іноземною громадськістю з метою пояснення національних ідей та ідеалів, державних інститу-

цій, культури, а також національних інтересів та політичних спрямувань.

2. Пошук шляхів просування національних інтересів через розуміння, інформування та вплив на іноземну аудиторію, розширення діалогу між громадянами та інституціями і їх представництвами за кордоном.

3. Залучення іноземних аудиторій та лідерів думок шляхом інформаційних програм та програм обмінів до процесу просування національних інтересів та стратегічних напрямів.

4. Інформування, залучення та вплив на міжнародну громадськість з метою просування національних інтересів та впровадження моральної основи для світового лідерства.

5. Державні програми для інформування та впливу на громадську думку в інших країнах, використовуючи при цьому публікації, фільми, культурні обміни, радіо, телебачення як основні інструменти просування інформації та ідей.

Аналізуючи українську модель публічної дипломатії, маємо зазначити, що каталізуючим чинником, що сприяв її інститутуалізації, концептуальному оформленню, та, що найголовніше, – усвідомленню її значення як складової стратегічних комунікацій, – стала саме військова агресія Росії проти України.

На жаль, важливою проблемою зовнішньої політики України протягом тривалого часу її розвитку була відсутність належної уваги з боку держави до питань формування державного іміджу на міжнародній арені, культурної репрезентації України за кордоном, представлення її справжньої ідентичності та власне культурних цінностей. Причинами цього виступали, насамперед, недостатнє фінансування міжнародного культурного співробітництва; відсутність комплексного, стратегічного підходу до репрезентації культури та знань про державу; неусвідомлення державою значення власної репрезентації на світовій арені та брак виробленого іміджевого позиціонування; відсутність комплексних інформаційних та іміджевих кампаній, якісного контенту та комплексних заходів, що дозволили б працювати із формуванням потрібного країні іміджу; нестача професійних кадрів, здатних забезпечити сучасну репрезентацію держави в світі, та відсутність сформованих як інститутів публічної дипломатії, так і дієвої системи іномовлення як інструменту реалізації інформаційної політики держави.

Аналізуючи витоки іміджевої політики України, мусимо зазначити, що їх формування бере початок з 2002-2003 років, і переважно відбувалося в двох ключових напрямках – створення інвестиційного іміджу та формування туристичної привабливості. Переломним для розвитку культурних відносин виявився 2004 рік. Це пов'язано, насамперед, із початком практичної реалізації урядом Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 рр., що обумовлювалося зверненням уваги до проблем міжнародного культурного співробітництва; розвитком міжособистісних контактів в ході підготовки та проведення Олімпіади-2004; підвищенням інтересу світової громадськості до України, що пояснюється інформаційним проривом нашої держави внаслідок

подій Помаранчевої революції, завдяки перемогам українських митців у ряді найпрестижніших міжнародних культурних конкурсів, а також утвердженню євроінтеграційного курсу нашої держави, що викликало необхідність налагодження взаєморозуміння із європейською громадськістю і корегування репутаційного чинника.

Подальші зрушення в напрямі розвитку роботи з формування інструментарію іміджевої політики України були пов'язані зі створенням нормативно-правової бази, в основі якої лежала Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 рр. [10]; Державна програма «Інвестиційний імідж України» та конкретний план заходів її виконання [11]; Концепція Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008-2011 роки [13], Державна цільова програма формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 р. тощо.

Важливим кроком, що ляже в основу формування системи публічної дипломатії в подальшому, стало створення культурно-інформаційних центрів при дипломатичних представництвах нашої країни згідно з Указом Президента України №142/2006 «Про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України» від 20.02.2006 року [12]. Їх заснуванням, попри наявні складнощі практичного функціонування, реалізовується спроба інституціювати культурну присутність за кордоном та забезпечити ефективну логістику знань про Україну та українців, мову та культуру у провідних країнах світу. Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України №213-р від 19 квітня 2006 р., було створено 31 культурно-інформаційний центр у 28 країнах світу. Важливою була також інституціалізація української освіти шляхом започаткування Міністерством освіти України у 2007 р. Міжнародної української школи - державного загальноосвітнього навчального закладу I-III ступенів.

У цей період припадає започаткування широких інформаційних кампаній щодо представлення України у глобальному медіапросторі. Серед успішних кампаній можемо відзначити рекламно-інформаційну кампанію на телеканалі CNN у 2007 році, охоплення якої сягнуло понад 150 мільйонів осель. Метою цієї кампанії було розкриття туристичного потенціалу нашої держави та демонстрація її справжньої європейської культурної приналежності [21].

З наближенням проведення Україною Чемпіонату Європи з футболу дедалі більшої актуальності у владних колах набуває питання необхідності формування національного бренду. У 2010 році в межах Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу на 2008-2011 рік МЗС запустило першу програму національного брендингу держави під слоганами «*Ukraine. Moving in the Fast Lane*» та «*Switch on Ukraine*». Її складовою було створення відповідної вебсторінки – brandukraine.org, а також двох персонажів-символів кампанії – активного й сміливого хлопчика Спритка та вродливої і незалежної дівчинки Гарніюні, котрі в очах іноземців мали асоціюватися з народом України. Крім того, МЗС ініціювало розповсюдження відеоролику «*Ukraine. All about U*», п'ятнадцятихвилинного

фільму та фотоальбомів, що зображують туристичні й культурні принади держави, намагаючись таким чином показати привабливість України та забезпечити впізнаваність [6]. Однак непрофесійність підходу стала ключовою причиною того, що бренд не тільки не спрацював, але навіть не отримав сприйняття внутрішньої аудиторії.

Були і подальші спроби роботи над брендингом нашої країни, які, навіть попри достатню проектну дороговартісність, не дали позитивного результату. Зокрема, у 2014 році відбулася ще одна спроба формування національного бренду України – програма «Ukraine: It's all about U», створена агенцією ВікіСітіНоміка та студією «Королівські митці» за ініціативи Державного агентства з туризму. В основі нового туристичного бренду України була ідея об'єднання несумісного, про що свідчило використання в логотипі латинської літери «U», що символізувала не лише першу літеру назви держави, але й її магнетизм, привабливість. Слоган кампанії – «Ukraine: It's all about U» – також мав подвійний сенс: з одного боку, його можна трактувати як «це все про Україну», а з іншого – «це все про тебе», що мало спонукати співгромадян до внутрішнього туризму та сприяти порозумінню між жителями різних регіонів, що було важливим завданням на момент презентації проекту [6].

Таким чином, аналізуючи період до початку російського вторгнення, можемо зазначити, що навіть попри створення певних нормативних заasad іміджевої політики та зародків інституційного оформлення культурно-гуманітарної присутності нашої держави за кордоном, було відсутнє комплексне, стратегічне бачення як іміджевої політики, так і публічної дипломатії як інструменту її практичної реалізації. Не відбулося осмислення значення розвитку системи публічної дипломатії, а основний фокус уваги було сконцентровано більшою мірою на міжнародному культурному співробітництві і туристичному промотуванні. Крім того, мізерність фінансування, брак кваліфікованих кадрів, відсутність представницьких інституцій не дозволяли Україні забезпечити ефективну політику власної репрезентації у міжнародному середовищі.

Як наслідок – на момент початку збройної агресії проти нашої країни і розпочатої Росією гібридної війни Україна стикнулася із ще одним вагомим викликом, який у сучасному світі відіграє величезне значення, – слабкою впізнаваністю у світі, розмиттям образу України як частини пострадянського, чи навіть російського геополітичного і культурного простору, слабким іміджем та репутаційними проблемами. Інформаційна війна проти нашої країни, яку Росія вела із застосуванням потужних механізмів впливу, з виробленою концепцією власної пропаганди та забезпеченням її практичної реалізації через розбудовану мережу представництв та добре сформовану і працюючу у світі розгалужену систему іномовлення, змусила Україну мобілізувати власні ресурси, переглядати свої орієнтири, розвивати стратегічні комунікації та публічну дипломатію як їх складову частину.

З 2015 року відбувається інституалізація публічної дипломатії, помітними стають тенденції до її практичної реалізації і формування стратегіч-

ного підходу. 2 червня 2015 року було проведено Перший форум культурної дипломатії в Дипломатичній академії України. Захід було ініційовано МЗС України у партнерстві із Київським офісом Інституту Кеннана (США) задля створення платформи для взаємодії всіх зацікавлених сторін для просування українського культурного продукту у світі та інтеграції України у світовий культурний простір [3].

У грудні 2015 року було створено Управління публічної дипломатії МЗС України (з 2020 року – Департамент публічної дипломатії та комунікацій). Робота у цьому напрямі проводилася в трьох ключових аспектах: *іміджеві програми* (конференції, круглі столи, публічні акції, взаємодія з експертами та громадянським суспільством в цілому), *культурна дипломатія* (реформа системи культурного представництва України за кордоном, реалізація українських культурних проєктів за кордоном, сприяння залученню найкращих зарубіжних культурних практик до України) та *зв'язки з media* (проактивна робота з медіа, управління системою дипломатії в соціальних мережах, управління блогами МЗС, виготовлення контенту та реалізація онлайн-кампаній) [20].

Змінюється і сам підхід до розуміння публічної дипломатії. На зміну культурній репрезентації та формуванню туристичного й інвестиційного іміджів приходить розуміння необхідності налагоджувати зв'язки із світовою громадськістю. Як зазначав тодішній начальник Управління публічної дипломатії МЗС України Анатолій Соловей, «... хоча УПД дійсно надає підтримку українським культурним діячам у світі, однак це лише один із способів донесення нашого «арсеналу переконань» до іноземної аудиторії. Завдання Управління є більш концептуальними. Зокрема, працюємо над створенням стабільного і безперервно діючого державного механізму презентації України за кордоном, який, подібно до конвеєра, багато років поспіль успішно створюватиме позитивний імідж нашої держави у світі. Така система потребує не тільки перелаштування всього механізму зовнішніх культурних зв'язків, підготовки фахових кадрів, а також внесення ґрунтовних змін до українського законодавства та вдосконалення процедур формування відповідного бюджету» [16, 12]. Задля цього дипломат визначає чотири умовні «опори-колони» – фахівці, інституції, законодавство і бюджет.

Саме з метою формування *фахового ком'юніті* у цей час на регулярну основу переводиться проведення Форумів культурної дипломатії, представництво на яких розширюється до провідних експертів з питань публічної та культурної дипломатії провідних держав світу. Підвищується також рівень фахових дипломатів, залучаються на дипломатичну службу представники молодого покоління і громадського сектору.

Відбувається *інституційне оформлення* системи публічної дипломатії. Розробляється та проходить громадське обговорення проєкт концепції створення Українського інституту; формується система іномовлення України, зокрема, у жовтні 2016 року відбувся запуск Мультимедійної платформи іномовлення України, телеканал UATV, покликаний забезпечити поширення новин про Україну в світі. У 2017 році створюється Український інститут при МЗС України, мета якого – зміцнення міжнародної і

внутрішньої суб'єктності України засобами культурної дипломатії. Активізується робота в напрямі публічної дипломатії Міністерства інформаційної політики (з вересня 2019 року – Міністерство культури, молоді та спорту України; а з березня 2020 року – Міністерство культури та інформаційної політики України), а також підпорядкованих йому інституцій. У червні 2017 року розпочинає свою роботу Комісія з питань популяризації України в світі, до складу якої запрошено було не тільки традиційно відомчих функціонерів, але й громадських активістів, експертів, культурних та мистецьких діячів.

У 2018 році, в рамках роботи Комісії з питань популяризації України, було розроблено нову концепцію брендингу України. Кабінет міністрів України схвалив єдиний бренд України – «Ukraine NOW», айдентика якого була розроблена агенцією Vanda. Саме цей бренд став основою розбудови позиціонування України в світі.

У цей час спостерігаємо й започаткування формування стратегічного підходу до сфери комунікацій і його законодавчого врегулювання. Так, КМУ було схвалено Стратегію комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки, основною метою якої стало утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в Європейському Союзі, інтеграції в європейський економічний, культурний та політичний простір та здійснення процесу внутрішніх реформ і перетворень у бік більш вільного, справедливого, демократичного, успішного і прозорого суспільства [14].

Відбувається розподіл координуючих функцій у сфері публічної дипломатії між різними державними установами. Хоча ключовим координатором сфери публічної дипломатії є МЗС України, з 2015 року Національна рада реформ є координатором суб'єктів, які залучені до вироблення та реалізації Національної програми просування інтересів України у світі; РНБО України координує діяльність у площині реалізації стратегічних комунікацій. У 2016-2017 роках за реалізацію Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі відповідальним зробили Міністерство інформаційної політики (нині – Міністерство культури та інформаційної політики). Таким чином, наявна певна складність організаційних узгоджень, що створює окремі ризики для ефективної реалізації публічної дипломатії.

Знаковим моментом для розвитку публічної дипломатії стала розробка і затвердження Стратегії публічної дипломатії МЗС України на 2021-2025 рр. у березні 2021 року. Стратегія встановлює чіткі та вимірювані цілі та завдання на 2021-2025 роки і визначає ключові напрями публічної дипломатії та принципи її реалізації. Важливо, що в Стратегії підкреслюється, що «публічна дипломатія є невід'ємною частиною стратегічних комунікацій держави», а сама вона розглядається як «система заходів, за допомогою яких держава комунікує з громадськістю інших держав та впливає на формування суспільної думки населення інших країн для просування своїх національних інтересів і реалізації зовнішньополітичних цілей» [17]. В основі Стратегії залишається національний бренд Ukraine

Now, а її ефективна реалізація передбачає взаємодію всіх причетних державних органів та неурядових організацій. Таким чином, як зазначав міністр закордонних справ Дмитро Кулеба, «Стратегія публічної дипломатії вперше в історії затверджена в нашій державі. Вперше в єдиному документі систематизовано, що, кому, коли і як Україна говорить про себе у світі: ключові меседжі, аудиторії, формати та канали комунікацій. Тепер зміцнення репутації України в світі буде не точковим, а системним, послідовним та цілісним» [5].

Загалом можемо зазначити, що, як це не дивно звучить, але саме російсько-українська війна стала тим каталізатором, що сприяв усвідомленню українським політичним істеблїшментом ролі публічної дипломатії як ключового інструменту м'якої сили держави і забезпечив інституційне становлення системи публічної дипломатії України та переосмислення підходу в бік її стратегічного планування як складової стратегічних комунікацій держави.

Аналіз ефективності її практичної реалізації на сьогодні теж дозволяє говорити про наявність певної послідовності і системності. Нині, як зазначає Голова і Генеральний директор Brand Finance Девід Хей, «Україна демонструє всьому світу приклад, як «м'яка сила» може служити високій меті — забезпечити виживання нації у часи неймовірних випробувань. Україні вдалось успішно використати м'яку силу для досягнення цілей «жорсткої сили» — залучення міжнародної дипломатичної, економічної та навіть військової підтримки» [24]. При цьому, говорячи про чинники ефективності, маємо зазначити, що значною мірою формуванню позитивного іміджу України в світі сприяє і стійкість українського суспільства, і мужність Збройних сил України, діяльність організацій української діаспори в значній частині країн, активізація громадянського суспільства, частина якого знаходиться сьогодні у вимушеній еміграції. Велика увага світових медіа до подій в Україні сприяла не лише популяризації знань про війну та нашу державу, але й кардинальній зміні іміджу.

Попри вперше в українській історії впроваджуваний стратегічний підхід до розвитку публічної дипломатії, ще існує ряд серйозних проблем, які потребують оперативного вирішення і комплексного підходу. Зокрема, наразі не є достатнім бюджетування сфери публічної дипломатії; не завжди чітка скоординованість дій дипломатів і значної частини громадського сектору; відсутня система потужного іномовлення, необхідна для роботи із зарубіжними аудиторіями; присутні також проблеми браку професійних кадрів; напрацювання вимагають і нові форми та методи практичної реалізації поставлених завдань, так само як і напрацювання механізмів залучення коштів фінансових інвесторів до реалізації проєктів публічної дипломатії; існує брак якісного контенту і навиків роботи на місцях; відсутнє інституційне представлення публічної дипломатії України в більшості країн світу, а при Українському інституті наразі функціонує лише одне німецьке представництво.

У цьому контексті важливо продовжити позитивні напрацювання і скористатися тими можливостями іміджевого ребрендингу, які створила

воєнна агресія Росії. Продовжити тенденції зміцнення позитивних конотацій України та українців у світі ми зможемо лише розвиваючи сучасну модель публічної дипломатії, відповідну фактору часу і направлену на нівелювання посталих перед нами загроз і викликів. Реалізація комплексних іміджевих та інформаційних кампаній, в основі яких лежить чітка стратегія виконання та цілісне позиціонування, що відповідає цінностям нашого суспільства і здатне забезпечити широку міжнародну підтримку, дозволить забезпечити впізнаваність України не тільки в контексті війни і геополітичних перетурбацій, а забезпечить формування позитивного іміджу України на міжнародній арені і підтримку громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабанов К., Трофименко М. Публічна дипломатія як відповідь на виклики сучасності. *Україна дипломатична*. 2013. Вип. 14. С. 989–1021.
2. Бурейко Н. Публічна дипломатія в українському контексті: як освоювали «terra incognita»: аналітична записка. 2020. URL: <http://prismua.org.tilda.ws/publicdiplomacyukraine> (дата звернення: 30.10.2023). (2)
3. В МЗС відбувся Перший форум культурної дипломатії України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248206438> (дата звернення: 30.10.2023).
4. Гуцал С.А. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2015. № 9. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473 (дата звернення: 30.10.2023).
5. Дмитро Кулеба представив першу Стратегію публічної дипломатії МЗС України та назвав сім її напрямів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-predstaviv-pershu-strategiyu-publichnoyi-diplomatiyi-mzs-ukrayini-ta-nazvav-sim-yiyi-napryamiv> (дата звернення: 30.10.2023).
6. Ковач А. Національний бренд України: кризь призму сприйняття держави за кордоном. *ADASTRA*. 2022. URL: <https://adastra.org.ua/blog/nacionalnij-brend-ukrayini-kriz-prizmu-spriinyattya-derzhavi-za-kordonom> (дата звернення: 30.10.2023).
7. Кулеба Д. Публічна дипломатія – нова зброя України в умовах гібридної війни. *Європейська правда*. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/> (дата звернення: 30.10.2023).
8. Макаренко Є. А., Кучмій О. П. Публічна дипломатія. Українська дипломатична енциклопедія: у 2–х т. / Редкол.: Л. В. Губерський та ін. К.: Знання України, 2004. Т.1.
9. Мателешко Ю. Становлення інституційних основ дипломатії України. *Геополітика України: історія і сучасність*: збірник наукових праць. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. Вип. 1 (30). С. 67–77.
10. Про затвердження Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 рр. : Постанова Кабінету міністрів України від 15.10.2003 р. №1609. Дата оновлення: 15.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2023).

11. Про затвердження Плану заходів щодо виконання Програми «Інвестиційний імідж України» : Наказ Міністерства економіки України від 10.02.2006. №56. Дата оновлення: 10.02.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056665-06#Text> (дата звернення: 30.10.2023).
12. Про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України : Указ Президента України від 20.02.2006 р. №142/2006. Дата оновлення: 20.02.2006 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1422006-3884> (дата звернення: 30.10.2023).
13. Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008-2011 роки : Розпорядження Кабінету міністрів України від 06.06.2007. №379-р. Дата оновлення: 28.05.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2023).
14. Про схвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018—2021 роки : Розпорядження Кабінету міністрів України від 25.10.2017 №779-р. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/250383204> (дата звернення: 10.10.2023).
15. Процюк М. В. Публічна і культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2016. Вип. 23(2). С. 21–28.
16. Соловей А. Чотири кити, на яких будується публічна дипломатія України. *Агора*. Вип.18: Культурна та публічна дипломатія України. Київ, 2017. С.11-14.
17. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021-2025 рр. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).
18. Терещук В.І. Публічна дипломатія України: інституційні та програмні аспекти. *Politicus*. 2016. Вип. 2. С. 168–171.
19. Трофименко М.В. Інституціоналізація публічної дипломатії України. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2018. Вип. 22-23. С. 267–282.
20. У МЗС створено самостійний структурний підрозділ - Управління публічної дипломатії. Дата оновлення: 22.12.2015. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248724390> (дата звернення: 10.10.2023).
21. Україна починає світову рекламну кампанію на телеканалі CNN International: Інформаційне агентство «УНІАН». URL: <https://bit.ly/3z6Fwhf> (дата звернення: 20.10.2023).
22. Ціватий В. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України). *UA Foreign Affairs*. 2014. Вип. 6. С. 32–36.
23. Черненко Т.В. Стан впровадження публічної дипломатії як складової системи стратегічних комунікацій: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2021. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/azpublichna-diplomatiya_chernenko_20122021.pdf (дата звернення: 10.03.2023).
24. BRAND UKRAINE: Звіт про сприйняття України у світі. URL: brandukraine.org.ua/uk/analytics/zvit-pro-spriinyattya-ukrayini-u-sviti-2022 (дата звернення: 30.10.2023).
25. Zemzulina N., Zakharchenko M. Institutionalization of public diplomacy: world and ukrainian experience. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. Вип. 8. С. 8–22. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.248185>.

REFERENCES:

1. Balabanov K., Trofimenko M. (2013) Publichna dyplomatiya yak vidpovid na vyklyky suchasnosti [Public diplomacy as a response to modern challenges]. *Diplomatic Ukraine*. Vol. 14. P. 989–1021. [in Ukrainian].
2. BRAND UKRAINE: Zvit pro spryiniattia Ukrainy u sviti [BRAND UKRAINE: Report on the perception of Ukraine in the world]. (2023). *BrandUkraine*. Retrieved from <https://brandukraine.org.ua/uk/analytics/zvit-pro-spriynyattya-ukrayini-u-sviti-2022/>. [in Ukrainian].
3. Bureiko, N. (2020). Publichna dyplomatiia v ukrainskomu konteksti: yak osvoiuvaly «terra incognita»: analitychna zapyska [Public diplomacy in the Ukrainian context: how was terra incognita mastered]. Retrieved from <http://prismua.org.tilda.ws/publicdiplomacyukraine>. [in Ukrainian].
4. Chernenko, T.V. (2021). *Stan vprovadzhennia publichnoi dyplomatii yak skladovoi systemy stratehichnykh komunikatsii: analitychna zapyska* [Status of introduction of public diplomacy as a component of a system of strategic communications: analytical note]. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/az-publichna-diplomatiya_chernenko_20122021.pdf [in Ukrainian].
5. Dmytro Kuleba predstavyv pershu Stratehiu publichnoi dyplomatii MZS Ukrainy ta nazvav sim yii napriamiv [Dmytro Kuleba presented the first Public Diplomacy Strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine and named its seven directions]. (2021) *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-predstaviv-pershu-strategiyu-publichnoyi-diplomatiyi-mzs-ukrayini-ta-nazvav-sim-yiyi-napryamiv>. [in Ukrainian].
6. Hutsal S. (2015) Publichna dyplomatiia ta stratehichni komunikatsii: vyznachennia kontseptualnykh osnov [Public diplomacy and strategic communications: definition of conceptual foundations]. *Mizhnarodni vidnosyny Seriiia "Politychni nauky"*. № 9. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473. [in Ukrainian].
7. Kovach A. (2022) Natsionalnyi brend Ukrainy: kriz pryzmu spryiniattia derzhavy za kordonom. [National brand of Ukraine: through the prism of perception of the state abroad]. *ADASTRA*. Retrieved from <https://adastra.org.ua/blog/nacionalnij-brend-ukrayini-kriz-prizmu-spriynyattya-derzhavi-za-kordonom>. [in Ukrainian].
8. Kuleba D.(2015) Publichna dyplomatiia – nova zbroia Ukrainy v umovakh hibrydnoi viiny [Public diplomacy is a new weapon of Ukraine in the conditions of hybrid war]. *Yevropeiska pravda*. Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/> [in Ukrainian].
9. Makarenko Ye.A., Kuchmii O.P. (2004) Publichna dyplomatiia [Public diplomacy]. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: u 2–kh t. / Redkol.: L. V. Huberskyi ta in. K.: Znannia Ukrainy. T.1.* [in Ukrainian].
10. Mateleshko, Yu.P. (2023). Stanovlennia instytutsiinykh osnov publichnoi dyplomatii Ukrainy [Formation of institutional foundations of public diplomacy of Ukraine]. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats – Geopolitics of Ukraine: history and modernity: collection of scientific works*, 1 (30), 67–77. [in Ukrainian].
11. Nakaz ministerstva ekonomiky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Planu zakhodiv shchodo vykonannia Prohramy «Investytsiinyi imidzh Ukrainy» [Order of the Minis-

- try of Economy of Ukraine “On approval of the Action Plan for the implementation of the Investment Image of Ukraine Program”]. (2006). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056665-06#Text>. [in Ukrainian].
12. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy zabezpechennia pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrainy na 2003-2006 rr.». [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the State Program for Ensuring a Positive International Image of Ukraine for 2003-2006”]. (2003). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-%D0%BF#Text> ([in Ukrainian]).
 13. Protsiuk, M.V. (2016). Publichna i kulturna dyplomatiia yak zasib «miakoi syly» Ukrainy: zapozycheni modeli, realni kroky ta stratehichni priorytety [Public and cultural diplomacy as tool of the soft power of Ukraine: adapted models, real steps and strategic priorities]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 22, 2nd, 21–28 [in Ukrainian].
 14. Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi prohramy formuvannia pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrainy na 2008-2011 roky» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the Concept of the State Target Program for the Formation of a Positive International Image of Ukraine for 2008-2011”]. (2007). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
 15. Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi prohramy formuvannia pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrainy na 2008-2011 roky» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Communication Strategy in the field of European integration for 2018-2021”]. (2017). *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/250383204> [in Ukrainian].
 16. Solovei A. Chotyry kyty, na yakykh buduetsia publichna dyplomatiia Ukrainy [Four whales on which Ukraine’s public diplomacy is built]. *Ahora*. V.18: Kulturna ta publichna dyplomatiia Ukrainy. Kyiv, 2017. P.11-14. [in Ukrainian].
 17. Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy na 2021–2025 roky [Public diplomacy strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for 2021–2025]. (n.d.). *mfa.gov.ua*. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf> [in Ukrainian].
 18. Tereshchuk, V.I. (2016). Publichna dyplomatiia Ukrainy: instytutsiini ta prohramni aspekty [Public diplomacy of Ukraine: institutional and software aspects]. *Politykus*, 2, 168–171 [in Ukrainian].
 19. Trofymenko, M.V. (2018). Instytutsionalizatsiia publichnoi dyplomatii Ukrainy [Institutionalization of public diplomacy of Ukraine]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Istoriiia. Politolohiia – Bulletin of Mariupol State University. Series: History. Politology*, 22-23, 267–282 [in Ukrainian].
 20. Tsviatyi V. (2014) Publichna dyplomatiya: tradytsii, trendy ta vyklyky (dosvid i priorytety dlya Ukrainy) [Public diplomacy: traditions, trends and challenges (Ukraine’s experience and priorities)]. Kyiv: UA Foreign Affairs. Vol. 6. P. 32–36. [in Ukrainian].
 21. U MZS stvoreno samostiinyi strukturnyi pidrozdil - Upravlinnia publichnoi dyplomatii [The Ministry of Foreign Affairs has created an independent structural unit -

- the Office of Public Diplomacy]. (2015). *mfa.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/248724390> [in Ukrainian].
22. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro kulturno-informatsiinyi tsestr u skladi zakordonnoi dyplomatychnoi ustanovy Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine «On the cultural and information center as part of the foreign diplomatic institution of Ukraine»]. (2006). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1422006-3884> [in Ukrainian].
 23. Ukraina pochynaie svitovu reklamnu kampaniiu na telekanali CNN International [Ukraine is starting a global advertising campaign on the CNN International TV channel]. (2008). *Unian.ua*. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/160719-ukrajina-pochinaie-svitovu-reklamnu-kampaniyu-na-telekanali-cnn.html> [in Ukrainian].
 24. V MZS vidbuvsia Pershyi forum kulturnoi dyplomatii Ukrainy [The First Forum of Cultural Diplomacy of Ukraine was held at the Ministry of Foreign Affairs]. *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/248206438>. [in Ukrainian].
 25. Zemzyulina, N., Zakharchenko, M. (2021). Institutionalization of public diplomacy: world and ukrainian experience. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty – International Relations: Theory and Practical Aspects*, 8, 8–22. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.248185> [in English].

УДК: 327.7

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).76–86

Наталія Карпишин,
доцент кафедри міжнародних відносин та дипломатії
Сергій Гродський,
доцент кафедри міжнародних відносин та дипломатії
Володимир Вільчинський,
аспірант кафедри міжнародних відносин та дипломатії
Західноукраїнський національний університет

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ НА ШЛЯХУ ДО ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання, пов'язані з особливостями процесу цифрових трансформацій в країнах Європейського Союзу та Україні. Авторами проаналізовано рівень цифровізації країн-членів Європейського Союзу, їхнього технологічного розвитку та ступеня запровадження інноваційних технологій з допомогою індексу цифрової економіки та суспільства (DESI). Проведено оцінку складових індексу DESI та окреслено проблеми інтеграції цифрових технологій у сферу бізнесу, держави та розвитку базових цифрових навичок у населення. З'ясовано, що включення України до DESI допоможе реалізувати державний потенціал цифрової конкурентоспроможності та сприятиме інтеграції країни до Єдиного цифрового ринку ЄС.

Висвітлено основні проблеми, об'єктивні передумови виникнення та позитивні ефекти процесів цифрової трансформації глобальної економіки. Отримано загальну характеристику ефективності цифрової політики окремих держав-членів ЄС; визначено сфери, у яких результати цифрової діяльності держав-членів ЄС можуть бути покращені; проведено порівняльний аналіз цифрового розвитку країн ЄС відповідно до показників індексу DESI. Досвід європейських країн може бути корисним для України на шляху її інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС.

Ключові слова: цифрові трансформації, діджиталізація, діджитал-технології, Індекс цифрової економіки та суспільства.

The article examines issues related to the peculiarities of the process of digital transformations in the countries of the European Union and in Ukraine. The authors analyzed the level of digitalization of the member states of the European Union, their technological development and the degree of introduction of innovative technologies using the digital economy and society index (DESI). The components of the DESI index were assessed and the problems of integrating digital technologies into the sphere of business, the state and the development of basic digital skills among the population were outlined. It was found that the inclusion of Ukraine in DESI will help realize the state potential of digital competitiveness and contribute to integration into the EU Single Digital Market.

The main problems, objective prerequisites for the emergence and positive effects of the processes of digital transformation of the global economy are highlighted. A general description of the effectiveness of the digital policy of individual EU member states was obtained; the areas in which the results of the digital activities of the EU member states can be improved are defined; a comparative analysis of the digital development of the EU countries according to the indicators of the DESI index was carried out. The experience of European countries can be useful for Ukraine on the way to its integration into the EU's Single Digital Market.

Key words: *digital transformations, digitization, digital technologies, Digital Economy and Society Index (DESI).*

Вступ. Сучасний світ стикається з рядом глобальних та локальних викликів економічного, соціального та екологічного характеру. Проблеми людства обумовлюють значні складнощі у досягненні збалансованого, комплексного, системного розвитку теперішнього та наступних поколінь. Вирішення цих проблем важко здійснити без цифрової трансформації глобальної економіки.

Застосування цифрових технологій сприяє зниженню екологічних ризиків завдяки впровадженню більш енергоємних, екологічно чистих технологій, безпечного виробництва, що зменшує негативний вплив на навколишнє середовище. Покращується якість управлінської діяльності на всіх рівнях (державному, муніципальному, приватному) шляхом застосування технологій великих даних, різноманітних онлайн-платформ та інструментів, що приводять до нового рівня комунікацій, роблять результат управління швидшим та ефективнішим. Впровадження діджитал-технологій покращує систему державного управління, оскільки забезпечує відкритість та прозорість влади, демократизацію суспільного життя.

Цифровізація дає поштовх для розвитку всіх секторів економіки, створюючи нові сегменти, робочі місця, нові галузі, удосконалюючи процеси виробництва, обліку, маркетингу, ринків збуту, менеджменту, тощо. Бізнес отримує можливість функціонувати навіть в умовах глобальних викликів, прикладом яких є пандемія. Створюються різноманітні цифрові платформи, які дозволяють поліпшити операційну ефективність управління бізнесом, умови безпеки на виробництві, удосконалити зв'язки з клієнтами.

Суспільство переходить на якісно новий рівень освіти шляхом залучення більш широких верств населення до інформаційних ресурсів, підвищення цифрової грамотності, розвитку соціальної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями процесів цифрової трансформації бізнесу та формуванням бізнес-моделей з акцентом на цифрові технології займаються такі вітчизняні вчені, як М. Варламова [1], О. Кубатка і Б. Ковальова [2], О. Гудзь [3], В. Кудрявцев [5], В. Ляшенко і О. Вишневський [6], А. Самойленко [8], Л. Федулова [12], М. Чепелюк [13] та інші, а також зарубіжні: С. Бутані та Я. Палівал [14], М. Йованович [17] та інші.

Мета статті полягає у вивченні особливостей процесу цифровізації в країнах ЄС з використанням Індексу цифрової економіки і суспільства (DESI).

Методи та методологія проведеного дослідження. У статті використано метод системного аналізу, що дає можливість розглянути міжнародні відносини у взаємозв'язку та взаємозалежності. Також застосовано загальнонаукові методи дослідження, зокрема логічного аналізу, теоретичного обґрунтування, сходження від абстрактного до конкретного, формалізації та узагальнення, статистичного спостереження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні світовою тенденцією є посилений наступ сучасної епохи інновацій, яку називають четвертою промисловою революцією (індустрія 4.0). У світі спостерігається стрімке зростання кількості інтернет-користувачів та користувачів смартфонів. Так, якщо у 2017 році нараховувалося 3,9 млрд. користувачів Інтернету, то у 2023 році – вже 5,16 млрд. таких осіб. Це означає, що 64,4% світового населення мають доступ до інтернету [15].

Значення цифрових технологій зростає через широкий спектр їхніх можливостей, здатність продукувати соціально-економічні та екологічні зміни як на локальному рівні, так і в суспільстві в цілому. Використання Інтернету, мобільних пристроїв, соціальних мереж формують технологічний простір, який актуалізує прагматизацію, професіоналізацію, спеціалізацію, конкуренцію на рівні високотехнологічних компетенцій [7, с. 8].

Створюється новий тип економіки – так звана платформенна економіка, побудована на базі цифрових платформ – пристроїв, споруджених за допомогою хмарних технологій, які містять різноманітні додатки, послуги, сервіси та прискорюють процеси виробництва і збуту товарів. Прикладами таких міжнародних цифрових платформ, заснованих на інноваційних бізнес-моделях, є “Uber”, “Airbnb”, “Booking”, “Amazon”, інші [2, с. 86].

Цифрові технології відкривають нові ринки, що насамперед стосується діяльності великих корпорацій. Зростає роль стартапів, оскільки керівники великого бізнесу дедалі більше залучають їх інноваційні проєкти, особливо інтегруючи розроблені екологічні рішення у свою діяльність і створюючи продукти для формування зелених ринків [12, с. 8].

Найбільшою мірою діджиталізація економіки відбувається через такі технології, як інтернет речей і автоматизація виробництва, цифрове проєктування і моделювання, технології віртуалізації: віддалений доступ, віддалений офіс і т. д., – мобільні технології і крос-каналні комунікації [10, с. 253]. У найближчій перспективі передбачається масове впровадження діджитал-технологій нового покоління, таких, як штучний інтелект, цифрові двійники, так зване «холодне» зберігання даних як засіб їх архівування тощо.

Колектив учених на чолі з М. Йованович вважає, що цифровізація є поштовхом для трансформації економічних процесів як на мікро-, так і на макрорівні [17, с. 73]. А науковці С. Бутані та Я. Палівал визначили такі основні позитивні ефекти цифровізації [14, с. 73]:

- кращі умови життя;
- активна громадська участь;
- динамічний розвиток міст;

- прозоре урядування тощо, що сприятиме формуванню свідомої, конкурентоспроможної особистості, яка стане «агентом змін» до сталого розвитку.

Відтак діджитал-технології слід насамперед розглядати як дієві та ефективні інструменти забезпечення сталого розвитку, оскільки вони є драйверами економічного зростання у всіх сферах економіки та суспільного життя. Тому розвинуті країни світу приділяють значну увагу розвитку цифрової економіки, а процеси цифровізації інтегруються в усі сфери діяльності суспільства. Основними діджитал-технологіями, що забезпечують цифровізацію різних сфер суспільного життя, є віртуальна та доповнена реальність, адитивні технології, штучний інтелект, Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, хмарні обчислення, краудсорсинг, 3D-друк, криптовалюти «Bitcoin», технології «Blockchain» та інші.

За часткою застосування діджитал-технологій лідирують такі сектори, як сервісне обслуговування (95%), фінансові послуги (93%), охорона здоров'я (92%) [10, с. 85].

Найбільш оцифрованою економікою в світі є економіка США, в якій третина (33%) ВВП схильна до впливу цифрових технологій, а велика частка (60%) фінансового сектора США переведена на цифрову основу. Близько до нього наближається сектор комунікацій, який збільшує важливість створення й підтримки сучасної стійкої цифрової платформи з метою її довготермінового розвитку [10, с. 254].

Активізувалась також діяльність міжнародних організацій щодо політики цифровізації в контексті сталого розвитку. У 2015 році Організація Об'єднаних Націй затвердила Порядок денний сталого розвитку до 2030 року (Transforming, 2015), що є насиченим і глобальним планом дій, орієнтованим на досягнення економічного процвітання, забезпечення екологічної стійкості та соціальну інтеграцію. У цьому Порядку міститься сімнадцять цілей у галузі сталого розвитку, серед яких ціль №9 – це створення стійкої інфраструктури, сприяння всеосяжній та стійкій індустріалізації та інноваціям, що вміщують цифрову трансформацію соціально-економічних та екологічних систем.

На саміті G20 у м. Осака (Японія), який відбувся у червні 2019 року, також обговорювались питання цифровізації економіки, значення інновацій у боротьбі з глобальними екологічними проблемами. Було визначено такі пріоритети: «розвиток інновацій у цілях цифрової економіки; максимальна реалізація потенціалу технологій штучного інтелекту і підвищення суспільної довіри до них; розвиток суспільства, орієнтованого на людину; забезпечення вільного потоку даних з одночасним вирішенням проблем, пов'язаних з інформаційною безпекою та захистом прав інтелектуальної власності; подолання цифрового розриву і сприяння цифровізації мікро-, малих та середніх підприємств; розвиток розумних міст» [12, с. 8].

В Європейському Союзі формування цифрової економіки відбувається через упровадження відповідних стратегій. Однією з них є «Цифровий порядок денний для Європи», відповідно до якої в кожній країні ЄС повинні впроваджуватись інтернет-технології та розвиватися спеціальні програ-

ми впровадження та використання цифрових технологій. Серед найважливіших програм виділено «Цифрове виробництво», «Відкрите виробництво», «Цифрове перетворення промисловості», «Фабрики майбутнього», «Розумне виробництво», «Інтернет у промисловості» та «Industry 4.0».

Європейська Комісія відстежує цифровий прогрес держав-членів за допомогою звітів Індексу цифрової економіки та суспільства (DESI), які щорічно публікуються з 2014 року. Цей звіт містить профілі країн, які допомагають державам-членам визначити сфери пріоритетних дій, а також тематичні розділи, що містять аналіз на рівні ЄС у чотирьох основних сферах політики: людський капітал, підключення, інтеграція цифрових технологій та цифрові державні послуги. Крім того, звіти DESI по країнах містять оцінку національної цифрової політики та огляд цифрових інвестицій і реформ.

Індекс цифрової економіки та суспільства (Digital Economy and Society Index (DESI)) є індексом, який узагальнює показники цифровізації країн-членів Європейського Союзу та допомагає оцінити рівень їхнього технологічного розвитку та ступеня запровадження інноваційних технологій. З допомогою індексу DESI можна:

- отримати загальну характеристику ефективності окремих держав-членів;
- визначити сфери, у яких результати діяльності держав-членів можуть бути покращені;
- здійснювати порівняльний аналіз цифрового розвитку країн ЄС та класифікувати їх відповідно до показників індексу [16].

Політична програма ЄС «Шлях до цифрового десятиліття» використовує індикатори DESI для моніторингу прогресу на шляху до 2030 року. Основними напрямками програми є: населення та висококваліфіковані кадри з цифровими навичками; безпечна та стійка цифрова інфраструктура; цифрова трансформація бізнесу та цифровізація державних послуг.

Структура індексу DESI та його показники були адаптовані відповідно до програми, і методика рейтингування полягає в оцінюванні таких сукупних показників Індексу:

- 1) людського капіталу (Human capital) – використання мережі Інтернет, розвиток базових і розширених цифрових навичок;
- 2) зв'язку (Connectivity) – стаціонарний і мобільний зв'язок; використання інтернет-сервісів (використання пошукових систем, месенджерів тощо);
- 3) інтеграції цифрових технологій (Integration of Digital Technology) – діджиталізація бізнесу, електронна комерція;
- 4) цифрових державних послуг (Digital Public Services) – електронне урядування, електронна охорона здоров'я.

Відповідно до методології розрахунку DESI для країни С індекс розраховують за формулою[16]:

$DESI(C) = \text{Human capital}(C) \times 0,25 + \text{Connectivity}(C) \times 0,25 + \text{Integration of Digital Technology}(C) \times 0,25 + \text{Digital Public Services}(C) \times 0,25$

Найвищі рівні індексу DESI за 2022 рік у Фінляндії, Данії, Нідерландах та Швеції, тобто ці країни мають найрозвиненіші цифрові економіки в ЄС. Найнижчі рейтинги DESI були у Румунії, Болгарії та Греції. Хоча найбільшого прогресу за останні п'ять років досягли Італія, Польща та Греція (рис. 1).

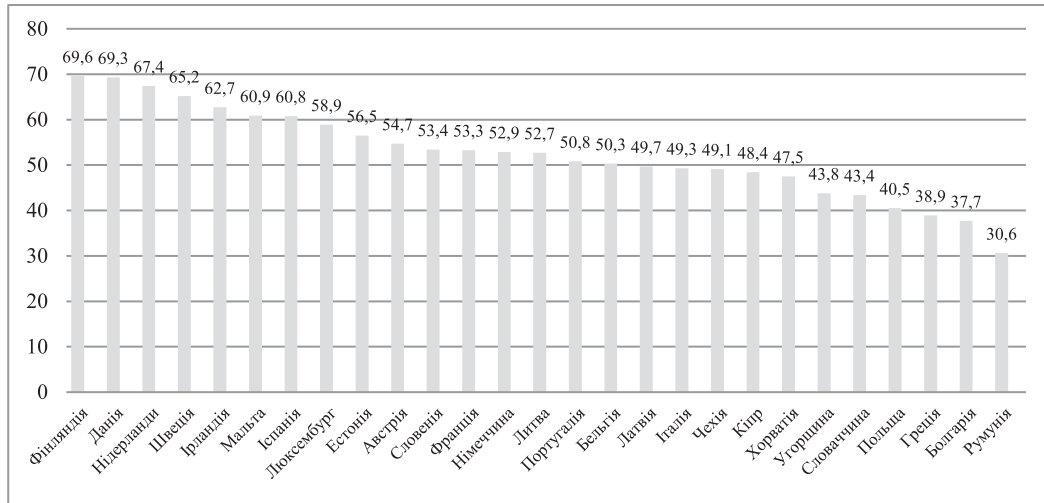

Рис. 1. Показники індексу цифрової економіки та суспільства (DESI) в країнах ЄС у 2022 році

Джерело: складено за даними [16].

Аналіз складових DESI 2022 [16] дозволив зробити такі висновки:

1) лише 54% населення ЄС має базові цифрові навички, проте 87% людей користуються Інтернетом принаймні раз на тиждень. Відповідно до цілей Європейського шляху до цифрового десятиліття принаймні 80% громадян мають володіти базовими цифровими навичками до 2030 року. Очікування того, що під час пандемії збільшиться використання цифрових інструментів і розвиток цифрової грамотності, не виправдалися. Докази показують, що недостатньо мати доступ до Інтернету, щоб набути відповідних навичок і отримати повну користь від цифрових інструментів. Сьогодні більшість робочих місць потребують цифрових навичок, і це є основною перешкодою, що стримує європейські підприємства розвиватися в цифровій економіці;

2) дані щодо зв'язку показали, що хоча країни ЄС і мають повне покриття основної інфраструктури широкосмугового зв'язку, однак у багатьох державах-членах зберігається значний розрив між містом і селом. У той час як на Мальті, в Люксембурзі, Данії, Нідерландах та ін. понад 90% будинків охоплені покриттям, у Греції лише 1 з 5 домогосподарств має доступ до VHCN. Однак, залежно від використовуваних діапазонів спектру, рівні продуктивності відрізняються щодо швидкості та ємності. «Шлях до цифрового десятиліття» передбачає, що до 2030 року всі кінцеві користу-

вачі (наприклад, домогосподарства та підприємства) будуть покриті гігабітною мережею, а всі населені пункти – бездротовими високошвидкісними мережами майбутнього покоління (щонайменше – 5G);

3) щодо інтеграції цифрових технологій, то у 2021 році лише 55% малих і середніх підприємств мали базовий рівень впровадження цифрових технологій із значними відмінностями між державами-членами (від 86% у Швеції та 82% у Фінляндії, до 25% у Болгарії та 22% у Румунії). Для досягнення цілей політики ЄС близько 90% малих і середніх підприємств у ЄС до 2030 року повинні мати базовий рівень цифрової інтенсивності до 2030 року, тобто використовувати хоча б 4 із 12 вибраних цифрових технологій (наприклад, використання хмари, програмне забезпечення для планування ресурсів підприємства, штучний інтелект, соціальні мережі та онлайн-продажі);

4) цифрові технології дедалі більше висувають нові вимоги до державного сектора. Ефективний електронний уряд має широкий спектр переваг: більшу ефективність та економію; збільшення прозорості та відкритості. Швеція, Данія, Фінляндія, Ірландія та Нідерланди показали дуже хороші результати за показником електронної взаємодії з органами державної влади. В цих країнах більше 90% користувачів Інтернету (віком від 16 до 74 років) взаємодіють з державною адміністрацією і обирають державні портали. Тоді як в Румунії, Болгарії та Італії відсоток громадян, які взаємодіють з державними адміністраціями, був нижче 50%.

ЄС виділяє значні ресурси на підтримку цифрової трансформації. Зокрема, в 2022 році було виділено 127 млрд. євро на цифрові реформи та інвестиції в національні плани відновлення та стійкості. Одні країни спрямували 26% коштів Фонду відновлення та стійкості на цифрову трансформацію, що перевищує обов'язковий поріг у 20%. Інші країни-члени інвестували більше 30% асигнувань цього Фонду у цифрові технології (Австрія, Німеччина, Люксембург, Ірландія та Литва) [16].

Напрямок цифровізації взято за основу і в Україні, яка свідомо зробила свій європейський вибір. На законодавчому рівні було затверджено Стратегію сталого розвитку України до 2020 року та розроблено проєкт Стратегії сталого розвитку України до 2030 року [9].

До широкомасштабного російського вторгнення Україна мала реальні успіхи у впровадженні діджитал-технологій у всіх сферах суспільства. Так, згідно з Індексом мережевої готовності (WEF), що визначає рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у країнах світу, серед найбільших 134 економік світу, за підсумками 2020 року Україна посіла 64-те місце, тоді як ще у 2019 році посідала 67-му позицію, тобто покращила свій результат на три позиції. Цей індекс урахує наявність умов для розвитку інформаційно-комунікаційних технологій; готовність їх використання урядом, бізнесом і суспільством; вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток країни. Урядовий сектор України щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій отримав найбільший бал – 58,19 серед інших складових, що свідчить про успіх держави у цьому напрямі [2, с. 71].

Навіть у сучасних умовах безпрецедентних викликів, пов'язаних з російською агресією, коли пріоритетною стала соціальна складова, процеси діджиталізації продовжують розвиватись та підтримують економіку нашої держави та її громадян у період війни, надаючи їм можливість отримувати широкий спектр електронних послуг.

Зокрема, у вересні 2023 року Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження, яким було затверджено перелік показників Індексу цифрової економіки та суспільства (Digital Economy and Society Index — DESI) в Україні, а також порядок збору та обміну даних на основі методології ЄС.

З допомогою цього індексу можна відстежити прогрес у напрямі цифрової економіки в Україні і порівняти її розвиток із цифровими економіками ЄС. Включення України до DESI допоможе реалізувати державний потенціал цифрової конкурентоспроможності, а також сприятиме інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС[19].

У період післявоєнного відновлення Україна буде продовжувати розвиватись за принципами сталого розвитку завдяки використанню передових інноваційних технологій, які забезпечать розвиток високотехнологічних галузей економіки, підвищення енергоефективності виробництва, використання відновлюваних джерел енергії, «зелених» технологій, подолання соціальних та екологічних проблем тощо [11]. Цифрова трансформація в Україні – одна з ключових змін, на яку покладені сподівання в стимулюванні позитивних економічних перетворень в умовах відновлення після війни та пов'язаних з нею викликів сьогодення.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У процесі цифровізації слід враховувати певні виклики, які стоять на шляху до сталого розвитку з використанням діджитал-технологій. Це – недостатня доступність діджитал-технологій у деяких країнах світу, велика кількість відходів та викидів, пов'язаних з їх виробництвом, що можуть мати негативний вплив на навколишнє середовище, збільшення кількості робочих місць, які вимагають високої кваліфікації, що може призвести до нерівності в розподілі робочих місць та до збільшення розриву між багатими та бідними країнами. Однак, незважаючи на це, цифрова трансформація є пріоритетним стратегічним напрямом та важливим інструментом для досягнення цілей сталого розвитку для ЄС та України. Незважаючи на війну, в Україні активно розвивається цифрова сфера і впровадження індексу DESI. Досягнення таких цифрових цілей, як: безпечна та стійка цифрова інфраструктура, цифрові навички, цифровізація бізнесу та цифровізація публічних послуг є важливим кроком на шляху інтеграції країни в ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варламова М., Дем'янова Ю. Основні тенденції діджиталізації у глобальному вимірі. *Галицький економічний вісник*. 2020. №2 (63). С. 251-260. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/63/829.pdf>

2. Від проривних технологій до цифрової економіки : монографія / за заг. ред. О. В. Кубатка, Б. Л. Ковальова. Суми : Сумський державний університет, 2022. 256 с.
3. Діджиталізація як конкурентна перевага підприємств / О. Є. Гудзь, С. А. Федюнін, В. В. Щербина. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 3. С. 18-24.
4. Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С. Перспективи і загрози четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегій інноваційного зростання. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 1. С. 11-2.
5. Кудрявцев В. М. Взаємозв'язок процесу цифровізації та концепції сталого розвитку. *Економіка транспортного комплексу*. Вип. 40, 2022. URL: <http://etk.khadi.kharkov.ua/article/view/268136/263890>
6. Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. НАН України, І-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.
7. Перекрест М. І. Цифровізація української освіти, 2020. URL: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/14097/1/Perekrest_Tsyfrovizatsiia.pdf.
8. Самойленко А. Особливості цифровізації країн Європейського Союзу в умовах глобалізації. *Вісник економіки*. 2021. С. 46-54. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42051>
9. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Проект- 2017. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publication>
10. Тимошенко Н.Ю., Мелех Н.В. Глобальні причини та сучасні тенденції розвитку цифрових інновацій в Україні та світі. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 6(17). С. 84-89. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2019/6_17_ukr/18.pdf
11. Україна 2030 – країна з розвинутою цифровою економікою / Український інститут майбутнього. 2018. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyuekonomikoyu.html#6-2-2>
12. Федулова Л. І. Тенденції розвитку та впровадження цифрових технологій для реалізації цілей сталого розвитку. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. К.: ДУ ІЕПСП НАН України, 2020.
13. Чепелюк М. І. Інструментарій стратегічного управління в контексті сучасних концепцій та трендів світового економічного розвитку: монографія. Харків. 2021.
14. Bhutani S., Paliwal, Y. Digitalization: a step towards sustainable development. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. 2015. Vol. 8, No. 12. P. 11–24.
15. Digital 2023 Global overview report. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report>
16. DigitalEconomyandSocietyIndex(DESI)2022. MethodologicalNote. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>
17. Jovanović M., Dlačić J., Okanović M. Digitalization and society's sustainable development – Measures and implications. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*. 2018. Vol. 36, No. 2. P. 905–928.
18. The Digital Economy and Society Index (DESI). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>
19. Затверджено Індекс цифрової економіки та суспільства: що це означає для України? URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-indeks-tsyfrovoi-ekonomiky-ta-suspilstva-shcho-tse-oznachaie-dlia-ukrainy>

REFERENCES

1. Varlamova, M., Demianova, Yu. (2020). Osnovni tendentsii didzhitalizatsii u hlobalnomu vymiri [The main trends of digitization in the global dimension]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Herald*, №2 (63), 251-260. Available at: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/63/829.pdf> [in Ukrainian]
2. Kubatka, O. V., Kovalova, B. L. (2022). Vid proryvnykh tekhnolohii do tsyfrovoy ekonomiky : monohrafiia [From breakthrough technologies to the digital economy: a monograph]/ za zah. red.. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet, 256 [in Ukrainian].
3. Hudz, O. Ye., Fediunin, S. A., Shcherbyna, V. V. (2019). Dydzhitalizatsiia, yak konkurentna perevaha pidpriemstv [Digitization as a competitive advantage of enterprises]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes - Economy. Management. Business*, № 3, 18-24 [in Ukrainian].
4. Illiashenko, S. M., Illiashenko, N. S. (2016). Perspektyvy i zahrozy chetvertoi promyslovoi revoliutsii ta yikh urakhuvannia pry vybori strategii innovatsiinoho zrostantia [Prospects and threats of the fourth industrial revolution and their consideration when choosing innovative growth strategies]. *Marketynh i menedzhment innovatsii - Marketing and innovation management*, № 1, 11-2 [in Ukrainian].
5. Kudriavtsev, V. M. (2020). Vzaiemozviazok protsesu tsyfrovizatsii ta kontseptsii staloho rozvytku [The relationship between the process of digitization and the concept of sustainable development]. *Ekonomika transportnoho kompleksu - Economy of the transport complex*, Vol. 40. Available at: <http://etk.khadi.kharkov.ua/article/view/268136/263890> [in Ukrainian].
6. Liashenko, V. I., Vyshnevskiy, O. S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku: monohrafiia [Digital modernization of Ukraine's economy as an opportunity for breakthrough development: monograph]. *NAN Ukrainy, I-t ekonomiky prom-sti - National Academy of Sciences of Ukraine, 1st Institute of Industrial Economics*, Kyiv, 252 [in Ukrainian].
7. Perekrest, M. I. (2020) Tsyfrovizatsiia ukrainskoi osvity [Digitization of Ukrainian education]. Available at: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/14097/1/Perekrest_Tsyfrovizatsiia.pdf [in Ukrainian].
8. Samoilenko, A. (2021) Osoblyvosti tsyfrovizatsii krain Yevropeiskoho Soiuzu v umovakh hlobalizatsii [Peculiarities of digitalization of the countries of the European Union in the conditions of globalization]. *Visnyk ekonomiky - Bulletin of Economics*, 46-54. Available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42051> [in Ukrainian].
9. Ctratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku. Proekt-2017 [Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030. Project - 2017]. Available at: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publication> [in Ukrainian].
10. Tymoshenko, N.Iu., Melekh, N.V. (2019). Hlobalni prychny ta suchasni tendentsii rozvytku tsyfrovnykh innovatsii v Ukraini ta sviti [Global causes and current trends in the development of digital innovations in Ukraine and the world]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk - Pryazovsky economic bulletin*, Issue 6(17), 84-89. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/6_17_ukr/18.pdf [in Ukrainian].
11. Ukraine 2030 is a country with a developed digital economy. Ukrainian Institute of the Future [Ukraine 2030 is a country with a developed digital economy. Ukrainian

- Institute of the Future]. 2018. Available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyuekonomikoyu.html#6-2-2> [in Ukrainian].
12. Fedulova, L. I. (2020). Tendentsii rozvytku ta vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii dlia realizatsii tsilei staloho rozvytku [Trends in the development and implementation of digital technologies for the implementation of sustainable development goals]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyyi rozvytok -Economics of nature use and sustainable development*, K.: DU IEPSSR NAN Ukrainy [in Ukrainian].
 13. Chepeliuk M. I. (2021). Instrumentarii stratehichnoho upravlinnia v konteksti suchasnykh kontseptsii ta trendiv svitovoho ekonomichnoho rozvytku. Monohrafiia [Toolkit of strategic management in the context of modern concepts and trends of world economic development. Monograph]. Kharkiv [in Ukrainian].
 14. Bhutani S., Paliwal, Y. Digitalization: a step towards sustainable development. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. 2015. Vol. 8, No. 12, 11–24 [in English].
 15. Digital 2023 Global overview report. Available at: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report> [in English].
 16. Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. Methodological Note. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> [in English].
 17. Jovanović M., Dlačić J., Okanović M. Digitalization and society's sustainable development – Measures and implications. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*. 2018. Vol. 36, No. 2. P. 905–928 [in English].
 18. The Digital Economy and Society Index (DESI). Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> [in English].
 19. Zatverdzheno Indeks tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva: shcho tse oznachaie dlia Ukrainy? Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-indeks-tyfrovoy-ekonomiky-ta-suspilstva-shcho-tse-oznachaie-dlia-ukrainy> [in Ukrainian].

УДК 327.5(477+470)+355.01:314.153.1-054.73+314.113

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).87–99

Петро Токар,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник
ННІ євроінтеграційних досліджень, доцент кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій,
директор НДІ міграції і демографії УжНУ

Настя Бабічин,

студентка 4-го курсу факультету історії і міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ТА НЕОБХІДНІСТЬ СТРАТЕГІЙ ПОВЕРНЕННЯ БІЖЕНЦІВ

Масштабна агресія Росії проти України призвела до найбільшої гуманітарної кризи після Другої світової війни. За оцінками, війна змусила понад 14 млн громадян України покинути свої домівки, спричинила масове внутрішнє переміщення в західні області України, а мільйонів біженців за кордон, створила небачений для нашої держави міграційний рух і, як наслідок, – найтрагічніший за всю історію демографічний спад. Більшість втікачів від війни знайшли притулок у Європі, скористалися програмами допомоги США та Канади, багатьох інших країн. Міграція такого масштабу призвела до тяжких соціально-економічних та демографічних наслідків. Але чи не найкритичнішою є проблема щодо повернення біженців на батьківщину. Тим більше, що іноземні і вітчизняні економічні та військові експерти прогнозують, що війна не завершиться у найближчий час. А це означатиме, що через затягування війни гальмуватиметься і процес повернення біженців з України на батьківщину. Більше того, чим тривалішою буде війна, тим більше втікачів від неї адаптуватимуться до нових умов життя за кордоном, у тому числі і внутрішньо переміщені особи. Хто займе їхні місця? Мігранти з бідніших країн?! Питання не є риторичним, вимагає конкретних заходів з боку влади. До слова, не лише української, а й влади країн, де знайшли притулок біженці.

Статтю присвячено дослідженню актуальної проблеми масової міграції українців внаслідок війни та її впливу на демографічну ситуацію як в Україні, так і в країнах-приймачах, найперше Європейського Союзу. Розглянуто позитивні та негативні аспекти цього явища, економічні, соціальні та культурні наслідки міграції. Підкреслюється необхідність розроблення та реалізації стратегії повернення мігрантів до України як ключового фактору для відновлення економіки та стабільності країни після війни. Акцентовано на можливих рішеннях та стратегіях, спрямованих на розв'язання міграційно-демографічної кризи, що відповідатимуть національним інтересам України, з метою забезпечення її економічного відновлення та соціальної стабільності.

Ключові слова: війна, біженці, демографія, Європейський Союз, соціальні виклики, відновлення, повернення мігрантів.

Russia's large-scale aggression against Ukraine has led to the biggest humanitarian crisis since World War II. According to estimates, the war forced more than 14 million citizens of Ukraine to leave their homes, caused massive internal displacement to the western regions of Ukraine, and millions of refugees abroad, created an unprecedented migration movement for our country and, as a result, the most tragic demographic decline in history. Most of the refugees from the war found refuge in Europe, took advantage of the aid programs of the USA and Canada, and many other countries. Migration of this scale led to severe socio-economic and demographic consequences. But perhaps the most critical problem is the return of refugees to their homeland. Moreover, foreign and domestic economic and military experts predict that the war will not end in the near future. And this will mean that due to the prolongation of the war, the process of returning refugees from Ukraine to their homeland will also slow down. Moreover, the longer war lasts, the more refugees from it will adapt to new living conditions abroad, including internally displaced persons. Who will take their place? Migrants from poorer countries?! The question is not rhetorical, it requires specific measures from the authorities regarding their return. By the way, not only the Ukrainian authorities, but also the authorities of countries where refugees have found refuge.

The article is devoted to study of the actual problem of mass migration of Ukrainians as a result of the war and its impact on the demographic situation both in Ukraine and in the receiving countries, first of all the European Union. Positive and negative aspects of this phenomenon, economic, social and cultural consequences of migration are considered. The need to develop and implement a strategy for the return of migrants to Ukraine is emphasized as a key factor for restoring the country's economy and stability after the war. Emphasis is placed on possible solutions and strategies aimed at solving the migration and demographic crisis, which will meet the national interests of Ukraine in order to ensure its economic recovery and social stability.

Keywords: *war, refugees, demography, European Union, social challenges, reconstruction, return of migrants.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України призвело до вимушеного переселення великої кількості українців, що стало вагомим соціально-економічним випробувальним фактором, викликом та загрозою найперше для України та країн Європейського Союзу. Масштабна міграція має як позитивні, так і негативні аспекти, впливаючи на економіку, соціальні системи та культурне середовище в Україні, а також країнах, що надають притулок біженцям.

З одного боку, міграція з України призводить до заповнення вакансій та зменшення рівня безробіття в приймаючих країнах, сприяє їх економічному зростанню. Крім того, додає рівноваги, позитивного імпульсу розвитку культурної різноманітності у країнах, де оселилися українські мігранти. З іншого боку, масова міграція призвела до значних втрат для України, передусім висококваліфікованих кадрів та людського потенціалу. Це серйозно ускладнює в майбутньому економічне відновлення України, додає нових загроз соціально-демографічній стабільності після завершення конфлікту. Крім того, утворює значне навантаження на соціальні системи та інфраструктуру країн-членів ЄС, зокрема у сферах освіти та

охорони здоров'я, у зв'язку з новими потребами щодо облаштування мігрантів.

Реалізацією стратегії повернення мігрантів до України вирішується не лише питання економічного та соціального розвитку держави. Ця стратегія має вагомий значущість для країн-членів Європейського Союзу. Для України це можливість відновлення економічного потенціалу та зміцнення соціальної структури, для країн-приймачів – зменшення навантаження на соціальні системи та сприяння політичній і економічній стабільності в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем демографії та міграції населення присвячено роботи численних вчених, які вивчають важливі аспекти цих явищ. Серед них виділяються такі науковці, як Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Гладун, Г. Месежніков, які провели значний обсяг досліджень у цій області. Крім них, інші дослідники, зокрема О. Богданьок, В. Костенко, Н. Собенко, О. Возняк, Ю. Курилюк, С. Пирожков, Т. Panchenko та інші, також вносять вагомий внесок у розуміння проблем, пов'язаних з динамікою розселення, міграційними процесами та їхнім впливом на держави та суспільство. **Мета статті** – аналіз впливу міграції на демографію та різні сфери життя в Україні, вивчення позитивних та негативних аспектів міграції для країни та представлення стратегій, спрямованих на залучення та повернення мігрантів до України.

Результати дослідження. За офіційними даними Українського інституту майбутнього, станом на травень 2023 року на підконтрольній території України проживають 29 млн осіб, що майже на 23 млн менше, ніж у 1991 році, коли населення країни становило 51,7 млн. [2] Загалом починаючи з 1993 року в Україні спостерігається тенденція до зменшення чисельності населення, внаслідок чого зростає його депопуляція, яка є наслідком від'ємного природного приросту. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ (ІДСД), Україна належить до трійки європейських країн-лідерів щодо інтенсивності депопуляції [21]. Серед однієї з причин депопуляції – процес старіння нації. На сьогодні частка населення віком 65 років і старше в Україні становить 20,2%, що на 3,2% більше, ніж у 2021 році. Частка громадян віком до 17 років у структурі постійного населення країни тримається на рівні 18,1% (2019 р.) – 17,9% (2021 р.) [5]. Однією з причин такої ситуації є високий рівень смертності працездатного населення, особливо це стосується чоловіків, - ситуація ще більше загострилась у період повномасштабного вторгнення. Адже саме тривалість життя вважається важливим показником стану здоров'я населення, його добробуту та ефективності охорони здоров'я. В Україні розрив у тривалості життя чоловіків та жінок становить 10-12 років.

Хоч показники смертності є високими (у 2022 році зареєстровано на 24% менше смертей, ніж у 2021-му), без урахування даних у тих регіонах, де ведуться активні бойові дії та на окупованих територіях, смертність населення зменшилась на 17 % порівняно з доковідними роками [1]. Складно робити чіткі висновки про ситуацію із смертністю в Україні, адже з кожним днем кількість загиблих зростає, як на фронті, так і поміж цивільного

населення. Проте надсмертність – не єдиний чинник демографічної кризи, сюди також належить низька народжуваність, яка є непродуктивною уже бл. 60 років.

За словами демографа проф. Олександра Гладуна, ситуація з народжуваністю в Україні є критичною. Процес зменшення рівня народжуваності почався ще у 2012 році і спостерігається аж до сьогодні. У 2021 році народилось на 34,2 % менше дітей, ніж у 2013-му, цей показник є найнижчим за останні 20 років. Тому можна чітко сказати, що зараз відбувається найбільший спад народжуваності за весь час незалежності, який почався ще задовго до повномасштабного вторгнення. 2015 рік вважається другим антипіком зниження рівня народжуваності насамперед через початок військових дій на території нашої держави, показники народжуваності впали аж на 12 %. Чинниками впливу на ситуацію з народжуваністю є, по-перше, війна, адже багато людей покинули свої домівки, що призвело до розриву сімей. По-друге, це економічна криза, оскільки в умовах нестабільності люди відчують невпевненість щодо можливості забезпечення сім'ї, що зменшує бажання народжувати дітей. І остання причина – це зміна ролей гендерів – у сучасному суспільстві дедалі більше жінок ставлять на перше місце кар'єру, а вже потім сімейні цінності [5].

Головним драйвером демографічної динаміки є і довго залишатиметься зовнішня міграція, яка визначає чисельність, склад та розміщення населення на території України. У період з 2014 по 2021 рік в Україні спостерігалось додатне сальдо міграції, у 2014 ця цифра сягала 9,3 тис осіб і досягла максимуму в 22,6 тис. осіб у 2021 році. Проте в 2022 році ситуація кардинально змінилася, війна Росії проти України спричинила найбільшу гуманітарну кризу в Європі, що призвело до катастрофічних економічних, соціальних та демографічних наслідків не лише для України, а і для всіх країн, які прийняли вимушено переміщених осіб. За оцінками ООН станом на 20 липня 2023 року кількість українських біженців у світі перевищила 6 млн осіб, це близько 10% населення України. Нині ця цифра досягає 6,8 млн осіб, що свідчить про те, що зовнішня міграція з України в умовах війни є масштабним явищем і має динамічний характер, що спричинило найшвидшу і найбільшу міграційну кризу з часів Другої світової війни [11]. Вибір країни міграції біженцями є складним процесом і залежить від низки факторів: більшість біженців обирають країну, де проживають їхні родичі або друзі, адже це дає можливість отримати підтримку та допомогу в адаптації та інтеграції до нового життя. По-друге, географічні фактори – обираючи країну, яка знаходиться недалеко від України, мігранти сподіваються залишитися на зв'язку зі своїми рідними та друзями, які не виїхали за кордон. Тому найбільша кількість українців, а саме понад 5 млн, зареєстрована в країнах Європи, таких, як Польща, Німеччина, Чехія, Італія. Понад 200 тис. перебуває у США, понад 180 тис. прибули до Канади, від 1 до 2-х млн громадян України опинилися, добровільно чи примусово, на території РФ. Ще 2,5-3 млн осіб потрапили до інших країн до війни в статусі трудових мігрантів чи осіб, які проживають і працюють там постійно. Багато українських біженців планують повертатися

додому, як тільки ситуація в Україні стабілізується, і, як показують дані, цей процес вже розпочався. За даними МОМ, близько 1,2 млн українців вже повернулися з-за кордону, і ця цифра поступово зростає: влітку 2022 року близько 7% українців повернулися додому, а до кінця року кількість їх зросте [12]. Фахівці ІДСД здійснили прогноз розвитку демографічної ситуації в Україні до початку 2037 року, який говорить, що населення України скоротиться до 30,5 млн осіб [5]. Отже, демографічна ситуація в країні є серйозною проблемою, негативно впливатиме на її розвиток. Тому необхідно вжити комплекс заходів, спрямованих на повернення втікачів, підвищення рівня народжуваності, формування позитивного сальдо міграції, зниження смертності.

Міграційні програми ЄС можуть стати важливим елементом для вирішення демографічної проблеми в Україні. Однак перш ніж їх реалізувати, необхідно дослідити основні тенденції міграції з України до ЄС, бо саме повернення додому громадян України вимагає конкретних кроків як від української влади, так і від міжнародних партнерів. Для цього необхідно створити сприятливі економічні умови, забезпечити гуманітарну допомогу. Тому слід мати уявлення не тільки про точну кількість, а і структуру міграційного потоку, яка зараз суттєво відрізняється від структури міграційних потоків до ЄС у попередні роки [13]. Під час міграційної кризи 2015-2016 років більшість шукачів притулку в ЄС становили молоді чоловіки – 58%, ще 17% – жінки, а решта – діти. Натомість зараз міграційні потоки з України до ЄС переважно складаються з жінок працездатного віку. Жінки з дітьми та літні люди були змушені покинути країну, щоб уникнути бойових дій та інших наслідків війни. Згідно з даними проекту Агентства ЄС з питань біженців (EUBA), серед дорослих біженців з України, які перебувають у Європі, жінки становлять 78%. При цьому 80% з них перебувають у продуктивному віці від 18 до 40 років [19]. Чоловіки, як правило, залишаються в Україні, щоб боротися за свою країну, забезпечувати безпеку своїх сімей. Різниця в структурі міграційних потоків має важливі наслідки для України та ЄС: для ЄС це означає, що країнам необхідно надати можливість для працевлаштування та інтеграції українських біженців, переважно жінок працездатного віку та їх дітей. Для України – що необхідно розробити програми підтримки жінок та дітей, заохочення їх повернення додому. Високий відсоток дітей серед біженців з України є важливим фактором інтеграції цих мігрантів у соціум країни перебування. Діти легше і швидше старших осіб адаптуються до нового середовища, швидко вивчають іншу мову, налагоджують особисті стосунки з однолітками. У багатьох випадках діти починають сприймати країну перебування як свою нову батьківщину. Тому в Україні потрібно створити сприятливі умови для життя та розвитку дітей: забезпечити доступ до якісної освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг, а також створити «третій простір», який забезпечує умовами для творчого розвитку і активності дітей.

Різноманітні дослідження також підтверджують високий рівень освіти серед мігрантів з України, що робить їх відмінними від більшості інших мігрантських груп. Дані опитувань, проведених міжнародними організа-

ціями, такими, як УВКБ ООН, вказують на вражаючий обсяг наявності вищої освіти у цій категорії осіб. В Україні та за її межами виявлено, що значна частина біженців має вищу освіту, що суттєво перевищує середні показники в інших міграційних групах. Згідно з вищезгаданими даними УВКБ ООН, близько 47% біженців мали повну вищу освіту, 2% здобули післядипломну освіту, тоді як 27% мали професійну освіту [12]. Такі високі показники освіти в українській діаспорі відображають загальний тренд у суспільстві. Національна освітня система уявляється високоефективною, реалізуючи таланти і амбіції молоді. Наприклад, перед війною в Україні кількість випускників шкіл досягала 600 тисяч, а зараз ця цифра скоротилася до 350 тисяч. Незважаючи на це, інтерес до вищої освіти залишається на високому рівні, що вказує на позитивне ставлення суспільства до освіти. Отже, важливо розвіяти стереотип про неефективність української освіти. Головною метою є підготовка талановитої молоді, яка зможе створити власний бізнес, сприяти розвитку креативного підходу до проблем та створення громад з розширеним світоглядом.

Міграція з України до країн ЄС спричиняє комплексний вплив на обидві сторони, виявляючи як позитивні, так і негативні аспекти. Станом на 2021 рік українці залишаються головним постачальником працездатного населення для ЄС. Так, у 2021 році країни ЄС видали їм 875 тис. посвідок на проживання. Це в шість разів більше, ніж громадянам Марокко – другому номеру в списку країн, з яких люди мігрують у ЄС [6]. А з початку повномасштабного вторгнення ці цифри зростають. З одного боку, цей процес приносить значні економічні переваги для ЄС. Мігранти з України забезпечують заповнення вакантних робочих місць, сприяють зменшенню рівня безробіття та стимулюють економічне зростання. Їхні податкові внески слугують джерелом доходів для країн ЄС. Більше того, міграція з України допомагає стабілізувати міжкультурне різноманіття у європейському суспільстві, що сприяє інноваціям та розвитку культурних аспектів. Однак міграція з України породжує і нові виклики. Мігранти можуть потребувати соціальних послуг, таких, як освіта та охорона здоров'я, що може призвести до зростання соціальних витрат у країнах-членах ЄС. З початком війни мігранти також потребували соціальних виплат, але згодом ситуація уже змінилася на користь ЄС. Українці, перебуваючи у цих країнах, здійснюють значний вплив на місцеві економіки, стимулюють споживчий попит і підтримують економічну активність, особливо у періоди економічних труднощів. У Польщі та Естонії українці стали причиною активізації купівельної активності. За даними Нацбанку, у перші місяці війни українці витрачали в Польщі та інших європейських країнах переважно власні заощадження. Згідно з даними Національного банку України, за перші шість місяців цього року витрати валюти з українських банків на подорожі перевищили показники за весь попередній рік на третину [7].

На пошуки відповідних рішень стосовно міграції з України до країн ЄС було запроваджено програми та ініціативи по типу найважливішої з них - Програми тимчасового захисту. Ця програма створена для українців,

які шукали притулок від війни, і гарантує право на перебування, роботу та освіту в країнах ЄС протягом одного року. Крім того, вона передбачає надання мігрантам необхідної соціальної підтримки, зокрема житла, харчування та медичної допомоги. ЄС також активно надає фінансову допомогу країнам-членам, які приймають українських мігрантів. Ці кошти спрямовані на забезпечення їхнього розміщення, харчування, медичного обслуговування та соціальної інтеграції [17]. До основних програм, які активно впроваджуються з метою регулювання міграційного процесу між Україною та Європейським Союзом, належать такі:

1. Програма «Європейська гуманітарна допомога» (ЕЧНО): надає фінансову підтримку країнам-членам ЄС для забезпечення гуманітарної допомоги українським мігрантам. Наприклад, Європейська Комісія вже виділила 110 млн євро гумдопомоги, з яких 100 млн – на певну діяльність в Україні, а ще 10 - на допомогу мігрантам у Молдові [18].

2. Ініціатива ЄС з громадянського захисту: орієнтована на надання допомоги тим, хто постраждав від стихійних лих або конфліктів. Україна співпрацює з ЄС у рамках цієї ініціативи для допомоги особам, які були змушені залишити країну через війну [20].

3. Програма міграції та інтеграції (AMIF): фінансує проекти, спрямовані на підтримку мігрантів у їхній адаптації до життя в ЄС, включаючи Україну [9].

4. Програма «Інтеграція та діалог» (IDI): надає допомогу країнам-членам ЄС у забезпеченні інтеграції мігрантів у суспільство [8]. Ці ініціативи спрямовані на підтримку та забезпечення мігрантів у процесі адаптації до нових умов життя в країнах ЄС, включаючи українських громадян.

У контексті України міграція залишається і буде здійснювати значний вплив на державу протягом тривалого періоду. Цей процес супроводжується як позитивними, так і негативними аспектами, впливаючи на різноманітні сфери життя країни. Серед позитивних аспектів міграції з України до країн ЄС слід виділити важливий фінансовий внесок у вигляді переказів коштів мігрантів своїм рідинам. Це сприяє стимулюванню місцевої економіки та розвитку торговельних зв'язків між Україною та країнами ЄС. За даними, наведеними у звіті Національного банку України, за 2022 рік обсяги грошових переказів склали близько 12,5 млрд дол. США. Такі перекази, надходячи до України, стимулюють особисті витрати та споживчий попит на внутрішньому ринку. Крім того, вони є важливим джерелом зовнішнього фінансування, яке допомагає підтримувати платіжний баланс країни та зменшує залежність від зовнішніх кредитів. Проте, за даними жовтневого звіту за 2023 рік, у період з січня по жовтень спостерігається зменшення грошових переказів до України, які становили бл. 7,7 млрд дол. США, коли за відповідний період минулого року вони становили 8,4 млрд дол. США. Ця тенденція може відображати економічні або соціальні виклики, з якими зіткнулися українці за кордоном, що може вплинути на стабільність фінансових потоків до країни [12]. Наступною ключовою проблемою є втрата висококваліфікованих працівників та людського капіталу. Багато мігрантів мають високий рівень освіти та

спеціалізації у різних сферах, і їхня еміграція може призвести до втрати цінного потенціалу для України. Цей процес також може вплинути на динаміку національного економічного розвитку, зумовивши виклики у вигляді зменшення потенціалу працездатної сили та обмеження можливостей для розвитку внутрішніх інноваційних ініціатив. Тому міграційні стратегії України вимагають балансу між сприянням економічному розвитку за кордоном та збереженням внутрішнього людського капіталу для підтримки національного потенціалу та інноваційного зростання [10]. В контексті війни в Україні міграція набуває ще більшого значення. З метою мінімізації негативних наслідків міграції для України та ЄС необхідним є розроблення політики, що сприятиме ефективній інтеграції мігрантів у нове соціально-економічне середовище, а також програм підтримки повернення громадян України додому з врахуванням відновлення країни після війни.

При формуванні стратегії повернення мігрантів до України слід виокремити чотири основні напрями. По-перше, це *безпека*, яка є одним із найважливіших чинників, що впливають на рішення мігрантів повернутися додому. Уряд України докладає значних зусиль для забезпечення безпеки в країні, зокрема: проводиться розмінування територій, що були захоплені російськими військами; залучаються нові підходи та технології до розмінування, зокрема використання дронів та інших технічних засобів; розширюється участь міжнародних організацій та компаній у розмінуванні; з 1 січня 2024 року в Україні запроваджено ринок послуг з розмінування [4]. По-друге, це *доступ до роботи*. Мігранти, які повертаються додому, повинні мати можливість знайти роботу, яка відповідає їхнім кваліфікаціям та досвіду. Уряд України вже розпочав впровадження низки заходів для стимулювання створення нових робочих місць, основними з яких є: програма «Власна справа», яка передбачає надання грантів на створення власного бізнесу; програма «Стартап UA» надає фінансову підтримку стартапам, засновниками яких є мігранти; програма «Україна 2023» передбачає створення 100 тисяч нових робочих місць у сфері ІТ; також здійснюється релокація підприємств із зони бойових дій. Станом на кінець вересня 2023 року 840 підприємств вже скористалися цією можливістю, перевели підприємства до Закарпатської та Львівської областей [16]. Однак при реалізації програми урядові України варто звернути увагу на обсяги ресурсів Західного регіону України, адже, як зауважила Елла Лібанова, резерви є вичерпними у всіх регіонах, крім Івано-Франківської та Львівської областей [14]. По третє – це *навчання*. Мігранти, і загалом всі громадяни України, можуть потребувати перепідготовки або підвищення кваліфікації, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці. Для сприяння навчання громадян урядом вживаються наступні заходи: надаються ваучери на навчання бажаним підвищити свою кваліфікацію або освоїти нову професію. Наразі можна опанувати 95 видів професій різного характеру [3].

Останнім і головним напрямом є *житло*. Мігранти, які повертаються додому, можуть потребувати допомоги в отриманні житла. Для вирішення цього питання уже розроблено низку заходів та програм, найвідоміші

з них – програма «ЄОселя», що передбачає надання мігрантам доступних кредитів на придбання або будівництво житла та ваучерів на відновлення житла мігрантам, які втратили житло внаслідок війни [15].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз масової міграції з України через війну вказує на складність ситуації для країни та країн-приймачів. Позитивні аспекти – заповнення вакансій та підтримка економіки приймаючих країн, збалансовані негативними втратами для України та навантаженням на соціальні системи країн, що прийняли біженців. Так, Україна переживає демографічні проблеми, викликані десятирічною війною. Адже агресія РФ – це війна за демографію. Мільйони українців виїхали за кордон, мільйони є внутрішніми переселенцями. Влада не має цілісного бачення вирішення проблеми, а мільйони українців, які рятуються від війни за кордоном, ще розмірковують, чи повертатися, хоча переважна більшість бажає цього. Однак їх треба переконати, що вдома їм буде безпечно, створено умови для гідного життя, з робочими місцями і належною підтримкою. Вони мають чітко розуміти, якою буде Україна майбутнього. До слова, у своєму документальному фільмі «Міністерство любові чи Україна без українців» народний депутат України Микола Княжицький пропонує план із вирішення демографічної проблеми [22]. Він переконаний, що Україна здатна подолати демографічну кризу, адже українська нація – сильна. Україна і українці не зникнуть, і геноцидів більше не буде. Стратегія повернення мігрантів до України є ключовим чинником відновлення економіки та стабільності. Дослідження вказують на необхідність глибшого вивчення аспектів інтеграції мігрантів та розроблення спільних стратегій управління міграцією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданьок О. Суспільні новини. URL: <https://suspilne.media/374003-naskilki-zmensilos-naselenna-ukraini-u-rik-povnomasstabnogo-vtorgnenna-dani-opendatabot/> (дата звернення: 14.11.2023).
2. Боротьба за людей: Україна програла битву, але має виграти війну | Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/borotba-za-lyudej-ukrayina-prograla-bytvu-ale-maye-vygraty-vijnu/> (дата звернення: 14.11.2023).
3. Ваучери. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/vauchery> (дата звернення: 14.11.2023).
4. В Україні з 1 січня планують запустити ринок з розмінування через Prozorro. (УНН). URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2052412-v-ukrayini-z-1-sichnya-planuyut-zapustiti-rinok-z-rozminuvannya-cherez-prozorro> (дата звернення: 14.11.2023).
5. Гладун О. Демографічні тенденції та перспективи України. *Європейські стратегії розвитку: досвід для України*. 2023. С. 158–176. URL: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
6. Економічна правда. Війна за молодість. Як старіння населення ламає світову економіку? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/3/699709/> (дата звернення: 14.11.2023).

7. Економічна правда. Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною без них? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/> (дата звернення: 14.11.2023).
8. Інтеграція через діалог. *Головна*. URL: <https://www.novadoba.org.ua/projects-integraciya-cherez-dialog-ua> (дата звернення: 14.11.2023).
9. Костенко В. (2023). Політика інтеграції мігрантів в ЄС як чинник демократичної політичної стабільності. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2(68), 80-87. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2\(68\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-11)
10. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3.
11. Лібанова Е. Народжуваність в Україні: що змінилося і що зміниться після перемоги. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/narodzhuvanist-v-ukrajini-shcho-zminilosja-i-shcho-zminitsja-pislja-peremohi.html?fbclid=IwAR1ytP81W9j-wjCgvajqsTTbzJT5X6Jgzdk-OBm7Fc5ekMLyJITSCktpHJU_aem_AcрYgJ0DKssSfXpZzcM_XfRaUFOoyYWSgsGhiSaMcdnuQkjj-xd58Fah82xC0tZl7BY (дата звернення: 14.11.2023).
12. Малиновська О. Зовнішня міграція в умовах війни. *Європейські стратегії розвитку: досвід для України*. 2023. С. 131–158. URL: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
13. Месежніков Г. Міграція в країнах Євросоюзу: політичний аспект проблеми на прикладі Словаччини. *Європейські стратегії розвитку: досвід для України*. 2023. С. 176–185. URL: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
14. Ремовська О., Лібанова Е. Запас міцності західних регіонів вичерпується. URL: <https://suspilne.media/613715-libanova-zapas-micnosti-zahidnih-regioniv-viceprietetsa/> (дата звернення: 14.11.2023).
15. Середа А., Реалії Д. «Оселя»: хто може взяти пільговий кредит на житло. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yeoselya-ipoteka-kvartyra/32222017.html> (дата звернення: 14.11.2023).
16. Собенко Н. 840 підприємств в Україні переїхали через війну у безпечні регіони – Опендатабот. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/> (дата звернення: 14.11.2023).
17. Тимчасовий захист URL: <https://frs.gov.cz/uk/tymchasovyy-zakhyst/> (дата звернення: 14.11.2023).
18. Україна та Молдова: ЄС додатково надає €110 млн гуманітарної допомоги для підтримки постраждалих від війни українців | EEAS. *The Diplomatic Service of the European Union* | EEAS. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/> (дата звернення: 14.11.2023).
19. Home | *European Union Agency for Asylum*. URL: https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2022-06/2022_Asylum_Report_Executive_Summary_UK.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
20. Ukrinform. Єврокомісія зареєструвала громадянську ініціативу на підтримку інтеграції українців. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3749142-evrokomisia-zareestruvala>

- gromadansku-iniciativu-na-pidtrimku-integracii-ukrainciv.html (дата звернення: 14.11.2023).
21. Ukrinform. Чисельність населення України варіюється від 28 до 34 мільйонів – демографі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3692466-ciselnist-naselenna-ukraini-variuetza-vid-28-do-34-miljoniv-demografi.html> (дата звернення: 14.11.2023).
 22. Княжицький М. (2023). Міністерство любові чи Україна без українців. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cuqsiPelmg0&t=1589s>

REFERENCES

1. Bohdanok O. Suspilni novyny [Social news]. Retrived from: <https://suspilne.media/374003-na-skilki-zmensilos-naselenna-ukraini-u-rik-povnomasstabnogo-vtorgnenna-dani-opendatabot/> [in Ukrainian].
2. Borotba za lyudey: Ukrayina prohrala bytvu, ale maye vyhraty viynu | Ukrayinskyy instytut maybutnoho [Struggle for people: Ukraine has lost the battle, but must win the war Ukrainian Institute of the Future]. Retrived from: <https://uifuture.org/publications/borotba-za-lyudej-ukrayina-prograla-bytvu-ale-maye-vygraty-vijnu/> [in Ukrainian].
3. Vauchery. Derzhavnyy tsentr zaynyatosti [Vouchers. State Employment Center]. Retrived from: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/vauchery> [in Ukrainian].
4. V Ukrayini z 1 sichnya planuyut' zapustyty rynek z rozminuvannya cherez Prozorro [Ukraine is planning to launch a demining market through Prozorro from January 1]. European development strategies: experience for Ukraine <https://www.unn.com.ua/uk/news/2052412-v-ukrayini-z-1-sichnya-planuyut-zapustiti-rinok-z-rozminuvannya-cherez-prozorro> [in Ukrainian].
5. Hladun O. (2023). Demohrafichni tendentsiyi ta perspektyvy Ukrayiny [Demographic trends and prospects of Ukraine]. *Yevropeys'ki stratehiyi rozvytku: dosvid dlya Ukrayiny – European development strategies: experience for Ukraine*. 158–176. Retrived from: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf [in Ukrainian].
6. Ekonomichna pravda. Viyna za molodist'. Yak starinnya naselennya lamaye svitovu ekonomiku? [Economic truth. War for youth. How is the aging population disrupting the global economy?]. Ekonomichna pravda – Economic truth. Retrived from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/3/699709/> [in Ukrainian].
7. Ekonomichna pravda. Ukrayins'ki mihranty pidiymayut' ekonomiku Yevropy. Shcho bude z Ukrayinoyu bez nykh? [Economic truth. Ukrainian migrants are boosting the European economy. What will happen to Ukraine without them?]. Ekonomichna pravda – Economic truth. Retrived from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/> [in Ukrainian].
8. Intehratsiya cherez dialoh [Integration through dialogue]. Holovna – The main. Retrived from: <https://www.novadoba.org.ua/projects-integraciya-cherez-dialog-ua> [in Ukrainian].
9. Kostenko V. (2023). Polityka intehratsiyi mihrantiv v YES yak chynnyk demokratychnoyi politychnoyi stabilnosti [The policy of integration of migrants in the EU as a factor of democratic political stability]. Naukovi pratsi Mizhrehional'noyi Akademiyi

- upravlinnya personalom – *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*. 2(68), 80-87. Retrived from: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2\(68\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-11) [in Ukrainian].
10. Libanova E. M. (2018). Zovnishni trudovi mihratsiyi ukrayintsiv: masshtaby, prychny, naslidky [External labor migration of Ukrainians: scope, causes, consequences]. *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*. 2. 11-26. Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3 [in Ukrainian].
 11. Libanova E. Narodzhuvanist' v Ukrayini: shcho zminylosya i shcho zminyt'sya pislya peremohy. [Birth rate in Ukraine: what has changed and what will change after the victory]. Retrived from: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/narodzhuvanist-v-ukrajini-shcho-zminilosja-i-shcho-zminitsja-pislja-peremohi.html?fbclid=IwAR1ytP81W9j-wjCgvajqsTTbzJT5X6Jgzdk-OBm7Fc5ekMLyJITSCktpHJU_aem_AcpYgJ0DKssSfXpZzcM_XfRaU-FOoyYWSgsGhiSaMcDnuQkj-xd58Fah82xC0tzl7BY [in Ukrainian].
 12. Malynovs'ka O. (2023). Zovnishnya mihratsiya v umovakh viyny [Foreign migration in war conditions]. *Yevropeyski stratehiyi rozvytku: dosvid dlya Ukrayiny – European development strategies: experience for Ukraine*. 131–158. Retrived from: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf [in Ukrainian].
 13. Mesyehznikov H. (2023). Mihratsiya v krayinakh Yevrosoyuzu: politychnyy aspekt problemy na prykladi Slovachchyny [Migration in the countries of the European Union: the political aspect of the problem on the example of Slovakia]. *Yevropeyski stratehiyi rozvytku: dosvid dlya Ukrayiny – European development strategies: experience for Ukraine*. Retrived from: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf [in Ukrainian].
 14. Removska O., Libanova E. Zapas mitsnosti zakhidnykh rehioniv vycherpuyetsya [The reserve of strength of the western regions is running out]. Retrived from: <https://suspilne.media/613715-libanova-zapas-micnosti-zahidnih-regioniv-vicepuetsa/> [in Ukrainian].
 15. Sereda A., Realiyi D. «yeOselya»: khto mozhe vzyaty pilhovyy kredyt na zhytlo [“eOselya”: who can take a soft loan for housing]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda*. Retrived from: <https://www.radiosvoboda.org/a/yeoselya-ipoteka-kvartyra/32222017.html> [in Ukrainian].
 16. Sobenko N. 840 pidpryyemstv v Ukrayini pereyikhaly cherez viynu u bezpechni rehiony – Opendatabot [840 enterprises in Ukraine moved to safe regions due to the war – Opendatabot]. *Suspilne Novyny – Social News*. Retrived from: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpechni-regioni-opendatabot/> [in Ukrainian].
 17. Tymchasovyy zakhyst [Temporary protection]. Retrived from: <https://frs.gov.cz/uk/tymchasovyy-zakhyst/> [in Ukrainian].
 18. Ukrayina ta Moldova: YES dodatkovu nadaye €110 mln humanitarnoyi dopomohy dlya pidtrymky postrazhdalykh vid viyny ukrayintsiv [Ukraine and Moldova: the EU provides an additional €110 million in humanitarian aid to support Ukrainians affected by the war]. *The Diplomatic Service of the European Union*. Retrived from: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%> [in Ukrainian].
 19. Home | European Union Agency for Asylum. URL: https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2022-06/2022_Asylum_Report_Executive_Summary_UK.pdf [in English].

20. Ukrinform. Yevrokomisiya zareyestruvala hromadyansku initsiatyvu na pidtrymku intehratsiyi ukrayintsiv [The European Commission has registered a civil initiative to support the integration of Ukrainians]. Ukrinform – aktualni novyny Ukrainy ta svitu – Ukrinform - current news of Ukraine and the world. Retrived from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3749142-evrokomisia-zareestruvala-gromadan-sku-iniciativu-na-pidtrimku-integracii-ukrainciv.html> [in Ukrainian].
21. Ukrinform. Chyselnist naselennya Ukrainy varyuyetsya vid 28 do 34 milyoniv – demohrafy [The population of Ukraine varies from 28 to 34 million – demographers]. Retrived from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3692466-ciselnist-naselen-na-ukraini-variuetsa-vid-28-do-34-miljoniv-demografi.html> [in Ukrainian].
22. Knyazhytskyy M. (2023). Ministerstvo lyubovi chy Ukraina bez ukrayintsiv [The Ministry of Love or Ukraine without Ukrainians]. Retrived from: <https://www.youtube.com/watch?v=cyqsiPelmg0&t=1589s> [in Ukrainian].

УДК 327.39(477):303.4

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).100–107

Іван Артёмов,
кандидат історичних наук, доцент,
директор НН інституту євроінтеграційних досліджень
Людмила Середа, Світлана Зуб,
провідні фахівці
НН інституту євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ (з практики реалізації наукового проекту в УжНУ)

У статті висвітлюються основні напрями діяльності УжНУ з реалізації міжнародного наукового проекту щодо створення Транскарпатського центру Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку. Окреслено основне завдання створеного Центру – вивчення, використання та запровадження кращого досвіду сусідніх з Україною держав ЄС, що знаходяться в Карпатському регіоні, шляхом аналізу конкурентоспроможних стратегій Євросоюзу та створення на цій основі інноваційних наукових продуктів для адаптації їх на регіональному рівні та в навчально-науковій діяльності УжНУ.

На прикладах напрямів і етапів реалізації наукового проекту розкрито механізми організаційно-координаційної діяльності з метою інтегрування в європейський освітній і науковий простір, формування концептуальних підходів до розроблення Стратегії УжНУ на 2023–2032 рр. Аргументовано бачення перспектив подальшої діяльності Центру в структурі УжНУ.

Ключові слова: програма Еразмус+, напрям Жан Моне, європейські стратегії розвитку, європейська та євроатлантична інтеграція.

The article highlights the main directions of UzhNU's activities in the implementation of an international scientific project on the creation of the Jean Monet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies. The main task of the created Center is outlined - to study, use and introduce the best experience of the EU states neighboring Ukraine, located in the Carpathian region, by analyzing the competitive strategies of the European Union and creating innovative scientific products on this basis for their adaptation at the regional level and in educational and scientific activities of UzhNU.

On the examples of the directions and stages of the implementation of the scientific project, the mechanisms of organizational and coordination activities with the aim of integration into the European educational and scientific space, the formation of conceptual approaches to the development of the UzhNU Strategy for 2023 -2032 are revealed. The vision of the future prospects of the Center within the structure of the UzhNU is argued.

Keywords: Erasmus+ program, Jean Monnet Actions, European development strategies, European and Euro-Atlantic integration.

Як відомо, ціль напряму Жан Моне в рамках програми Еразмус+ полягає в тому, щоб активізувати євроінтеграційний дискурс, сприяти підвищенню якості європейських студій, поглиблювати дослідження євроінтеграційних процесів, поширювати ідеї єдиної Європи.

Названа проблематика, власне, є головною в діяльності Науково-навчального інституту євроінтеграційних досліджень. Фахівці Інституту, готуючи апікаційну заявку і об'єднуючи довкола себе команду одностудійців, передусім з кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, усвідомлювали важливість реалізації ЗВО України міжнародних проєктів саме за напрямом Жан Моне, які допомагають вивчати і запроваджувати досвід наших сусідів, країн Євросоюзу, на теренах України як у практичних цілях, так і з метою розвитку гуманітарних наук. Апікант, до слова, перед цим успішно реалізував науковий проєкт «Інноваційний університет – інструмент інтеграції в європейській освітній і науковий простір» за фінансової підтримки Вишеградського фонду. Тож цей досвід допоміг Ужгородському національному університету отримати перемогу в конкурсі наукових проєктів за напрямом Жана Моне у 2020 році. Перша ж заявка УЖНУ за цим напрямом перемогла, до слова, у потужному конкурсі з високою конкуренцією, набравши 85 балів із 100, а з півтори тисячі поданих заявок для співфінансування Євросоюзом було обрано лише 360, зокрема в Україні – 38.

Успіхи науковців університету, їх перемоги в європейських проєктах – це додаткові можливості модернізації навчального процесу, вдосконалення методів викладання і підготовки майбутніх фахівців.

Важливість створення Транскарпатського центру Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку (далі – ТЦЖМ) і організації його функціонування в УЖНУ, який є основним вищим навчальним закладом Закарпатського регіону, зумовлюються географічним розташуванням університету, що забезпечує чудову логістику для проведення наукових досліджень у сусідніх країнах Карпатського регіону Європи, адже Закарпаття є з'єднуючою ланкою і «воротами» України в ЄС.

Менеджмент проєкту виходив з того, що у процесі його реалізації повною мірою використовуватиметься досвід роботи університетів сусідніх країн Європи, умови прикордоння, дієва співпраця в рамках виконання міжнародних освітніх програм, що сприяло інтеграції української вищої школи в європейській освітній та науковий простори.

За умовами проєкту можна було обрати від 1 до 4 конкретних видів діяльності – навчання/тренування, дослідження, проведення публічних заходів і одержання результатів, тобто створення наукових або навчальних продуктів, які можуть бути конкретними (матеріальними) і нематеріальними (наприклад, знання і досвід, набуті учасниками проєкту). Менеджмент проєкту вирішив працювати за усіма 4 напрямками.

У ході створення ТЦЖМ першим і чи не найголовнішим став такий вид діяльності, як **НАВЧАННЯ**. Загалом учасниками команди проведено 9 занять онлайн-шкіл з європейських студій, 3 цикли тренінгів з європеїзації системи публічного управління, 3 курси онлайн-лекцій. Вони стали потужним стимулом залучення студентів університету до реалізації нау-

кового проекту. Популярністю, зокрема, користувався курс онлайн-лекцій учасника команди, відомого в Україні історика, члена-кореспондента НАН України Степана Віднянського «Україна в історії Європи та європейська політика України: основні передумови, етапи та перспективи реалізації» [1].

До 300-400 слухачів залучалося щоразу до занять в онлайн-школі відомого євроатлантиста, професора УжНУ Ігоря Тодорова «Україна на шляху до євроатлантичної спільноти». До викладання у якості спікерів І. Тодоров залучав авторитетних у цій сфері діяльності осіб. Зокрема перед студентами виступили Вінета Кляйне, директорка Центру інформації і документації НАТО в Києві, Світлана Ротаєнко, керівниця проєктів Центру інформації і документації НАТО в Києві, Станіслав Шевчук, Голова Конституційного Суду України (2018-2019), суддя Конституційного Суду України (2014- 2019), доктор юридичних наук, професор кафедри загально-нотеретичних та державно-правових наук правничого факультету Національного університету «Києво-Могилянська академія», Сергій Джердж, голова Координаційної ради Громадської ліги «Україна-НАТО», Софія Федина, народна депутатка України [2].

Участь широкого загалу науковців України та сусідніх країн Євросоюзу демонструє розширення географії проєкту, його вплив через запрошених фахівців та практиків. Так, в якості спікерів в онлайн-школі «Імміграція і транснаціоналізм: досвід ЄС» (організатор – к.соц.н. Петро Токар) виступили такі непересічні особистості, як Олена Малиновська, д.н.держ. упр., с.н.с., головний науковий співробітник відділу соціальної стратегії центру економічних і соціальних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, Олексій Гончаренко, народний депутат України, член української делегації в Парламентській асамблеї Ради Європи, віцепрезидент Комітету ПАРЄ з питань міграції, біженців та внутрішньо переміщених осіб, Григорій Месежніков, президент Інституту суспільних проблем (м. Братислава, Словацька Республіка), Жанар Медеубаєва, професор кафедри міжнародних відносин Євразійського національного університету ім.Л.М.Гумільова (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан) та ін.

На базі тренінгового офісу ТЦЖМ проведено цикл тренінгів, присвячених європеїзації системи публічного управління, формуванню професійного кадрового потенціалу, орієнтованого на євроінтеграцію (організатор – доктор наук з державного управління, професор, академік Академії економічних наук України, Doctor of Honoris Causa Ольга Руденко). Тренінги переслідували таку мету:

- формування професійного кадрового потенціалу, орієнтованого на європеїзацію та інновації;
- розвиток вмінь та навичок щодо дослідження та імплементації європейських стратегій розвитку;
- зміцнення інформаційної безпеки; підвищення рівня поінформованості населення;
- запровадження новітніх підходів в оцінюванні результатів тренінгової діяльності з метою підготовки сучасного професійного кадрового потенціалу.

Популярністю серед студентів користувалася також онлайн-школа «Перезавантаження зовнішньої політики і національної безпеки України в умовах війни Росії з Україною» (організатор – академічний координатор проекту, к.і.н. Іван Артёмов), а також курс лекцій з навчальної дисципліни «Європейські студії» (організатор – к.і.н., декан факультету історії і міжнародних відносин УжНУ Віталій Андрейко).

У ході реалізації проекту було забезпечено широке проведення **ДОСЛІДЖЕНЬ** з європейської та євроатлантичної інтеграції. Їх результатом стали розділи у двох колективних монографіях, статті у фаховому збірнику наукових праць «Геополітика України: історія і сучасність» і спецвипусках «Міжнародного наукового вісника».

У цьому напрямі діяльності команди серед отриманих результатів передусім слід виокремити вивчення практики стратегічного планування в університетах сусідніх з Україною держав ЄС (Варшавському в Польщі, Карловому в Чехії, Кошицькому технічному в Словаччині), які мають престижні рейтингові показники, а також провідних університетах України – Сумському, Київському ім. Шевченка та Харківському ім. Каразіна. Реалізував дослідження к.і.н. Іван Артёмов. Результатом його стало розроблення концептуальних підходів до формування Стратегії розвитку Ужгородського національного університету на період 2023–2032 рр. [3].

Автор розробки чітко визначив пріоритетні стратегічні цілі, реалізація яких забезпечить втілення місії УжНУ його та бачення на перспективу. Окрім чіткого окреслення стратегічних цілей, у науковій розробці для кожної з них сформовано інструменти і завдання щодо їх реалізації, а також індикатори оцінювання виконання.

Отже, розроблення Стратегії розвитку університету можна розглядати як важливий механізм його інноваційної трансформації, каталізатор прогресивних змін в університетському середовищі.

Наукову розробку позитивно оцінив перший віцепрезидент НАПН України, національний експерт з реформування вищої освіти в Україні, доктор педагогічних наук, професор Володимир Луговий, зазначивши, що запропоновані автором підходи до формування довгострокової Стратегії розвитку УжНУ та інструментів їх реалізації є, по суті, добротною «дорожньою картою» на шляху трансформації університету і набуття ним статусу дослідницького, який прагне увійти в провідні українські, європейські та світові рейтинги [3, с. 289].

До слова, налагоджені зв'язки з НАПН України дозволили значно розширити аудиторію, потенційно зацікавлену у науковій продукції виконавців проекту. Про увагу до проблематики проекту з боку НАН України свідчить те, що авторами і рецензентами підготовлених видань неодноразово виступали члени-кореспонденти Академії, професори Степан Віднянський і Андрій Кудряченко.

У ході реалізації проекту було забезпечено розроблення навчально-методичного забезпечення європейських студій. До слова, **СТВОРЕННЯ КОНКРЕТНИХ МАТЕРІАЛЬНИХ ПРОДУКТІВ** і становило третій напрям діяльності команди ТЦМЖ. Загалом видано 9 навчальних посібни-

ків. Чотири з них утворюють навчально-методичний комплекс з дисципліни «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (навчальний посібник, хрестоматія, термінологічний словник-довідник і методичні рекомендації до вивчення дисципліни) [4-7]. Комплекс (автор – к.і.н. Іван Артьомов) переміг у загальноуніверситетському конкурсі на краще навчальне видання (2 місце) у минулому році. Принагідно зазначимо, що призером (1 місце) у загальноуніверситетському конкурсі на кращу монографію вже 2023 р. стала колективна наукова праця членів команди ТЦМЖ – «Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи реалізації (2014-2022 рр.)» [8].

Цього року призером конкурсу став навчальний посібник за авторства дослідника-викладача ТЦМЖ, відомого експерта-євроатлантиста, професора Ігоря Тодорова – «Євроатлантична інтеграція України. Історія та сучасність» [9]. Його підготовлено з метою підвищення загального рівня знань про реалізацію конституційного положення щодо інтеграції України до НАТО, проблеми міжнародної та європейської безпеки.

Для поглиблення знань студентів при вивченні проблем міграції, біженців, транснаціоналізму та їх впливу на процеси євроінтеграції призначено навчальний посібник «Імміграція і транснаціоналізм» за редакцією к.соц.н., директора ТЦМЖ Петра Токаря [10]. Як зазначив у передмові до видання д.і.н., заступник директора НДІ українознавства МОН України П. Гай-Нижник, «попри наявність у науковому просторі окремих публікацій, які тією чи іншою мірою дотичні до теми глобалізації, імміграції і транснаціоналізму, навчальний посібник «Імміграція і транснаціоналізм» є поки що першим і єдиним таким виданням із зазначеної проблематики в Україні» [10, с. 11].

На увагу заслуговують й інші результати цього напряму діяльності команди – дидактичні матеріали за редакцією Ольги Руденко «Державно-адміністративні інновації: європейський досвід» [11], навчальний посібник «Сучасна політика розвитку Європейського Союзу» (автор-упорядник Віталій Андрейко) [12], навчальний посібник-хрестоматія «Зовнішня політика та національна безпека України: документи і матеріали 2014-2022 рр.» (автор-упорядник Іван Артьомов) [13].

Апробація напрацювань команди ТЦМЖ відбувалась на різного роду **ПУБЛІЧНИХ ЗАХОДАХ**. Найперше слід назвати дві міжнародні інтернет-конференції – «Підвищення якості європейських студій через співпрацю із закладами вищої освіти сусідніх країн-членів ЄС» (2022 р.), «Європейські стратегії розвитку: досвід для України» (2023 р.), засідання круглого столу «Загрози міжнародній безпеці в Карпатському регіоні» (2021 р.), вебінар на тему: «Міжнародна академічна мобільність як чинник розширення двосторонньої співпраці з сусідніми країнами-членами ЄС» (2023 р.).

Уже лише перелік доповідачів на цих заходах засвідчує розширення географії проєкту. Так, перед численними слухачами зазначених онлайн-заходів виступили ректор Західного університету ім. Васіле Голдш, Doctor Honoris Causa УжНУ Коралія Адіна Которачі (Румунія), Лівіу

Марта, директор Повітового музею Сату-Маре, (Румунія), Маріан Гайдош, професор, почесний співробітник Інституту суспільних наук Словацької академії наук (Словацька Республіка), професор Євразійського національного університету ім. Л. Н. Гумільова Жанар Медеубаєва (м. Нур-Султан, Казахстан), керівник Інституту суспільних наук ЦСПС САН Центру соціально-психологічних наук САН Анна Калістова (Словацька Республіка), Давид Губені, доктор філософії, співробітник Національного архіву в Празі (Чеська Республіка), Ференц Колмар, повірений міністра МЗС Угорщини з питань добросусідства, співголова українсько-угорської змішаної комісії по забезпеченню прав національних меншин та інші.

Зауважимо, що менеджмент проекту чимало уваги приділяв такому аспекту його реалізації, як *поширення та використання результатів*. Це відбувалося у ході проекту, не припиниться і після закінчення фінансової підтримки Єврокомісії, оскільки створений Центр Жана Моне, діятиме у складі НН Інституту євроінтеграційних досліджень. Що стосується інформаційного супроводу реалізації проекту, то він розпочався ще на підготовчому етапі заснуванням спеціального сайту з українським та англійським інтерфейсом [1-2]. Заходи, здійснювані у рамках проекту, висвітлювались на офіційному сайті Ужгородського національного університету. Інформація про співпрацю з партнерами також поширювалась через соцмережі, зокрема Facebook.

Крім цього, активно використовувалась платформа поширення результатів проектів програми Еразмус+, випуск інформаційних бюлетенів, виставки-презентації, публічні заходи, існуючі контакти та зв'язки з науковими установами та університетами сусідніх країн-членів Євросоюзу.

Принагідно зазначимо, що для розширення кола потенційних користувачів менеджмент проекту вирішив перекласти якомога більше матеріальних продуктів англійською мовою. Зокрема повністю перекладено тексти двох колективних монографій, двох збірників наукових праць [15-17].

Перспективи подальшої діяльності ТЦЖМ полягають у системному дослідженні і розширенні проблематики кращих європейських стратегій і практик, розробленні та апробації нових і удосконаленні існуючих курсів з питань європейської і євроатлантичної інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку. URL: <http://eurodev.uzhnu.edu.ua/index.php/uk/>
2. Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies. URL: <http://eurodev.uzhnu.edu.ua/index.php/en/>
3. Європейські стратегії розвитку: досвід для України: монографія / Андрейко В.І., Артьомов І.В. та ін.; за заг ред. І.В. Артьомова. Ужгород : РІК-У, 2023. 552 с. Мова: укр., англ.
4. Артьомов І.В. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: навчальний посібник. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. 676 с.

5. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: навчальний посібник-хрестоматія / уклад. і коментар: І.В. Артьомов, А.А. Артьомова. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2021. 320 с.
6. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: термінологічний словник-довідник/ уклад.: І.В. Артьомов. Ужгород: УжНУ, РІК-У, 2021. 160 с.
7. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: робоча програма і методичні рекомендації до вивчення дисципліни /уклад.: І.В.Артьомов. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. 130 с.
8. Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи реалізації (2014-2022 рр.): монографія / Артьомов І.В., Віднянський С.В. та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. 284 с.
9. Тодоров І.Я. Євроатлантична інтеграція України. Історія та сучасність: навчальний посібник. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2022. 376 с.
10. Імміграція і транснаціоналізм: навчальний посібник / Анакіна Т.М., Гай-Нижник П.П. та ін.; за ред. П.В. Токаря. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 372 с.
11. Державно-адміністративні інновації: європейський досвід: дидактичні матеріали / за ред. О.М. Руденко. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 252 с.
12. Сучасна політика розвитку Європейського Союзу: навчальний посібник / Упорядкування В. І. Андрейка. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 304 с.
13. Зовнішня політика та національна безпека України: документи і матеріали 2014-2022 рр.: навчальний посібник-хрестоматія / уклад. і коментар: І.В. Артьомов. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2023. 380 с.
14. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.В.Артьомов (голова) та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. Спецвип. 1-2 (23-24). 262 с. ISSN 2218-5348.
15. Аналітичний огляд наукових публікацій дослідників Транскарпатського центру Жана Моне (за матеріалами «Міжнародного наукового вісника», 2021). (англійською мовою). 161 с.
16. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.В.Артьомов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. Спецвип. 1-2 (25-26). 324 с. ISSN 2218-5348.
17. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.В.Артьомов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. Спецвип. 1-2 (27-28). 162 с. ISSN 2218-5348.

REFERENCES

1. *Transcarpats'kyi tsentr Zhana Mone z doslidzhennya yevropeys'kykh stratehiy rozvytku [Jean Monet Transcarpathian Center for the Study of European Development Strategies]*. Retrieved from <http://eurodev.uzhnu.edu.ua/index.php/uk/> [in Ukrainian].
2. *Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies*. Retrieved from <http://eurodev.uzhnu.edu.ua/index.php/en/> [in English].
3. Andreyko, V.I., & Artyomov I.V. (2023). *Yevropeys'ki stratehiyi rozvytku: dosvid dlya Ukrayiny [European development strategies: experience for Ukraine: monograph]*. Uzhhorod: RIK-U. Language: [Ukrainian, English].

4. Artyomov, I.V. (2021). *Aktual'ni problemy zovnishn'oyi polityky Ukrayiny [Actual problems of foreign policy of Ukraine]*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
5. Artyomov, I.V. (2021). *Aktual'ni problemy zovnishn'oyi polityky Ukrayiny navchal'nyy posibnyk-khrestomatiya [Actual problems of foreign policy of Ukraine: textbook]*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
6. Artyomov, I.V. (2021). *Aktual'ni problemy zovnishn'oyi polityky Ukrayiny: terminolohichnyy slovnyk-dovidnyk [Actual problems of foreign policy of Ukraine: terminological reference dictionary]*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
7. Artyomov, I.V. (2021). *Aktual'ni problemy zovnishn'oyi polityky Ukrayiny: robocha prohrama i metodychni rekomendatsiyi do vyvochennya dystsypliny [Actual problems of foreign policy of Ukraine: work program and methodical recommendations for studying the discipline]*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
8. Artyomov, I.V., & Vidnyansky, S.V. (2022). *Yevropeys'ka ta yevroatlantychna intehtratsiya Ukrayiny: stan i perspektyvy realizatsiyi (2014-2022 rr.) [European and Euro-Atlantic integration of Ukraine: status and prospects of implementation (2014-2022)]*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
9. Todorov, I.Y. (2022). *Yevroatlantychna intehtratsiya Ukrayiny. Istoriya ta suchasnist [Euro-Atlantic integration of Ukraine. History and modernity]*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
10. Anakina, T.M., & Hay-Nyzhnyk, P.P. (2023). *Immihratsiya i transnatsionalizm [Immigration and transnationalism]*. P.V. Tokar (Eds.). Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
11. Rudenko, O.M. (2023). *Derzhavno-administratyvni innovatsiyi: yevropeys'ky dosvid [State-administrative innovations: European experience]*. Uzhgorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
12. Andreyko, V.I. (2023). *Suchasna polityka rozvytku Yevropeys'koho Soyuzu [Modern development policy of the European Union]*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
13. Artyomov, I.V. (2023). *Zovnishnya polityka ta natsional'na bezpeka Ukrayiny [Foreign policy and national security of Ukraine]*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
14. *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats' (2021). [International scientific bulletin: collection of scientific works]* I.V. Artyomov (Eds.). Special issue. 1-2 (23-24). 262 p. Uzhgorod: DVNZ «UzhNU». Retrieved from <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/issue/view/14576> [in Ukrainian].
15. *Analychnyy ohlyad naukovykh publikatsiy doslidnykiv Transkarpat-s'koho tsentru Zhana Mone (za materialamy «Mizhnarodnoho naukovoho visnyka», 2021) [Analytical review of scientific publications by researchers of the Jean Monet Transcarpathian Center (based on the materials of the International Scientific Bulletin, 2021)]*. Uzhhorod: RIK-U. Retrieved from http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/__.pdf [in English].
16. *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats'(2022) [International scientific bulletin: collection of scientific works]*. I.V. Artyomov (Eds.). Special issue. 1-2 (24-25). 324 p. Uzhgorod: DVNZ «UzhNU». Retrieved from <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/issue/view/15560> [in Ukrainian].
17. *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats' (2023) [International scientific bulletin: collection of scientific works]*. I.V. Artyomov (Eds.). Special issue. 1-2 (26-27). 162 p. Uzhgorod: DVNZ «UzhNU». Retrieved from <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/issue/view/17082> [in Ukrainian].

УДК 327(5-191.2)+339.9::355.01(477+470)“20”

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).108–116

Zhanar MEDEUBAYEVA,

PhD, professor,

Raikhan TASHTEMKHANOVA,

doctor of historical sciences, professor;

L.Gumyliyov Eurasian National University

(Astana, Kazakhstan)

CENTRAL ASIA IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE: IMPACT AND RISKS

Today the consequences of the armed conflict between Russia and Ukraine are significantly reflected in international politics and the world economy. Central Asian states are also feeling the political, social and economic impact of this war. Even a superficial comparison of the situation and potential of the five countries of the region before Russia's "special operation" against Ukraine in early 2022 and today shows how complicated the problem is. From the point of view of the relevance of the issue under consideration in the article the task of comparing the recent social and economic situation in Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Tajikistan was set. In addition, we tried to reveal the risks caused by the war in Ukraine. In the conclusion the development of the situation in the region in the short, medium and far perspectives is predicted.

Keywords: *Central Asia, the war in Ukraine, migrants, distribution effect, secondary sanctions, Trans-Caspian international transport route, regionalization.*

Сьогодні наслідки збройного конфлікту між Росією та Україною суттєво позначаються на міжнародній політиці та світовій економіці. Держави Центральної Азії також відчувають політичні, соціальні та економічні наслідки цієї війни. Навіть поверхове порівняння ситуації та потенціалу п'яти країн регіону до «спецоперації» Росії проти України на початку 2022 року та сьогодні показує, наскільки складною є проблема. У статті здійснено порівняння соціально-економічної ситуації в Казахстані, Узбекистані, Киргизстані, Туркменістані та Таджикистані. Розкрито ризики для цих країн, спричинені війною в Україні. Прогнозується розвиток ситуації в регіоні на найближчу, середню та віддалену перспективи.

Ключові слова: *Центральна Азія, війна в Україні, мігранти, ефект розподілу, вторинні санкції, Транскаспійський міжнародний транспортний шлях, регіоналізація.*

Introduction. As a result of Russia's aggression against Ukraine a new geopolitical situation has formed in the world. This war demands a fundamental change in the principles of interaction and ways of communication formed in the world economy by globalization. There is no doubt that the Central Asian

region is also experiencing radical changes in its connections in international relations, its place in the global economic and market system.

Today it is known that the war in Ukraine has an obvious negative impact on the economic and social situation of the Central Asian states which have deep historical and economic ties with Russia. According to experts Central Asia is one of the regions that has most affected Ukraine [1]. Therefore it is important to identify what risks and threats the governments of Central Asia are currently facing as a result of developments at the front in Ukraine.

From the first days of Russian aggression in Ukraine the Central Asian expert community has been providing truthful, scientifically verified information about the impact of this war on the region. Naturally, assessments of the effect of the war by independent experts differ from the official versions in Kazakhstan, Uzbekistan or Kyrgyzstan in which the decline in economic and social indicators is explained by more general or purely internal factors. But today it can be cautiously argued that numerous expert opinions on the real state of the economy and the social sphere have reached a critical mass in order to influence the public mindset and official policy in some aspects.

Along with direct socio-economic effects the war in Ukraine and Russia's policy of opposing the entire world community and surviving affect the state of interstate relations in Central Asia. With the coming to power of the second president of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev in 2017 and thanks to his new policy interstate relations in Central Asia began to change towards trust and cooperation. In 2018 for the first time in the history of independent development the five countries managed to create a platform to discuss key issues of regional policy without the participation of non-regional states. Since then four leadership consultation meetings have been held annually. The promotion of high-level political dialogue and trust between the states has made it possible to discuss and resolve many critical territorial, border and trade issues over the past five or six years. The five countries of Central Asia began to understand more, trust each other and develop further trade and economic relations. In the early twenties almost forgotten terms like regional cooperation, integration, regionalism reappeared in the regional political discourse. In this context it would be extremely interesting to analyze the dynamics of relations between the Central Asian states under the influence of the war in Ukraine and Russian politics.

Methodology. To analyze the problem the regional approach was applied as the most appropriate and relevant one for the current situation in Central Asia. The war in Ukraine clearly highlighted the common, typical problems for all countries in the region. Despite the fact that the five Central Asian republics have been trying to pursue a multi-vector policy since the first days of independence the war in Ukraine has demonstrated their dependence on the Russian Federation as a common factor. In the context of this war Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan have discovered more and more problems that require their joint activity and solution. Perhaps the Russian aggression and the events associated with its outcome will finally weaken the national approach, which emphasizes the characteristics and existential interests of each Central Asian country both at the analytical and political levels.

The impact of the war in Ukraine on the socio-economic development of the states of Central Asia. In Tajikistan the first sanctions against Russia, in particular the disconnection of Russian banks from the SWIFT system led to a delay in money transfers, a sharp decline in the Russian ruble in the foreign exchange market and a rapid increase in prices for essential products. The situation with transfers and the ruble exchange rate stabilized after a few months, but prices, unfortunately, did not decrease and the flow of Russian relocators only complicated this situation. Tajik political scholar Nuriddin Khudoyerov believes that, contrary to many forecasts, the war in Ukraine did not greatly affect Tajikistan. According to him the trade turnover between the countries increased over the past year, which, in his opinion, means either Tajikistan is indirectly helping the Russian Federation to circumvent sanctions, or Russia is developing new markets in Central Asia. N. Khudoyerov also notes that over the past year the number of labor Tajik migrants and those wishing to obtain a Russian passport has increased [2].

In contrast to Tajikistan the war in Ukraine had a noticeable impact on many areas in Uzbekistan. It should also be noted here that inflation is rising, which negatively affects the growing economy of this state. There were many risks for the foreign exchange markets and the banking sector which contributed to the search for solutions to avoid secondary sanctions while maintaining partnerships with Russian financial institutions. As in all states of Central Asia, the flow of migration from the Russian Federation caused a rise in prices in the real estate market.

According to political scientist T. Umerov Uzbekistan will continue the policy of balancing between Russia and Western countries in order to avoid falling under secondary sanctions, once again trying to adjust to the realities of the war in Ukraine.

The situation that has developed in Kyrgyzstan with the beginning of Russian aggression in Ukraine is typical for the countries of Central Asia. First of all, remittances from Kyrgyz migrants working in the Russian Federation decreased which significantly affected the social situation. Moreover, political scientist Medet Tulgenov points out that Kyrgyz migrants have become embroiled in the conflict.

The situation that has developed in Kyrgyzstan with the beginning of Russian aggression in Ukraine is typical for the countries of Central Asia. First of all, remittances from Kyrgyz migrants working in the Russian Federation decreased which significantly affected the social situation. Moreover political scientist Medet Tulgenov points out that Kyrgyz migrants have become embroiled in the conflict. The unprecedented flow of migrants from Russia has greatly changed the housing market making it extremely unfavorable for the Kyrgyz citizens themselves.

The authorities see the opening of enterprises and new firms by Russian migrants as opportunities that contribute to the creation of new jobs and accordingly increase GDP in the medium term.

In the case of Kyrgyzstan and Kazakhstan the fact that they are members of the Eurasian Economic Union plays a decisive role in their economic situation and prospects.

In May 2022 The Moscow Times Russian Service of the Year pointed out that the war in Ukraine has complicated the position of Russia's partners in the Eurasian Economic Union. It is well known that the economy of the EAEU members depends on the Russian one, therefore Western sanctions, violation of the principle of parity by the Russian Federation have become the basis for the emerging and further deepening of risks and threats in the economic sphere. A clear proof of this is the decline in growth of the Kyrgyz economy over the three months of the war by 1%, although at the beginning of the year the European Bank for Reconstruction and Development predicted an increase of 5%. Kazakhstan's GDP growth over the same period decreased from 3.8% to 1.8%. As a result of the war the National Bank of Kyrgyzstan expected inflation at the level of 12% at the end of 2022, Kazakhstan was preparing for a 13.2% price increase [3].

Inflation in the EAEU countries is aggravated by the fact that not only food, but also clothing, gadgets, equipment and production components were exported through Russia. Regional offices of international companies were located in Moscow. Due to the war in Ukraine many large manufacturers left Russia, thereby raising the risk that members of the EAEU will lose a large number of goods. Suppliers began to look for alternative ways to deliver goods in which Moscow is also interested.

Thanks to the EAEU many Russian companies have managed to painlessly restructure their external contacts focusing on Central Asian partners. According to experts Russia has learned the world experience in creating gray schemes, especially Iranian one. There is no secret that Iran which has been under sanctions for many years imports products through the UAE. Today the Central Asian members of the EAEU have essentially become the gates of opportunities to circumvent sanctions for the Russian Federation which the United Arab Emirates is for Iran.

According to the forecasts of Western experts the imposition of heavy sanctions on Russia, the cessation of the export of goods, the withdrawal and closure of large companies should have doomed Russia to economic collapse. However the collapse of the Russian economy did not happen. By the end of 2022 the country's GDP decreased to 2.1%, and not to 15%, as experts expected. At the same time, inflation amounted to 11.94% [4]. For comparison over the past year inflation in Kazakhstan had exceeded 20%, which is almost twice as much as in Russia. This is due to what the Kazakh financial analyst Arman Beisembayev called the "pass-through" or distribution effect. The sanctions blow was aimed at the Russian economy but it was distributed among the members of the Eurasian Union. Especially the Kazakh economy which is heavily dependent on the Russian one has been hit hard.

Kazakhstan being one of the largest oil exporters should have benefited from the sanctions imposed on Russia. Despite the fact that oil prices reached \$119 in the spring of 2022 and the growth of its exports increased revenues from the oil and gas industry of Kazakhstan remained at the same level. The reason for this paradox lies in the fact that most of it is transported through oil pipelines that pass through the territory of the Russian Federation-Western

Kazakhstan-Novorossiysk (78%) and Atyrau-Samara (19%). The sanctions affected ships entering Russian ports, so the schedule of standard routes changed which limited the transportation of Kazakh oil through the pipeline. For these reasons Kazakhstan was forced to fill temporary oil storage facilities and this, in turn, led to an increase in the cost of the final oil transportation. The above circumstances prompted the Kazakh oil industry to sell crude oil for foreign currency, cutting deliveries to the domestic market by half. This primarily affected the production of diesel fuel, causing its shortage and an increase in prices: compared to 2021, diesel fuel has risen in price by 42%. It was a shock for Kazakhstan which is one of the largest oil exporters in the world. A sharp increase in prices for diesel fuel worsened the state of the agro-industrial complex. Rising costs of production forced farmers to take out new loans at higher interest rates. As a result of the influence of the whole complex of problems caused by Russian aggression in Ukraine food inflation reached an unprecedented level of 24.1% in the Republic by December 2022 [5]. In fact Kazakhstan not at war and with great economic potential has suffered more than Russia which is spending billions to annex the neighboring country.

Risks of ongoing Russian aggression in Ukraine for Central Asia. The risks arising from the war in Ukraine for the countries of Central Asia are caused, first of all, by their weakness in ensuring their energy, water, and military security, which Russia has always skillfully manipulated. Indeed, over more than thirty years such a regional environment has been formed in Central Asia where the main role of a mediator, supplier and guarantor of security has permanently been played by Russia. Under the pressure of sanctions and the enormous costs of military operations, Russia relying on its tools of influence on the region has turned it into a «corridor of opportunities».

Russia's serious instrument of pressure on Kazakhstan is not only the fact that about 80% of Kazakhstan's oil goes to foreign markets through the Caspian Pipeline Consortium. Some Kazakhstani regions are also dependent on Russian electricity supplies. In addition, recently Kazakhstan and Uzbekistan have experienced a shortage of gas which forced them to negotiate with Russia over its supply to their domestic market, while denying any possibility of creating some kind of "gas alliance" the idea which Russia is actively trying to promote now. Another sore point of Kazakhstan is the lack of water in the west of the country due to the fact that the runoff of the Ural River began to decrease because of the numerous reservoirs built in Russia. Uzbekistan, Kyrgystan has a high level of trade and economic relations with Russia. It can be argued that the war in Ukraine is increasingly drawing the states of the region, primarily Kazakhstan, into more economic dependence on Russia.

The war also exposed many problems in interstate relations and regional politics. One of them, perhaps the most important, is the insufficient state of information security in the region. Close cooperation between the countries of Central Asia to create their own information space is urgently on the agenda so that neighbors should know each other better receiving information directly not through intermediaries from other countries which can purposefully inflame intra-regional tension. For example in Kazakhstan the role of the Russian

mass media is great and many people tend to perceive events at the regional and global levels through the prism of the information they broadcast. So far the five countries of Central Asia have not succeeded in creating a regional TV channel to create their own broadcasting base.

In 2022 a record number of Russian citizens over the past five years left for Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan. The peak of departures was in the third quarter of the year due to the announcement of mobilization in Russia in September. According to the Azattyk news service, the number of Russians leaving for Kazakhstan increased by 234 percent compared to previous years, in Tajikistan this figure was 212 percent, and in Uzbekistan - 99 percent [6]. These figures are less than in the case of Mongolia and Georgia, Armenia. But here it must be taken into account that even before the war there were many people arriving in the region, especially in Kazakhstan, and there are more ethnic Russians in the Central Asian countries than in other post-Soviet republics. Risks of an influx of migrants from Russia are associated with the growth of the "fifth column" in the region that is not favourable for their national interests. For Kazakhstan where there is a consolidated Russian community in the north and west with paramilitary associations like "Cossacks", this problem is more acute than anywhere else. Moreover the Russian authorities support the narrative directed against the sovereignty and territorial integrity of the Republic. Many sources point to links between separatists in the north and west of Kazakhstan with Russian security services. Despite the general unfriendly background towards migrants in Kazakh society, the official authorities tend to see the positive consequences of the arrival of a large number of Russians in terms of creating new jobs. But visaran was canceled in Kazakhstan in order to tighten the rules for issuing residence permits for foreigners which indicates timid attempts by the authorities to adequately perceive the existing problems in society. In April 2022 a special IT visa was introduced in Uzbekistan which allows unhindered entry and stay in the country and also simplifies the procedure for obtaining a residence permit for IT specialists from other countries. According to official statements investors, founders of IT Park residents and programmers can obtain an IT visa and their family members are granted a visitor visa. The reason of that must be sought in the growing needs of the Uzbek economy for IT specialists in the context of digitalization. «The Kyrgyz government is also following the regional trend in the development of the IT sector. President of the RK Sadyr Zhaparov directed to develop a program to support the digital nomads. The «Bishkek» Economic Zone and the Hi-Tech Park are developing in the country. Recently arrived specialists and businesses who wish to become residents can receive tax and other facilities in the Park» [7].

Many Russian and Belarusian companies were relocated to Central Asia in order to open their production facilities and start exporting sanctioned goods to the markets of their countries. Companies, firms established in Central Asia by Russian or Belarusian citizens are also engaged in the purchase, then re-export of the necessary products to Russia, Belarus.

Kazakhstan has not only become an important corridor for Russia in terms of gray imports. According to official data, by September 1, 2022, above 15 thou-

sand Russian companies were registered in Kazakhstan, which cover almost all sectors of the Kazakh economy. For example, according to experts, after the start of the war in Ukraine, more than five thousand trucks from Russia and Belarus were re-registered in Kazakhstan. As a result, Kazakhstan gave away 70% of the international road transportation market due to the short-sightedness of the Kazakh government or as a result of targeted sabotage, Russian and Belarusian road carriers received and began to use Kazakh registration to circumvent sanctions which allowed them to transport goods to Europe and back under the Kazakh quota.

As a result of all this the states of Central Asia are threatened by the real possibility of secondary sanctions today. Kazakhstan and Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan are already on the US list of transit countries for sanctioned goods that the US suspects could be used by Russia and Belarus to evade US export controls. Recently the United States have already imposed sanctions against the Uzbek company Promcomplektlogistic which sold microchips for the Russian military-industrial complex to Russia. And in February 2023, the Office of Foreign Assets Control of the US Treasury Department (OFAC) also included one resident of Uzbekistan in the sanctions list and 10 individuals who are also accused of supporting the Russian military-industrial complex. Kazakhstan is also on the blacklist of the Schengen area.

Along with problems and risks the war in Ukraine has created new opportunities for the CAR countries, if, of course, they can fully use them for their own benefit. The formation of Central Asia as an important transport and logistics hub of Eurasia in the context of Russia's exclusion from the global system of transport links. Today the EU is actively looking for alternative oil and gas supplies from other post-Soviet countries in order to reduce its dependence on Russia. Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan are on the focus the European countries. The current state of energy security in the EU has drawn attention to the middle corridor or the Trans-Caspian International Transport Route [8]. Starting from China the route passes through Kazakhstan, the Caspian Sea, Azerbaijan, Georgia and Turkey, then moves on to European countries such as Romania, Poland and Ukraine. In May 2022 Finland became another destination. The TITR includes 10 thousand kilometers of railroad networks, 10 seaports, 70 thousand units of rolling stock. But volumes and alternative pipeline capacities do not yet allow us to talk about the full operation of this route, but the leaders of Kazakhstan and Uzbekistan are active in negotiations to increase the capacity of TMTR and promote other transport links in eastern and southern directions.

During the early stages of the Russian aggression there were fears that war can negatively affect the processes of regionalization in Central Asia reducing the intensification of interstate dialogue and trust. But the war in Ukraine, on the contrary, has strengthened interactions between states at various levels in some extent. Frequent meetings of the leaders of Central Asia, the strengthening of bilateral and multilateral interactions, attempts to diversify the networks of partnerships show the positive shifts in interstate relations in Central Asia.

Compared to previous years the volume of trade and the number of joint projects between the CAR countries are growing. For example, at the end of

2022 the trade turnover between Kazakhstan and Uzbekistan reached \$5 billion, which is 29.8% higher than the previous year. On the other hand, there were several clashes on the Kyrgyz-Tajik border during 2022, the conflict escalated in September, killing and injuring civilians on both sides and damaging infrastructure. But the leaders of the CAR states are trying to resolve the sharp contradictions that cause such clashes, in the first place, so that they do not create conflict situations that Russia can manipulate.

According to the Kazakhstani political scientist D. Satpayev it is possible to accelerate closer regional cooperation within Central Asia. Kazakhstan and Uzbekistan could act as locomotives and lobbyists for such cooperation becoming a kind of analogue of Germany and France within the European Union [9]. But here it is necessary to use the business community of the Central Asian countries as an engine of regional cooperation. Although the basis for closer interaction between the Central Asian countries could be the creation of a water-energy consortium, since geopolitical challenges for Central Asia are directly related to environmental risks and future water shortages. It is necessary to develop a network of border trade and economic hubs and create "borders with a human face" that would facilitate the movement of people, goods and services.

Conclusion. It is clear that the socio-economic situation in Central Asia, as well as regional political continuum will depend on the further actions of Russia and outcomes of the war. In this regard we consider that the following hypothetical scenarios can be made:

- In the near future, that is, in the coming months or until the end of the year the socio-economic situation in the countries of the region may further decline. Today the RF is facing serious problems in international politics, economy and military sphere. This means that this empire will further extract resources from Central Asia exacerbating socio-economic and political risks in the region.

- In the medium term the Central Asian countries basing on intra-regional factors can moderate serious risks and threats by diversifying their political, defense, military, trade-economic and transport relations.

- It is not surprising that the consequences of the war on Ukraine will have a positive effect on Central Asia in the future. First of all, we hope that common risks and threats will raise the level of cooperation and mutual understanding, joint actions between the five countries and lead to the peak of regionalization and integration in Central Asia. Secondly, if Russia's exclusion from the international transport system will be effectively used by these states, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Tajikistan will take their proper place in the world market, global infrastructure and logistics according to their potential and interests.

At the same time it has to be noted that the influence of the Chinese factor on the region has recently been highlighted. At the summit of China and the five countries of Central Asia held on May 19 in Xi'an it became clear that the balance of power in the geopolitical space in the region will soon change radically [10]. Perhaps the former Chinese-Russian axis of influence in Central Asia will be completely replaced by a Chinese monopoly in the nearest future. The

official authorities in Central Asia are counting on the economic dividend of increasing Chinese participation in the region. At the moment the positive aspect of such shifts is that China began to prefer a multilateral format in relations with the states of Central Asia rather than a bilateral one which has become traditional. Any way, China's active involvement in intra-regional processes in Central Asia will be one of the most tangible and existential effects of Russian aggression in Ukraine on the region.

BIBLIOGRAPHY

1. Russia s war in Ukrain and its impact on Central Asia// <https://thediplomat.com/2022/10/russias-war-in-ukraine-and-its-impact-on-central-asia/> (accessed 21.02.2023).
2. Razryv ili sblizheniye. Kak voyna povliyala na vliyaniye Rossii v Sredney Azii// <https://carnegieendowment.org/politika/88671> (accessed 11.03.2023).
3. Kak voyna Rossii v Ukraine razrushayet ekonomiku YEAES//<https://www.moscow-times.ru/2022/05/30/kak-voyna-rossii-v-ukraine-razrushayet-ekonomiku-eaes-a20794> (accessed 19.03.2023).
4. Kak voyna v Ukraine skazalas' v kazakhstantsakh//<https://rus.azattyq.org/a/32281126.html> (accessed 02.04.2023).
5. Kak voyna v Ukraine povliyala na ekonomiku Kazakhstana// <https://hromadske.radio/ru/news/2023/01/24/kak-rossyyskaia-voyna-protyv-ukrayn-povlyiala-na-konomyku-kazakhstana-aktobe-tayms> (accessed 16.03.2023).
6. V 2022 godu v Tsentral'noy Azii vyyekhlo rekordnoye chislo rossiyan//<https://rus.azattyq.org/a/32255178.html>
7. Central Asia: opportunities for IT professionals//<https://goviral.kz/en/article/central-asia-opportunities-for-it-professionals> (accessed 07.05.2023).
8. Nemetskiye biznesmeny zainteresovalis' potentsial'no opasnym koridorom//<https://fergana.agency/news/127610/> (accessed 21.04.2023).
9. Dosym Satpayev: Smog li Kazakhstan i Uzbekistan sozdat' regional'nyy duet?// https://forbes.kz/actual/expertise/dosyim_satpaev_smogut_li_kazahstan_i_uzbekistan_sozdat_regionalnyiy_duet/ (accessed 10.04.2023).
10. Astana predlozhila Pekinu uchastvovat' v proyektakh po rasshireniyu portov Kaspiya v ramkakh TMTM // <https://az.sputniknews.ru/20230519/astana-predlozhila-pekinu-uchastvovat-v-proektakh-po-rasshireniyu-portov-kaspiya-v-ramkakh-tmtm-> (accessed 14.04.2023).

УДК 327-048.87(477+4):355.01»20»

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).117–128

*Рената Чіжмодій,
випускниця факультету історії
та міжнародних відносин (ОС «Бакалавр»),
фахівець НН Інституту євроінтеграційних досліджень
Ужгородського національного університету*

ПЕРСПЕКТИВИ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

Повномасштабна війна в Україні стала фактором, який зближив Україну та країни Вишеградської групи у боротьбі за загальні цінності, територіальну цілісність та безпеку в регіоні.

У статті проаналізовано сучасний стан відносин між Вишеградською четвіркою та Україною у контексті внутрішньополітичних змін у країнах групи та обґрунтовано подальші перспективи співробітництва, зокрема у політико-безпековій, військовій, енергетичній та соціокультурній сферах.

Ключові слова: *Україна, Вишеградська четвірка, повномасштабне воєнне вторгнення Росії, внутрішньополітичні зміни, перспективи подальшої співпраці.*

The full-scale war in Ukraine has become a factor that brought Ukraine and the Visegrad Group countries closer in the struggle for common values, territorial integrity, and security in the region.

The article analyzes the current state of relations between the Visegrád Four and Ukraine in the context of certain domestic political changes and substantiates further prospects for cooperation, particularly in the political-security, military, energy, and socio-cultural spheres.

Keywords: *Ukraine, Visegrád Group, full-scale Russian military invasion, domestic political changes, prospects for further cooperation.*

Постановка проблеми. Протягом майже двох років повномасштабного воєнного вторгнення Росії три країни Вишеградської четвірки проявили сильну підтримку Україні, надаючи їй значну фінансову та військову допомогу, прийнявши мільйони біженців та забезпечивши їм соціальний захист. Водночас політика прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана стосовно України була і залишається скептичною.

Проте в контексті поточних подій, таких, як інфляція, енергетична криза, напружена міграційна ситуація та тривала російсько-українська війна, відбулися суттєві внутрішньополітичні зміни у країнах-членах Вишеградської групи. Згідно з аналізом багатьох політологів і вчених, ці зміни вказують на негативний перелом у відносинах з Україною. Зокрема йдеться про нещодавні парламентські вибори у Словаччині та настрої передвиборчого періоду в Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти вивчення відносин між Україною та В4 були предметом наукових студій вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема С. Віднянського, І. Вовканича, І. Артьомова, В. Андрейка, І. Ліщинського, Є. Савельєва, В. Мрочека, Г. Месежнікова, В. Бартовича та ін.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу внутрішньополітичних змін у країнах-членах Вишеградської групи та вивченні впливу поточних подій на перспективи їх відносин з Україною.

Результати дослідження. Щоб простежити актуальні зміни, які відбулися у відносинах між Вишеградською четвіркою та Україною, необхідно розглянути реакцію країн Вишеградської четвірки на початку воєнного вторгнення Росії.

Після повномасштабного нападу такі країни, як Польща, Чехія та Словаччина, на міжнародному просторі проявили активні дії, здійснюючи належний тиск на міжнародну спільноту з метою негайного припинення війни та повернення територіальної цілісності української держави в межах, визнаних міжнародним співтовариством. Ці держави надали потужну підтримку Україні у вигляді військової, фінансової та гуманітарної допомоги.

Що стосується політичних відносин між Україною та Угорщиною, то вони напружені через позицію угорського уряду стосовно санкцій проти Росії. Угорщина неодноразово виступала проти надання допомоги з боку ЄС Україні, блокувала рішення щодо передачі військової техніки та перешкоджала перевезенню зброї через свій кордон. Віктор Орбан – єдиний представник європейських політиків, який провів зустріч із російським диктатором Володимиром Путіним після 24 лютого 2022 року.

Зрозуміло, що протягом 2022-2023 рр. відбулося також чимало зустрічей з представниками урядів держав, під час яких обговорювалося безліч важливих проблем та було прийнято багато дипломатичних рішень. Керівники та провідні політики Польщі, Чехії та Словаччини в перші тижні після початку конфлікту відвідали Київ, щоб висловити солідарність з українським народом і особисто потиснути руку президенту В. Зеленському. Так, президент Польщі А. Дуда неодноразово відвідував Київ і виступав у Верховній Раді. До Києва приїжджала і президент Словаччини З. Чапутова, яка також виступала перед депутатами українського парламенту. Прем'єр-міністри Польщі – М. Моравецький, Чехії – П. Фіала, Словаччини – Е. Гегер кілька разів відвідували столицю і зустрічалися з високопосадовцями.

Вагомим є фактичні дані про обсяги наданої допомоги. За даними Кільського інституту світової економіки, в період між 24 січня 2022 року та 31 травня 2023 року з точки зору частки допомоги щодо власного ВВП лідерами залишаються держави Балтії і Польща. Таким чином, на допомогу Україні Польща витрачає 0,68% свого валового внутрішнього продукту, Словаччина – 0,63, Чехія – 0,36% [1]. Також станом на травень 2023 року міністр національної оборони Польщі Маріуш Блащак заявив, що від початку повномасштабного вторгнення Росії Польща надала Україні озброєння на понад 3 млрд євро [2].

Так, за рік Чехія надала Україні зброї на 1,8 мільярда доларів, включаючи передачу 38 танків, 55 бойових машин піхоти (БМП), чотирьох одиниць авіаційної техніки, 13 самохідних гаубиць та іншого озброєння [3]. До того ж 12 жовтня 2023 року міністерства оборони Чехії та Данії оголосили про формування першого спільного пакету військової допомоги для України, в який входитимуть бойові машини піхоти та танки. У рамках цього траншу обидві країни планують постачити близько 50 бойових машин піхоти і танків, 2500 пістолетів, 7000 гвинтівок, 500 легких кулеметів та 500 снайперських гвинтівок, а також засоби радіоелектронної боротьби та розвідки, включаючи значну кількість боєприпасів великого калібру [5].

За офіційними даними, Словаччина після нападу Росії в лютому 2022 року до призначення Р. Фіцо надіслала Києву військової допомоги в 13 пакетах на 671 мільйон євро. Країна рішуче підтримала Україну, і попередній правочентристський уряд постачав військово обладнання, включаючи бойові машини, а також систему протиповітряної оборони С-300 і реактивні літаки МіГ-29 [4].

До того ж Польща, Чехія та Словаччина увійшли у першу п'ятірку країн ЄС, які прийняли найбільшу кількість біженців та забезпечили їх соціальною і гуманітарною допомогою. Так, за даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) після повномасштабного вторгнення Росії в Україну зафіксовано майже вісім мільйонів біженців з України в усьому світі. Станом на 1 серпня 2023 року кількість українців у Європейському Союзі становила 4 мільйони 70 тисяч осіб, з них знайшли притулок у Польщі – 1 мільйон ос., Чехії – 358 225 тис. ос., Словаччині - 105 600 тис.ос. [9].

Взаємодія України з країнами Вишеградської четвірки має вирішальне значення для процесів її європейської та євроатлантичної інтеграції. Україна прагне до вступу в Європейський Союз та НАТО, тому співпраця з країнами, які вже є членами вищезгаданих організацій, є вагомим етапом на цьому шляху.

На нашу думку, важливе значення має аналіз ставлення та просування ідеї вступу України до Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору країнами Вишеградської четвірки. З боку держав-партнерів було чимало кроків підтримки щодо європейських та євроатлантичних прагнень України. До прикладу, знаковою подією стало турне 9 червня 2023 року президента Польщі Анджея Дуди та президентки Словаччини Зузани Чапутової, яке мало на меті переконати країни підтримати швидку інтеграцію України до ЄС. Під час дводенного візиту вони відвідали Португалію та Італію.

Дослідники у рамках проєкту Асоціації міжнародних справ (АМО) «Тенденції політики держав V4 у Східній Європі» спільно з Фондом Конрада Аденауера представили результати опитування щодо ставлення політично активних спільнот Чехії, Угорщини, Польщі та Словаччини до різних аспектів реакції ЄС, НАТО та окремих країн на російську війну в Україні [10]. Зокрема респондентів опитали й про їх бачення перспектив вступу України до ЄС та НАТО.

Результати дослідження вказали на обмежені очікування громадян країн Вишеграду щодо швидкості вступу України до ЄС. За даними опитування, половина респондентів з Польщі погоджуються або частково погоджуються з твердженням, що Україна стане членом ЄС протягом 10 років. Стосовно Словаччини цей показник становить лише 37%, а навіть менша частка, 32%, у Чехії, висловлює сподівання щодо десятирічного терміну. Угорщина є найскептичніше налаштованою країною, де лише 20% респондентів вірять у те, що Україна стане членом ЄС до 2032 року (рис. 1) [10].

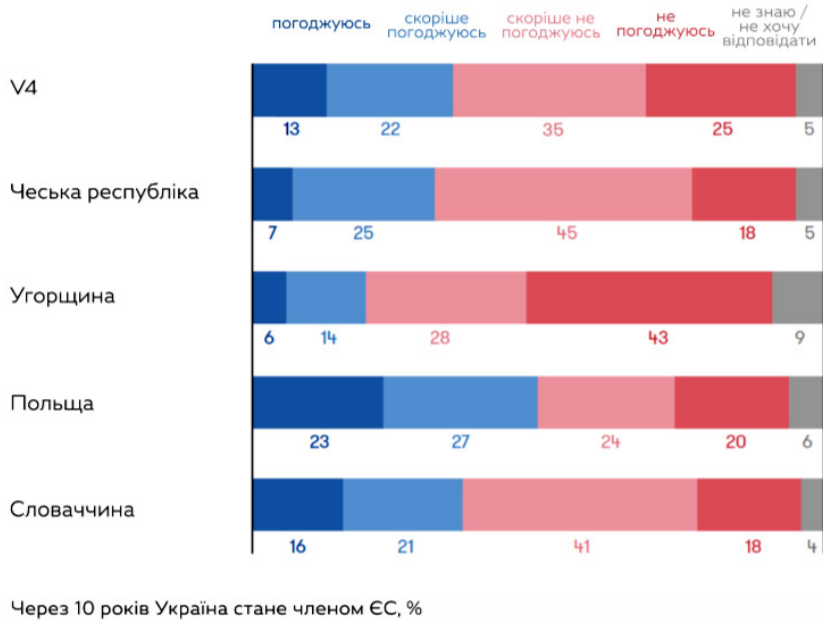

Рис. 1. Перспективи вступу України до ЄС. Бачення політичних груп країн Вишеградської групи [10]

Що стосується вступу України до НАТО, найбільш лояльно налаштовані до такого кроку польські респонденти: кожен третій з них погоджується або в певній мірі погоджується з можливістю того, що Україна стане членом НАТО протягом наступних 10 років. У чеській групі респондентів цей показник становить кожен четвертий, у словацькій – кожен п'ятий, а в угорській – ще менше (рис. 2) [10].

Рис. 2. Перспективи вступу України до НАТО. Бачення політичних груп країн Вишеградської групи [10]

Отже, існує активна політична підтримка вступу України до ЄС з боку країн Вишеградської групи, однак результати дослідження думки громадян цих країн свідчать про обмежені очікування щодо швидкості процесу. Так само стосовно вступу України до НАТО, сподівання також є обмеженими, з різним рівнем підтримки залежно від конкретної країни Вишеградської групи.

Проаналізувавши наведену вище інформацію, можна стверджувати, що агресія Росії стала фактором, який зблизив Україну та країни Вишеградської групи у боротьбі за загальні цінності, територіальну цілісність та безпеку у регіоні. Україна зуміла отримати вагому підтримку від партнерів у вигляді політичної, дипломатичної та матеріальної допомоги.

Проте повномасштабна війна, яка триває, втомлює не тільки народ і державу, яка воює, але і партнерів, які на фоні безпекових викликів та загроз повинні зміцнювати свою економічну і воєнну потужність, попри те, що, по суті, Україна сьогодні виконує функцію щита між Росією та європейським простором.

Напруження стосунків між Україною та Польщею почало спостерігатися на фоні зернової кризи. Після повномасштабного вторгнення Росії українські порти в Чорному морі були заблоковані, що призвело до перекриття основного маршруту експорту зерна країни. Відтак Україна та її союзники розпочали пошук альтернативних шляхів для вивезення збіжжя. У липні 2022 року порти було розблоковано, і почала діяти альтернативні маршрути, відомі як «шляхи солідарності» через країни Європи.

Шляхи солідарності працювали як транзит, проте частину збіжжя Україна продавала в найближчих країнах — Польщі, Румунії, Словаччині й інших. Квоти на український імпорт, що регулювалися Угодою про асоціацію між ЄС та Україною від 2014 року, перестали діяти від липня 2022-го, оскільки Євросоюз скасував їх та всі мита і збори з українських товарів.

Проти імпорту українського зерна врешті почали протестувати фермери прикордонних з Україною країн, стверджуючи, що додаткова пропозиція на ринках впливає на ціни на місцеве збіжжя. Єврокомісія порахувала, що станом на весну 2023-го вони втратили щонайменше 417 млн євро. Інша вимога – повернення дозволів на вантажоперевезення в межах ЄС для українських транспортних компаній [6].

У контексті суперечок між країнами виникло непорозуміння після того, як прем'єр-міністр Моравецький заявив, що Польща тимчасово призупиняє постачання озброєння Україні у зв'язку з інтенсивним процесом озброєння власних військ. Проте пізніше уряд у Варшаві спростував цю інформацію, зазначаючи, що контракти, укладені раніше, продовжують виконуватися, і президент Дуда уточнив, що, ймовірно, заява прем'єра була сприйнята неправильно, а справжній зміст полягає в закупівлі нового озброєння для модернізації військових сил країни.

22 вересня, під час виступу у Варшаві на Конгресі щодо відбудови України, президент Дуда прокоментував конфлікт навколо заборони імпорту українського зерна: «Я не маю сумнівів, що суперечка про постачання зерна з України на польський ринок є абсолютно фрагментарним

моментом польсько-українських відносин. І я не вірю, що за нормальних обставин він може на них суттєво вплинути. Це питання, яке ми просто повинні вирішити між собою» [6].

Зміни як у зовнішній, так і внутрішній політиці спостерігаються у Словаччині на фоні передчасних парламентських виборів 30 вересня 2023 року через нестабільність політичної ситуації та прагнень змін серед громадян держави. За результатами голосування популістська соціал-демократична партія «Курс – соціал-демократія» (SMER-SD) під керівництвом колишнього прем'єр-міністра Роберта Фіцо здобула більшість голосів – 23% [11].

Стає очевидним, що парламентські вибори у Словаччині у 2023 році відбулися на українсько-словацьких відносинах. Після воєнної агресії РФ проти України Словаччина була рішучим прихильником нашої держави, проявивши активну підтримку, надаючи як гуманітарну, так і військову допомогу. Однак опитування, проведені перед виборами у 2023 році, свідчать про зростання пропутінських настроїв серед виборців, і дедалі більше словаків висловлюються проти продовження військової допомоги Україні [7].

Згідно з тривалим опитуванням, проведеним на замовлення мозкового центру Globsec із Братислави, лише 40% опитаних вважають, що Росія відповідальна за війну в Україні, решта звинувачують Захід або саму Україну. Те ж саме опитування показало, що рівно половина опитаних словаків вважають, що США становлять загрозу безпеці їхньої країни, лише менше 54% вважали Росію прямою загрозою безпеці. Для порівняння: результати за 2023 рік показали, що суспільство Польщі на 85 % вважає Росію агресором та відповідальну за війну в Україні [11].

Рис. 3. Результати голосування у різних країнах щодо того, чи Росія несе головну відповідальність за вторгнення в Україну, % [11]

У своїй передвиборній кампанії Роберт Фіцо зробив російсько-українську війну ключовою частиною свого маніфесту, пообіцявши скасувати військову та політичну підтримку Словаччиною сусідньої України, якщо він повернеться до влади [12].

Ще до проведення парламентських виборів у 2023 році словацький політолог Г. Месежников давав такі оцінки: «У Словаччині є політичні партії, які відкрито чи приховано виступають проти спільної політики ЄС щодо Кремля та виступають за дружні відносини і співпрацю з Росією,

незалежно від її політики, у тому числі тієї, що суперечить фундаментальним принципам міжнародного порядку. Дві такі партії – SMER-SD і SNS-були правлячими партіями в 2012-2020 роках, тоді як у 2012-2016 роках SMER-SD була єдиною правлячою партією з парламентською більшістю. Хоча Словачка Республіка дотримувалася всіх санкцій, запроваджених Європейським Союзом, голосувала на засіданнях Європейської Ради за пропозиції щодо їх продовження, прем'єр-міністр і лідер SMER-SD Роберт Фіцо постійно критикував санкції ЄС і стверджував, що їх слід скасувати» [12]. При цьому урядовці, які були при владі у період 2020-2023 рр., зокрема політична партія «Звичайні люди і незалежні особи» (OĽaNO), характеризувалися загальною узгодженістю практичних кроків щодо політики Росії.

Роберт Фіцо, отримавши перемогу на виборах у 2023 році, не приховує проросійських поглядів та виступає проти надання військової допомоги Україні, що негативно позначиться на словацько-українських відносинах. Як висновок: подальша зовнішня політика Словаччини значною мірою залежатиме від того, які цілі має потенційний уряд Фіцо у сфері внутрішньої політики. Ймовірним є сценарій, аналогічний тому, що має місце в Угорщині, де можливе гальмування ініціатив на рівні європейських інституцій Словаччиною заради отримання економічних переваг; використання розбіжностей з ЄС для мобілізації електорату або виправдання соціально-економічних проблем у країні тощо. Це буде випробуванням єдності позицій Євросоюзу в умовах зростання суспільно-політичної напруги всередині європейських держав [14].

Ситуація з Угорщиною щодо ставлення до України продовжує залишатися тією ж самою. До прикладу, 23 жовтня 2023 року міністри закордонних справ ЄС не змогли досягти згоди щодо 8-го траншу військової допомоги в рамках Європейського фонду миру на 500 млн євро для України через блокування цього рішення Угорщиною.

Міністр закордонних справ Угорщини Петер Сійярто заявив, що Угорщина знову блокуватиме виділення наступного траншу військової допомоги, доки Київ не надасть юридичних гарантій, що угорський ОТП банк або інші угорські фірми не будуть внесені до чорного списку «міжнародних спонсорів війни» [7].

Незважаючи на розбіжності, які виникли останнім часом у відносинах між окремими країнами В4 та Україною, важливим сигналом підтримки нашої держави стала зустріч президентів країн Вишеградської четвірки у Празі 22 листопада 2023 року. Результат саміту – одностайна підтримка України, із деякими зауваженнями президентки Угорщини.

Під час зустрічі звучали важливі меседжі на підтримку України. Зокрема Петер Павел зазначав: «Російська агресія стосується всіх нас. Тому підтримка України є важливою для нашої безпеки. Водночас це також природно людський крок. Росія повинна понести відповідальність за втрачені людські життя та збитки, завдані Україні. Тому ми повинні рішуче продовжувати надавати всебічну підтримку Україні та її громадянам, це в наших інтересах» [15].

За словами президента Польщі А. Дуди, «Україна весь час потребує підтримки, і необхідно це робити. Ми всі згодні, що цей напрям і надалі має реалізовуватися у двох аспектах: найперше допомоги, яка направляється в Україну, і це ми повинні робити не лише самі, але й мобілізувати для цього наших союзників».

Відзначено, що розвиток транспортних зв'язків між країнами групи, зокрема в рамках проєкту *Via Carpatia*, є ключовим елементом. Президент Анджей Дуда додав, що наявна та розвинена інфраструктура дозволяє ефективно транспортувати гуманітарну допомогу для України з балтійських портів через Польщу у напрямі польсько-українського кордону. Президентка Словаччини Зузана Чапутова підкреслила важливість та значущість надання допомоги Україні, оскільки це сприяє стабільності і миру в регіоні.

Президентка Угорщини Новак заявила, що спільна позиція V4 полягає в тому, що Росія не повинна виграти війну. При цьому основний акцент було зроблено на правах меншин в Україні.

Навіть при спільних поглядах країн Вишеградської четвірки останнім часом окремі держави групи у різний спосіб висловлюють своє ставлення до ситуації в Україні. Угорщина продовжує відмовлятися постачати зброю. Про те саме висловився і новий словацький уряд Роберта Фіцо. П. Павел, утім, зазначив, що у нього не склалося враження, що якась із країн має діаметрально протилежну думку. За словами глави чеської держави, те, що одні країни приділяють більше уваги конкретній військовій допомозі, а інші, наприклад, матеріальній, гуманітарній чи фінансовій, в кінцевому підсумку добре. Тому що «зі шматочків складається весь пазл допомоги, якої потребує Україна» [15].

Дослідження взаємин між країнами Вишеградської групи та Україною, незважаючи на розбіжності, які виникли через сучасні виклики та загрози, свідчить про перспективи подальшого співробітництва.

Можливі напрями майбутніх відносин між Україною та країнами Вишеградської групи можуть бути визначені у таких сферах, як: посилення європейської обороноздатності та кібербезпеки, післявоєнна відбудова України, енергетична безпека, підтримка демократичних інститутів тощо. До того ж у післявоєнний період транскордонне співробітництво набуває особливої ваги з погляду економічного, соціального та культурного відродження країни. Україна, маючи спільний кордон з багатьма країнами ЄС, має можливість розвивати економічні зв'язки, залучати іноземні інвестиції та розширювати зовнішню торгівлю через спільні проєкти та партнерства з іноземними підприємствами.

Саме оборонне співробітництво між державами-членами V4 вважається одним із найважливіших напрямів. За словацького головування було прийнято Рамкову програму розширеного співробітництва у сфері оборонного планування Вишеградської групи. Учасники V4 розпочали найбільші спільні військові навчання в Польщі в листопаді 2022 року. Український досвід боротьби з російською агресією може дати практичне уявлення про російську військову стратегію та кількісні параметри збройних сил і військової техніки, необхідні для запобігання та відбиття будь-якого

агресивного вторгнення. Спільний інтерес учасників групи – залучення України до існуючих форматів оборонної співпраці в ЄС [16].

Прикладом є військові навчання під назвою Puma-22, у яких військові підрозділи Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, а також США та Великобританії обмінялись досвідом та вдосконалили свої практичні навички. При цьому було враховано досвід України у протистоянні агресії Росії. Подібних військових навчань за період повномасштабної війни відбулося досить багато, це свідчить про те, що одним з головних викликів для міжнародної безпеки є війна в Україні, яка вимагає ефективного співробітництва між країнами [16].

Формат В4+Україна може бути активізований шляхом спільних консультацій з питань участі в процесах відновлення та відбудови України. Країни В4 можуть виявити зацікавленість у визначенні сфер відповідальності та інвестиційних проєктів в Україні як для швидкого відновлення, так і для довгострокових інвестицій. Сьогодні близько 1,7 тис. польських компаній мають намір брати безпосередню участь у післявоєнній відбудові та модернізації України; відновленні експорту товарів та послуг до України [17].

Чехія також висловила свою готовність долучитися до процесу відбудови нашої країни, зокрема взявши патронаж над Дніпропетровщиною. Крім цього, Україна і Чехія уклали два додаткові документи: меморандум про співробітництво у сфері стандартизації, метрології та оцінки відповідності, який має на меті підтримку українського бізнесу та його входу на європейський ринок, а також меморандум про взаєморозуміння між МЗС України та Чехії, сприяючи поглибленню двостороннього діалогу [18].

У контексті поточної енергетичної кризи В4 та Україна мають перспективи активізувати співпрацю з питань енергетичної безпеки. До того ж ще одним перспективним напрямом співпраці В4 та України є Вишеградський фонд, метою якого є підтримка проєктів у сфері культури, освіти та науки, молодіжного обміну, розвитку туризму і транскордонного співробітництва.

Висновки. Отже, Україна зуміла отримати підтримку більшості членів Вишеградської четвірки у вигляді політичної, дипломатичної та матеріальної допомоги в умовах конфлікту з Росією. Адже вони усвідомлюють, що успіх України відіграє важливу роль у стримуванні російської експансії в регіоні Центральної Європи.

Незважаючи на деякі розбіжності у відносинах між Вишеградською групою та Україною, перспективи подальшої співпраці є доволі високими, передусім у політико-безпековій, військовій, енергетичній та соціокультурній сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Які країни-союзники роблять найбільший внесок у перемогу України? URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/17/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-soyuznyky-roblyat-najbilshyj-vnesok-peremohu-ukrayiny>

2. Польща виділила Україні військової допомоги на понад 3 мільярди євро. URL: <https://suspilne.media/486274-polsa-vidilila-ukraini-vijskovoi-dopomogi-na-ponad-3-milardi-evro/>
3. У Міноборони Чехії розповіли, скільки військової допомоги надали Україні за час війни. URL: https://lb.ua/society/2023/02/23/546894_minoboroni_chedii_rozprovili.html
4. New Slovak government rejects final military aid package for Ukraine. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/new-slovak-government-rejects-final-military-aid-package-ukraine-2023-11-08/>
5. Данія та Чехія узгодили спільний транш військової допомоги Україні, зокрема танки й БМП // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/10/12/7171250/>
6. «Той, хто тоне», виклик посла, ембарго. Чому виник конфлікт між Польщею та Україною. URL: <https://suspilne.media/576905-toj-hto-tone-viklik-posla-embargo-comu-vinik-konflikt-miz-polseu-ta-ukrainou/>
7. Угорщина знову заблокувала виділення траншу військової допомоги Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/3786402-ugorsina-znovu-zablokuvala-vidilenna-transu-vijskovoi-dopomogi-ukraini.html>
8. Visegrad Group: No Rekindling the Romance. URL: <https://balkaninsight.com/2023/03/01/visegrad-group-no-rekindling-the-romance/>
9. Overview of the situation of refugees from Ukraine in six host countries. URL: file:///C:/Users/38097/Downloads/20230905_ACAPS_Ukraine_analysis_hub_regional_overview_refugees_in_host_countries.pdf
10. Напруження з Угорщиною та підтримка України: як жителі країн Вишеградської четвірки ставляться до війни та взаємовідносин у Європі. URL: <https://infopost.media/napruzhennya-z-ugorshhynou-ta-pidtrymka-ukrayiny-yak-zhyteli-krayiny-vyshegradskoyi-chetvirky-stavlyatsya-do-vijny-ta-vzayemovidnosyn-u-yevropi/>
11. Globsec Trends 2023. URL: <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-05/GLOBSEC%20Trends%202023.pdf>
12. Григорій Месежніков. Словаччина в контексті агресії Росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичний аспекти // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. 2022. Вип. 1(28), С. 29-45.
13. Чіжмодій Р. Відносини України з країнами Вишеградської четвірки після повномасштабного воєнного вторгнення Росії // Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.В.Артёмов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ». Вип. 1-2 (27-28), 2023. С. 97-107.
14. Результати парламентських виборів у Словаччині / Національний Інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultatyparlamentskykh-vyboriv-u-slovachchyn>
15. Підсумки зустрічі президентів Чехії, Словаччини, Польщі та Угорщини в Празі: домовилися підтримувати Україну – кожен своїм способом. URL: <https://proukrainu.blesek.cz/pidsumky-zustrici-prezydentiv-chediji-slovaccyny-poljsci-ta-uhorscyny-v-prazi/>
16. V4 in challenging times of war: how to preserve assistance to Ukraine. g/sites/default/files/2023-02/V4%20in%20challenging%20times%20of%20war%20how%20to%20preserve%20assistance%20to%20Ukraine.pdf. URL: [g/sites/default/files/2023-02/V4%20in%20challenging%20times%20of%20war%20how%20to%20preserve%20assistance%20to%20Ukraine.pdf](https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-02/V4%20in%20challenging%20times%20of%20war%20how%20to%20preserve%20assistance%20to%20Ukraine.pdf)

V4%20in%20challenging%20times%20of%20war%20how%20to%20preserve%20assistance%20to%20Ukraine.pdf

17. Близько 1,7 тисячі польських компаній хочуть взяти участь у відбудові України. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/167755-blizko-1-7-tisyachi-polskikh-kompaniy-khochut-vzyati-uchast-u-vidbudovi-ukrayini>
18. Україна та Чехія підписали три документи за підсумками перших міжурядових консультацій. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/ukrayinata-chehiya-pidpysaly-try-dokumenty-za-pidsumkamy-pershyyh-mizhuryadovyh-konsultacyi->

REFERENCES

1. Yaki krayiny-soyuznyky roblyat' naybil'shyu vnesok u peremohu Ukrayiny? [Which allied countries make the biggest contribution to Ukraine's victory?]. *www.slovoidilo.ua*. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/17/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-soyuznyky-roblyat-najbilshyy-vnesok-peremohu-ukrayiny> [in Ukrainian].
2. Pol'shcha vydilyla Ukrayini viys'kovoyi dopomohy na ponad 3 mil'yardy yevro [Poland allocated more than 3 billion euros in military aid to Ukraine]. *suspilne.media*. Retrieved from <https://suspilne.media/486274-polsa-vidilila-ukraini-vijskovoi-dopomogi-na-ponad-3-milardi-evro/> [in Ukrainian].
3. U Minoborony Chekhiyi rozpovily, skil'ky viys'kovoyi dopomohy nadaly Ukrayiny za chas viyny [The Ministry of Defense of the Czech Republic revealed how much military aid was provided to Ukraine during the war]. *lb.ua*. Retrieved from https://lb.ua/society/2023/02/23/546894_minoboroni_chehii_rozpovili.html [in Ukrainian].
4. New Slovak government rejects final military aid package for Ukraine. *www.reuters.com*. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/europe/new-slovak-government-rejects-final-military-aid-package-ukraine-2023-11-08/> [in English].
5. Daniya ta Chekhiya uz-hodyly spil'nyy transh viys'kovoyi dopomohy Ukrayini, zokrema tanky y BMP [Denmark and the Czech Republic agreed on a joint tranche of military aid to Ukraine, including tanks and armored personnel carriers]. *www.eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/10/12/7171250/> [in Ukrainian].
6. «Toy, khto tone», vyklyk posla, embarho. Chomu vynyk konflikt mizh Pol'shcheyu ta Ukrayinoyu [«He who is drowning», ambassador's challenge, embargo. Why did the conflict between Poland and Ukraine arise?]. *suspilne.media*. Retrieved from <https://suspilne.media/576905-toj-hto-tone-viklik-posla-embargo-comu-vinik-konflikt-miz-polseu-ta-ukrainou/> [in Ukrainian].
7. Uhorshchyna zнову zablokuvala vydilennya transhu viys'kovoyi dopomohy Ukrayini [Hungary again blocked the allocation of a tranche of military aid to Ukraine]. *www.ukrinform.ua*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/3786402-ugorsina-znovu-zablokuvala-vidilenna-transu-vijskovoi-dopomogi-ukraini.html> [in Ukrainian].
8. Visegrad Group: No Rekindling the Romance. Retrieved from <https://balkaninsight.com/2023/03/01/visegrad-group-no-rekindling-the-romance/> [in English].
9. Overview of the situation of refugees from Ukraine in six host countries. Retrieved from file:///C:/Users/38097/Downloads/20230905_ACAPS_Ukraine_analysis_hub_regional_overview_refugees_in_host_countries.pdf [in English].

10. Napruzhennya z Uhorshchynoyu ta pidtrymka Ukrainy: yak zhyteli krayin Vyshegradskoyi chetvirky stavlyat'sya do viny ta vzayemovidnosyn u Yevropi [Tensions with Hungary and support for Ukraine: how residents of the Visegrad Four countries feel about the war and relations in Europe]. *infopost.media*, Retrieved from <https://infopost.media/napruzhennya-z-ugorshhynoyu-ta-pidtrymka-ukrainy-yak-zhyteli-krayin-vyshegradskoyi-chetvirky-stavlyatsya-do-vijny-ta-vzayemovidnosyn-u-yevropi/> [in Ukrainian].
11. Globsec Trends 2023. *www.globsec.org*. Retrieved from [https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-\[in English\]](https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-[in English]).
12. Mesezhnikov, G. (2022). Slovachchyna v konteksti ahresiyi Rosiyi proty Ukrainy: vnutrishniy ta zovnishn'opolitychnyy aspekty [Slovakia in the context of Russia's aggression against Ukraine: domestic and foreign political aspects]. *Heopolityka Ukrainy: istoriya i suchasnist': zbirnyk naukovykh prats - Geopolitics of Ukraine: history and modernity: a collection of scientific works*, 1(28), 29-45 [in Ukrainian].
13. Chizhmodii, R. (2023). Vidnosyny Ukrainy z krayinamy Vyshegradskoyi chetvirky pislya povnomashtabnoho voyennoho vtorhnennya Rosiyi [The country's relations with the countries of the Visegrad Group after the full-scale military invasion of Russia]. *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats - International Scientific Bulletin: Collection of Scientific Works*, 1-2 (27-28), 97-107. Uzhgorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
14. Rezul'taty parlament-s'kykh vyboriv u Slovachchyni [Results of parliamentary elections in Slovakia]. *niss.gov.ua*. Retrieved from [https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-\[in Ukrainian\].vidnosyny/rezultatyparlamentskykh-vyboriv-u-slovachchyn](https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-[in Ukrainian].vidnosyny/rezultatyparlamentskykh-vyboriv-u-slovachchyn) [in Ukrainian].
15. Pidsumky zustrichi prezydentiv Chekhiyi, Slovachchyny, Pol'shchi ta Uhorshchyny v Prazi: domovylysya pidtrymuvaty Ukrainu – kozhen svoym sposobom [Results of the meeting of the presidents of the Czech Republic, Slovakia, Poland and Hungary in Prague: they agreed to support Ukraine - each in their own way]. *proukrainu.blek.cz*. Retrieved from [https://proukrainu.blek.cz/pidsumky-zustrici-prezydentiv-cehiji-slovaccyny-poljsci-ta-uhorscyny-v-prazi/\[in Ukrainian\]](https://proukrainu.blek.cz/pidsumky-zustrici-prezydentiv-cehiji-slovaccyny-poljsci-ta-uhorscyny-v-prazi/[in Ukrainian]).
16. V4 in challenging times of war: how to preserve assistance to Ukraine. Retrieved from [g/sites/default/files/2023-02/V4%20in%20challenging%20times%20of%20war%20how%20to%20preserve%20assistance%20to%20Ukraine.pdf](https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-02/V4%20in%20challenging%20times%20of%20war%20how%20to%20preserve%20assistance%20to%20Ukraine.pdf) [in English].
17. Blyz'ko 1,7 tysyachi pol's'kykh kompaniy khochut' vzyaty uchast' u vidbudovi Ukrainy [About 1,700 Polish companies want to participate in the reconstruction of Ukraine]. *www.capital.ua*. Retrieved from <https://www.capital.ua/ru/news/167755-blizko-1-7-tisyachi-polskikh-kompaniy-khochut-vzyati-uchast-u-vidbudovi-ukrayini> [in Ukrainian].
18. Ukraina ta Chekhiya pidpysaly try dokumenty za pidsumkamy pershykh mizhuryadovykh konsul'tatsiy [Ukraine and the Czech Republic signed three documents based on the results of the first intergovernmental consultations]. *eu-ua.kmu.gov.ua*. Retrieved from [https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/ukrayinata-chehiya-pidpysaly-try-dokumenty-za-pidsumkamy-pershyh-mizhuryadovyh-konsultacyi-\[in Ukrainian\]](https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/ukrayinata-chehiya-pidpysaly-try-dokumenty-za-pidsumkamy-pershyh-mizhuryadovyh-konsultacyi-[in Ukrainian]).

УДК 35.082.1/7:327.39(4-6ЄС)

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).129–138

*Анатолій Сопілка,
аспірант кафедри політичних наук
Навчально–наукового інституту права
та політології УДУ ім. М.П. Драгоманова*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано стан забезпечення в Україні підвищення рівня професійної компетентності державних службовців в умовах європейської інтеграції. З'ясовано, що перед Україною постали вимоги щодо посилення інституційної спроможності та кадрового потенціалу органів державної влади, відповідальних за виконання завдань у сфері європейської інтеграції. Наголошено, що посилення євроінтеграційних процесів зобов'язує державних службовців постійно підвищувати рівень професійної компетентності, зокрема щодо права ЄС, розуміння процесів і функціонування інституцій ЄС, володіння англійською мовою. Окреслено основні аспекти забезпечення професіоналізації державних службовців, зокрема через функціонування Порталу управління знаннями як державної спеціалізованої інформаційно-телекомунікаційної системи, яка забезпечує доступ до безоплатних інформаційних послуг у сфері професійного навчання публічних службовців через мережу Інтернет; удосконалення публічними службовцями рівня володіння англійською мовою; залучення програм міжнародної технічної допомоги для підвищення рівня професійної компетентності державних службовців. Виявлено, що успішним прикладом допомоги ЄС щодо впровадження Угоди про асоціацію є проєкт Natolin4CapacityBuilding, який слугує інструментом забезпечення професійного розвитку українських публічних службовців та налагодження контактів між ними й колегами з ЄС, сприяє поширенню передових практик і обміну досвідом українських експертів та експертів з ЄС. З'ясовано, що з метою розбудови інституціональної спроможності органів державної влади в Україні активно впроваджуються інструменти Twinning і TAIEХ за координації Центру адаптації державної служби до стандартів ЄС.

Ключові слова: державне управління, державна служба, Європейський Союз, євроінтеграція, професійний розвиток.

The article analyzes the current situation regarding the issue of ensuring an increase in the level of professional competence of civil servants in the context of European integration, and it is clarified that Ukraine faces requirements for strengthening the institutional capacity and personnel potential of state authorities responsible for the implementation of tasks in the field of European integration. It was revealed that the strengthening of European integration processes obliges civil servants to constantly raise the level of professional competence, in particular with regard to EU law, understanding of

the processes and functioning of EU institutions, English language skills. The main aspects of ensuring the professionalization of civil servants are outlined, in particular the digitization of training, namely the functioning of the Knowledge Management Portal as a state specialized information and telecommunications system that provides access to free information services in the field of professional training of civil servants via the Internet; improvement of the English language proficiency of public servants; involvement of international technical assistance programs to increase the level of professional competence of civil servants. The Natolin4CapacityBuilding Project, which is a tool for the professional development of Ukrainian public servants and the establishment of contacts between them and colleagues from the EU, has been found to be a successful example of EU assistance for the implementation of the Association Agreement, and promotes the dissemination of best practices and the exchange of experience of Ukrainian and EU experts. It was found that in order to build the institutional capacity of state authorities in Ukraine, the Twinning and TAIEX instruments are being actively implemented, which are coordinated by the Center for the Adaptation of the Civil Service to EU Standards, which acts as the coordinator of the Twinning and TAIEX instruments.

Keywords: *public administration, public service, European Union, European integration, professional development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Європейський вибір українського суспільства став цивілізаційним шляхом України до сім'ї європейських народів, який ґрунтується на європейських цінностях. Сьогодні Україна виконує порядок денний європейської інтеграції: здійснюється впровадження в національну систему державного управління принципів належного урядування, сформульованих ОЕСР/SIGMA, імплементація права Європейського Союзу в законодавство України.

Одним з пріоритетів реформи державного управління та державної служби є побудова сучасної системи професійного розвитку державних службовців, яка відповідає вимогам сьогодення та забезпечує потреби у професіоналізації фахівців. Адже підвищення рівня професійної компетентності державних службовців є ключовою передумовою для успішної реалізації зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, зокрема наближення національного законодавства до права ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів зазначеної проблематики свої роботи присвятили такі науковці, як: В. Олуйко, К. Ващенко, Н. Гончарук, Л. Прудіус, Н. Липовська та ін. При цьому виокремлення актуальних проблем у сфері професійного розвитку державних службовців та пошук шляхів її удосконалення є вкрай актуальними в умовах європейської інтеграції.

Мета статті – дослідити шляхи підвищення рівня професійної компетентності державних службовців у контексті реалізації політики у сфері європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Європейська інтеграція є головним зовнішньополітичним пріоритетом України, закріпленим в Основному Законі держави – Конституції України. Вона розпочалася із набуттям Україною незалежності, а завершиться тоді, коли буде підписана ключо-

ва угода – про вступ до Європейського Союзу. Стратегічним документом співробітництва з ЄС є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [13], яка була ратифікована ще у 2014 році.

23 червня 2022 року сталася подія історичного масштабу – представники Європейської Ради своїм рішенням офіційно надали Україні статус кандидата на членство в ЄС. Це рішення відкриває можливості інтеграції в європейський політичний, економічний та правовий простір, надає іміджеві, фінансові та гуманітарні переваги, а також підтверджує наявність прогресу в демократичних, економічних та правових реформах і готовність країни до подальшої наполегливої роботи щодо їх впровадження з метою відповідності стандартам Європейського Союзу.

У зв'язку з цим посилилися вимоги до інституційної спроможності та кадрового потенціалу органів державної влади, відповідальних за виконання завдань у сфері європейської інтеграції. Це зобов'язує публічних службовців постійно підвищувати рівень професійної компетентності, зокрема щодо права Європейського Союзу, знання англійської мови.

«Для розвитку спроможності нам необхідно сформувати нову генерацію фахівців, які не лише забезпечать ефективність внутрішньої державної євроінтеграційної роботи, але й зможуть гідно представляти Україну на переговорах, в інституціях Європейського Союзу та разом з експертами держав-членів Євросоюзу формувати політики ЄС», – зазначила віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольга Стефанішина під час онлайн діалогу «Розвиток спроможності державних службовців як передумова успішної євроінтеграції» [4].

НАДС як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, здійснює координацію діяльності щодо професійного навчання державних службовців у сфері європейської інтеграції, посилення кадрової спроможності органів державної влади в контексті реалізації Угоди про асоціацію та формування ефективної системи професійного навчання державних службовців [7].

В цілому вимогу підвищення рівня професійної компетентності державних службовців визначено в Законі України «Про державну службу»: відповідно до статті 48 державним службовцям створюються умови для підвищення рівня професійної компетентності шляхом професійного навчання, яке проводиться постійно [9]. Організаційні засади функціонування системи професійного навчання визначено в Положенні про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад [10].

Професійний розвиток державних службовців є одним з ключових пріоритетів Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року № 831-р [1].

З метою належного функціонування системи професійного навчання та забезпечення його зручності та доступності для публічних службовців

на центральному та регіональному рівнях НАДС ініційовано створення вебпорталу управління знаннями у сфері професійного навчання – «Портал управління знаннями» [12], положення про який затверджено наказом НАДС від 26 листопада 2019 року № 209-19 [11].

За 4 роки функціонування Портал управління знаннями став надійним джерелом інформування публічних службовців, провайдерів, замовників послуг про всі можливості отримання та надання освітніх послуг у сфері професійного навчання.

Портал призначений для:

забезпечення розвитку ринку освітніх послуг у сфері професійного навчання;

інформування провайдерами про наявні освітньо-професійні та освітньо-наукові програми підготовки за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування», загальні та спеціальні програми підвищення кваліфікації;

організації електронної взаємодії суб'єктів Порталу з метою забезпечення професійного розвитку державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування, обміну практиками та досвідом [12].

Маючи великий досвід організації професійного навчання у сфері європейської інтеграції, НАДС за підтримки Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу [5] успішно співпрацюють з урядовими структурами, міжнародними організаціями і проектами, що дозволяє максимально гармонізувати теорію і практику державного управління, збагатити її сучасними європейськими підходами.

Так, у 2019-2022 роках:

- погоджено та реалізовано 55 професійних (сертифікатних) та короткострокових програм підвищення кваліфікації з питань європейської інтеграції;

- забезпечено підвищення кваліфікації 32 961 особи, із них 25 589 – державних службовців, 7 219 – посадових осіб місцевого самоврядування, 10 – голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, 62 – депутатів місцевих рад, 81 – інших категорій осіб. Найбільша кількість публічних службовців пройшли навчання за напрямом «Європейська інтеграція» у Вінницькій (3 448 осіб), Волинській (3 206 осіб), Полтавській (2 987 осіб), Чернігівській (2287 осіб), Запорізькій (2 255 осіб) областях;

- навчання здійснювалось за рахунок коштів державного бюджету у Вищій школі публічного управління (заклад післядипломної освіти, який перебуває в сфері управління НАДС), за рахунок коштів місцевих бюджетів – в 13 регіональних центрах підвищення кваліфікації [6].

Щороку НАДС визначає потреби публічних службовців у підвищенні кваліфікації з питань європейської інтеграції [2] на центральному та регіональному рівнях. За прогностичними показниками у 2023 – 2025 роках 6 491 публічний службовець планує підвищити кваліфікацію за напрямом «Європейська інтеграція», зокрема: у 2023 році – 2 225 осіб, 2024 році – 2 166 осіб, 2025 році – 2 100 осіб.

З метою забезпечення якісного навчання публічних службовців, зокрема з питань європейської інтеграції та вивчення англійської мови, НАДС координує діяльність провайдерів щодо надання освітніх послуг та здійснює навчально-методичне забезпечення професійного навчання публічних службовців, а саме:

- розробляє та погоджує програми підвищення кваліфікації;
- забезпечує практико-орієнтованість програм та актуальність їх змісту;
- створює умови для залучення кращих експертів до розроблення та реалізації програм.

У рамках євроінтеграційних процесів в Україні пріоритетною складовою професійного навчання є удосконалення публічними службовцями рівня володіння англійською мовою. Крім того, статус кандидата в ЄС передбачає адаптацію законодавства до стандартів ЄС, що в свою чергу зобов'язує органи державної влади мати працівників відповідної кваліфікації. Питання володіння державними службовцями категорії «А» англійською мовою набуло особливої актуальності в контексті реалізації реформи державної служби. Пунктом 1 частини 2 статті 20 Закону «Про державну службу» визначено, що особа, яка претендує на зайняття посади державної служби категорії «А» серед іншого повинна володіти однією з офіційних мов Ради Європи.

НАДС оперативно реагує на ці потреби і забезпечує сучасні форми та методи навчання англійської мови для публічних службовців.

З 2018 року на базі Центру оцінювання кандидатів на зайняття посад державної служби проходить тестування на визначення рівня володіння іноземною мовою. З метою покращення процесу оцінки володіння іноземною мовою з метою зайняття посад категорії «А» НАДС ініційовано розробку оновленого тестування на базі програмного забезпечення.

Мовна підготовка публічних службовців здійснюється у Центрі мовної підготовки Вищої школи публічного управління (таку підготовку проходять понад 400 державних службовців щороку) та на базі регіональних центрів підвищення кваліфікації.

Усього у 2020-2022 роках провайдерами розроблено 15 програм підвищення кваліфікації з мовної підготовки, за якими пройшли навчання майже 1 500 публічних службовців.

09 серпня 2022 року підписано Меморандум про взаєморозуміння між НАДС та компанією EF Language Learning Solutions Ltd [3]. В рамках зазначеного Меморандуму українські публічні службовці зможуть безкоштовно вивчати англійську мову на платформі онлайн-школи EF English Live за унікальними спеціальними модулями для публічної служби, розробленими за розділами з права ЄС. До навчання можуть бути долучені близько 170 000 публічних службовців, що вже зареєстровані на Порталі управління знаннями.

НАДС проводить велику роботу щодо посилення спроможності та професійного розвитку державних службовців, у тому числі шляхом залучення програм міжнародної технічної допомоги.

НАДС співпрацює з багатьма міжнародними установами у сфері розвитку державної служби, зокрема щодо удосконалення підходів до професійного навчання.

Говорячи про вивчення і запровадження в Україні європейського досвіду професійного навчання публічних службовців, необхідно відзначити співпрацю НАДС з проєктом Natolin4CapacityBuilding [8], який є варшавським кампусом Коледжу Європи – закладу післядипломної вищої освіти в галузі європейської інтеграції.

Проєкт Natolin4CapacityBuilding – яскравий приклад допомоги ЄС щодо впровадження Угоди про асоціацію, інструмент професійного розвитку українських публічних службовців та налагодження контактів між ними й колегами з ЄС, поширення передових практик та обміну досвідом українських експертів та експертів з ЄС.

Загалом Natolin4CapacityBuilding вже сьогодні забезпечує підтримку системи професійного навчання публічних службовців шляхом:

впровадження онлайн-курсів, які спрямовані на підвищення рівня професійної компетентності публічних службовців відповідно до кращих європейських практик;

створення спеціальної освітньої цифрової платформи для забезпечення навчальних потреб публічних службовців з подальшою її передачею в управління НАДС;

впровадження сертифікатних програм, що розробляються спільно з Вищою школою публічного управління;

організації навчання для тренерів, що здійснюватимуть навчання за вищезазначеними сертифікатними програмами;

організації стратегічних сесій для працівників системи професійного навчання публічних службовців на основі досвіду Коледжу Європи та інших європейських інституцій, що здійснюють професійне навчання публічних службовців.

У 2021 році Natolin4CapacityBuilding представив у Києві навчальну онлайн-платформу для українських публічних службовців, які працюють над питаннями європейської інтеграції. На платформі представлені курси з різних аспектів відносин України і ЄС, які наразі доступні англійською мовою. Поступово будуть додаватись їхні українські версії. Зареєструватися на цій платформі можливо через Портал управління знаннями.

Програма підвищення кваліфікації складається із 16 модулів і була розроблена Коледжем Європи в Натоліні на підставі оцінки навчальних потреб публічних службовців, проведеної у 2021 році спільно із НАДС та Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Варто зазначити, що Центр адаптації має значний досвід співпраці з ЄС та міжнародними організаціями, установами та програмами. Центр адаптації є координатором інструментів Twinning і TAIEХ, які виступають формами міжнародної технічної допомоги, що реалізується з метою розбудови інституціональної спроможності. Згідно з програмуванням у рамках інструментів Twinning і TAIEХ, Адміністративний офіс програми

Twinning щороку опрацьовує проєктні пропозиції Twinning і TAIEХ, ініційовані органами державної влади України.

Наразі відбувається співпраця з представниками країн-членів ЄС та країн Азії, зокрема з Латвією, Японією, Кореєю та Індією.

Важливою є також співпраця з Японським агентством міжнародного співробітництва (JICA). На сьогодні навчання публічних службовців передбачено в межах як короткострокових, так і довгострокових програм. Публічні службовці України зацікавлені в проходженні курсів, представлених Офісом JICA в Україні, зокрема у сферах енергетики, утилізації відходів, кібербезпеки.

Віднедавня Центр адаптації розпочав свою співпрацю з Корейським агентством міжнародного співробітництва (KOICA). KOICA має досвід навчання державних службовців України. На нинішньому етапі організація навчання публічних службовців відбувається у сферах митного контролю, охорони здоров'я та економіки.

Також Центр адаптації координує організацію навчання публічних службовців у рамках стаціонарної програми навчання на 2022-2023 роки Міжнародного центру інформаційних систем та аудиту Індії. Представники органів державної влади матимуть змогу проходити офлайн навчання у сфері аудиту, зокрема за трьома напрямками: програма аудиту ефективності, програма аудиту електронного врядування та програма аудиту ІТ-середовища.

На сьогодні Центр адаптації є потужною аналітичною установою з багаторічним досвідом співпраці з партнерами з ЄС та іншими іноземними організаціями, забезпечення інституційної розбудови, проведення експертно-аналітичних досліджень та функціональних обстежень, реалізації інструментів для поліпшення організаційних процедур.

Висновки. Створення сучасного майданчика для навчання і професійного розвитку публічних службовців на центральному та регіональному рівнях відповідно до сучасних потреб публічної служби та європейських стандартів, підвищення рівня професійної компетентності публічних службовців та розвиток мережі міжнародних партнерів є головними передумовами формування кадрового потенціалу публічної служби в контексті набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС. Основними характеристиками сучасної моделі державної служби, що будується в Україні, є оптимізація державного апарату, інклюзивність, гендерна культура, зростання мовних компетентностей, орієнтація професійного навчання на класифікацію посад, грейдінг та врахування можливості кар'єрного просування. Тільки за таких умов публічна служба в Україні стане сильною, дієвою і європейською.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

2. Звіт про результати визначення загальних потреб у професійному навчанні державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування на 2023-2025 роки. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/zvit%20pro%20rezultati%20vznach%20potreb/zvit-pro-rezultati-viznsch-potreb.pdf>
3. Меморандум про взаєморозуміння між НАДС та швейцарською компанією «EF Language Learning Solutions Ltd». URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/Memorandum_final_EF_Signed.pdf
4. Онлайн діалог «Розвиток спроможності державних службовців як передумова успішної євроінтеграції». URL: <https://aspeninstitutekyiv.org/iak-posylyty-spromozhnist-derzhavnykh-sluzhbovtziv-dlia-uspishnoi-ievrointehratsii/>
5. Офіційний вебсайт Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. URL: <https://www.center.gov.ua/>
6. Офіційний вебсайт Вищої школи публічного управління. URL: <https://hs.gov.ua/>
7. Офіційний вебсайт Національного агентства України з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/>
8. Офіційний вебсайт Проекту Natolin4CapacityBuilding. URL: <https://natolin4cb.eu/uk/start>
9. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#doc_info
10. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019р. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text>
11. Про затвердження Положення про вебпортал управління знаннями у сфері професійного навчання «Портал управління знаннями»: наказ НАДС від 26.11.2019 № 209-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1234-19#Text>
12. Портал управління знаннями. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/>
13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/984_011#Text

REFERENCES

1. Deyaki pytannya reformuvannya derzhavnoho upravlinnya Ukrayiny [Some issues of reforming the state administration of Ukraine]. *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 21.07.2021 – Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07/21/2021. 831-p*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zvit pro rezul'taty vyznachennya zahal'nykh potreb u profesiynomu navchanni derzhavnykh sluzhbovtziv, holiv mistsevykh derzhavnykh administratsiy, yikh pershykh zastupnykiv ta zastupnykiv, posadovykh osib mistsevoho samovryaduvannya na

- 2023-2025 roky [Report on the results of determining the general needs for professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, local self-government officials for 2023-2025]. Retrieved from <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/zvit%20pro%20rezultati%20vznach%20potreb/zvit-pro-rezultati-viznsch-potreb.pdf> [in Ukrainian].
3. Memorandum pro vzayemorozuminnya mizh NADS ta shveytsars'koyu kompaniyeyu «EF Language Learning Solutions Ltd» [Memorandum of understanding between NADS and the Swiss company “EF Language Learning Solutions Ltd”]. Retrieved from https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/Memorandum_final_EF_Signed.pdf [in Ukrainian].
 4. Onlayn dialoh «Rozvytok spromozhnosti derzhavnykh sluzhbovtiv yak peredumova uspishnoyi yevrointehratsiyi» [Online dialogue «Development of the capacity of civil servants as a prerequisite for successful European integration»]. Retrieved from <https://aspeninstitutekyiv.org/iak-posylyty-spromozhnist-derzhavnykh-sluzhbovtiv-dlia-uspishnoi-ievrointehratsii/> [in Ukrainian].
 5. Ofitsiyyny vebsayt Tsentru adaptatsiyi derzhavnoyi sluzhby do standartiv Yevropeys'koho Soyuzu [Official website of the Center for Civil Service Adaptation to European Union Standards]. Retrieved from <https://www.center.gov.ua/> [in Ukrainian].
 6. Ofitsiyyny vebsayt Vyshchoyi shkoly publichnoho upravlinnya [Official website of the Higher School of Public Administration]. Retrieved from <https://hs.gov.ua/> [in Ukrainian].
 7. Ofitsiyyny veb sayt Natsional'noho ahent-stva Ukrayiny z pytan derzhavnoyi sluzhby [Official website of the National Civil Service Agency of Ukraine]. Retrieved from <https://nads.gov.ua/> [in Ukrainian].
 8. Ofitsiyyny vebsayt Proyecktu Natolin4CapacityBuilding [The official website of the Natolin4CapacityBuilding Project]. Retrieved from <https://natolin4cb.eu/uk/start> [in Ukrainian].
 9. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayiny vid 10.12.2015 № 889-VIII [On civil service: Law of Ukraine dated 10.12.2015 No. 889-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#doc_info [in Ukrainian].
 10. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro systemu profesiynoho navchannya derzhavnykh sluzhbovtiv, holiv mistsevykh derzhavnykh administratsiy, yikh pershykh zastupnykiv ta zastupnykiv, posadovykh osib mistsevoho samovryaduvannya ta deputativ mistsevykh rad [On the approval of the Regulation on the system of professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, officials of local self-government and deputies of local councils]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 06.02.2019 – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 6, 2019. 106*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro vebportal upravlinnya znannyamy u sferi profesiynoho navchannya «Portal upravlinnya znannyamy» [On the approval of the Regulation on the knowledge management web portal in the field of professional training «Knowledge Management Portal»]. *Nakaz NADS vid 26.11.2019 – NADS order dated November 26, 2019*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1234-19#Text> [in Ukrainian].

12. Portal upravlinnya znannyamy [Knowledge management portal]. Retrieved from <https://pdp.nacs.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeyskym Soyuzom, Yevropeyskym Spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. Mizhnarodnyy dokument vid 27.06.2014 – International document dated June 27, 2014. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/984_011#Text [in Ukrainian].

Оглядова стаття

УДК 323.15-054.72.314.15

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).139-147

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ АНАЛІЗ

*Мар'яна Ляшко,
старший викладач кафедри соціології
та соціальної роботи,
факультет суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Одним із глобальних викликів у сучасному світовому співтоваристві для багатьох країн є міграційні та демографічні проблеми. Це логічне та законне явище, враховуючи, що на планеті проживає більше 7 млрд людей, і ця кількість зростає з кожним роком. Міграція – явище складне та багатоаспектне, пов'язане з багатьма ризиками, загрозами та викликами навіть в умовах мирного та безпечного життя. Російсько-українська війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року, надзвичайно загострила та ускладнила ситуацію у світі загалом та у сфері міграції зокрема.

Війна стала потужним викликом як для української держави, так і для світової спільноти. Для нас – це питання фізичного виживання нації, збереження незалежності та подальшого майбутнього українців. Для західного світу – це випробування на міцність та стійкість багатьох структур та інституцій, які покликані підтримувати глобальний світовий порядок.

У статті викладено короткий огляд деяких публікацій на тему міграції та становлення міграційної політики в Україні. Основну увагу приділено аналітичному огляду навчального посібника «Імміграція і транснаціоналізм», виданому в 2023 році в УжНУ.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, міграційні виклики, транснаціональна міграція.

Migration and demographic problems are one of the global challenges in the modern world community for many countries. This is a logical and natural phenomenon, considering that more than 7 billion people live on the planet, and this number is growing every year. Migration is a complex and multifaceted phenomenon, associated with many risks, threats and challenges even in conditions of peaceful and safe life. The Russian-Ukrainian war, which began on February 24, 2022, has extremely aggravated and complicated the situation in the world in general, and in the field of migration in particular.

The war became a powerful challenge both for the Ukrainian state and for the world community. For us, it is a question of the physical survival of the nation, preservation of independence and the future of Ukrainians. For the Western world, this is a test of the strength and stability of many structures and institutions that are designed to support the global world order.

The article provides a brief overview of some publications on the topic of migration and the formation of migration policy. The main attention is paid to the analytical review of the textbook "Immigration and Transnationalism", published in 2023 at UzhNU.

Keywords: *migration, migration policy, migration challenges, transnational migration.*

Вивчаючи міграційні процеси, міграційні виклики в умовах глобалізації і трансформації світової спільноти, проблеми міграції, біженців, транснаціоналізму, серед багатьох друкованих видань варто виокремити навчальний посібник, що ґрунтовно висвітлює ці питання, – «Імміграція і транснаціоналізм». Його підготовлено за редакцією кандидата соціологічних наук, наукового співробітника Інституту євроінтеграційних досліджень, доцента кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директора НДІ міграції і демографії, директора Транскарпатського центру Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку УжНУ Петра Токаря. У виданні представлено теоретичний та практичний доробок колективу авторів, які ґрунтовно досліджують всі аспекти новітніх міграційних процесів.

Безперечно, зміст посібника заслуговує на увагу, зокрема бачення авторами розвитку міграційної політики в Україні років незалежності та місця України в сучасних міграційних процесах.

Загальна характеристика міграції та міграційної політики в Україні років незалежності представлена у другому розділі видання за авторства доктора наук з державного управління, заслуженого діяча науки і техніки України, головного наукового співробітника відділу соціальної стратегії Центру економічних і соціальних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень України Олени Малиновської. Олена Анатоліївна – знаний фахівець у галузі міграції та міграційної політики, що відображено у її великому науковому доробку. У праці «Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми» на фоні аналізу масштабів проблеми в рамках всього світу та зарубіжного досвіду вирішення проблеми висвітлюється і процес формування законодавчої та адміністративної системи захисту біженців в Україні [6]. Монографія «Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями» розкриває низку важливих питань з досліджуваної тематики, вміщує дані стосовно динаміки, складу та характеру міграційних рухів, урізноманітнення міграційних потоків [8]. В аналітичній доповіді «Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклики та шляхи реагування» розглянуто вплив міжнародної міграції на формування кількісного, статеві-вікового та етнічного складу населення України, проаналізовано вигоди та виклики, обумовлені урізноманітненням складу населення в результаті міграції, запропоновано можливі відповіді на них засобами державної міграційної та етнонаціональної політики [9].

Зокрема в англomовному виданні Малиновська зазначає, що з набуттям Україною незалежності і відкриттям кордонів країни, внаслідок глибо-

ких структурних трансформацій економіки трудова міграція наприкінці 1990-х років перетворилася на масове явище. За даними Державної служби статистики на початку нового тисячоліття за кордоном працювало понад 10% працездатного населення України. За даними ООН напрями міграції українців змінювалися впродовж років незалежності – скоротилася кількість людей, що проживали в країнах колишнього СРСР, та збільшилася кількість тих, хто мігрував до США, Канади, Західної та Центральної Європи і Австралії. Разом з тим, всередині країни відбувається жвава міграція до міст та знелюднення віддалених сільських місцевостей [10].

Після розпаду СРСР та утворення нових незалежних держав почали рухатися маси населення, переміщеного раніше, тобто активізувалися процеси репатріації, люди поверталися до «своїх» колишніх радянських республік. В Україну протягом 1991-1993 років з російської Півночі, Західного та Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану повернулося майже півтора мільйона людей. Крім того, відбувалися переміщення представників інших етнічних груп на історичну батьківщину, інтенсифікація міграції іноземців в Україну та через її територію. Населення країни зазнало чисельних та структурних змін.

Політичні, шоківі чинники були вирішальними у розвитку міграційних процесів перших років незалежності. Але з середини 1990-х років репатріаційний процес загальмовується, на передній план виходять економічні чинники, міграція набуває характеру стратегії виживання. Змінюється і географія переїзрів – зі східного напрямку на західний, до європейських країн та вищого заробітку і кращих умов праці. На зламі століть трудова міграція перетворюється на масовий та соціально значимий потік, що привернуло увагу спочатку громадськості, а потім і політиків до правового становища українських заробітчанин. Як результат – активна законотворчість у сфері регулювання трудової міграції та міграційних процесів загалом на початку 2000-х років.

Авторка розділу надає ґрунтовний аналіз динаміки міжнародних міграційних процесів в Україні з початку 2000-х років, під час світової фінансово-економічної кризи, окупації Росією частини території нашої держави, пандемії Covid-19. Так, у 2008 році було зафіксовано найнижчий рівень поширення еміграційних настроїв як наслідок певного похвалення економіки України. Проте дуже швидко внаслідок політичних та відповідно економічних потрясінь міжнародна мобільність українців знову активізувалася, додаючи до вже звичних причин вимушену міграцію, викликану воєнними діями на частині території України. Політичні ж причини сприяли і переорієнтації мігрантів на західний вектор, тобто до європейських країн, чому сприяли, зокрема, підписання Угоди про спрощення оформлення віз між Україною та ЄС у 2007 р., досягнення домовленості про «малий прикордонний рух» з Угорщиною, Польщею, Словаччиною та Румунією, затвердження Концепції державної міграційної політики у 2011р., ухвалення Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» у 2015 р., отримання громадянами безвізового режиму поїздки до ЄС у 2017 р. З прикордонних областей міжнародна трудова міграція поширю-

ється на всю територію країни. Змінюється якісний склад мігрантів – від простих працівників до висококваліфікованих кадрів та молоді, що виїжджає на навчання, що набуває таких масштабів, які можуть викликати дефіцит працівників у певних галузях та регіонах, а також вплив молоді з високим рівнем освіти.

В кінці О. Малиновська робить висновок про роль держави у регулюванні міграційних процесів, зокрема готовність сприяти поверненню мігрантів на батьківщину, необхідність посилення зв'язків із співвітчизниками за кордоном та заохочення діаспори до спільної роботи в інтересах розвитку України. Державі потрібна чітка міграційна політика, спрямована на мінімізацію негативних наслідків міграції та використання міграційних процесів для розвитку країни. Як першочергове завдання автор виокремлює підтримку повернення мігрантів та надання їм допомоги в реінтеграції, створення нових робочих місць, економічний розвиток громад та країни в цілому [7].

У третьому розділі аналізованого видання кандидат юридичних наук, доцент кафедри європейського права ЛНУ ім. Івана Франка, доцент кафедри міжнародного і європейського права Національного університету «Києво-Могилянська академія», професор правничого факультету Аугсбурзького університету (ФРН), президент Української асоціації європейських студій Оксана Головка-Гавришева торкається питання правового регулювання міграційної політики у Європейському Союзі. Автор підкреслює, що міграційна політика ЄС виникає практично одночасно із заснуванням перших Європейських Співтовариств з метою подолання міграційних викликів на континенті. Її основна мета та завдання спрямовані на створення «простору свободи, безпеки і справедливості без внутрішніх кордонів, де свобода пересування гарантується у поєднанні з забезпеченням належних заходів контролю на зовнішніх кордонах, у правах притулку, імміграції і боротьби із злочинністю» і мають внутрішній та зовнішній виміри. Науковий доробок науковиці з питань європейського законодавства включає, зокрема, розділ у виданні «Інституційне та правове забезпечення європейської інтеграції України: виклики та завдання», присвяченому аналізу законодавчих аспектів інтеграції України до ЄС [11]. Значна кількість праць присвячена питанням співпраці України та ЄС, реформуванню національного законодавства у різних аспектах, перспективам України на шляху до вступу до ЄС та НАТО, зокрема «Contemporary Cooperation between the EU and Ukraine: On the Road to EU Membership» [5].

Питання міграції, як одне із найгостріших, завжди було важливим у порядку денному міжнародної співпраці. Залежно від конкретного спрямування та суті такої співпраці історично виділяють два етапи у питанні правового регулювання міграційного співробітництва держав-членів ЄС: від створення Європейських Співтовариств до створення ЄС у 1992 р. та від створення ЄС до сучасності, коли міграційна політика починає суттєво змінюватися. Авторка детально аналізує рівні міграційної політики ЄС: міжнародно-правовий, загальноєвропейський та національний. До першого рівня належать міжнародно-правові стандарти, сформовані на рівні

ООН, установ системи ООН, МОМ, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Другий рівень (рівень ЄС) охоплює ті норми регулювання міграційної сфери, які містяться у актах права ЄС різної природи та походження. В першу чергу це положення Договору про ЄС, Договору про функціонування ЄС і Хартії фундаментальних прав, які регламентують міграційні питання. Третій, національний рівень, включає національне міграційне законодавство країн-членів ЄС, яке регулює оформлення правового статусу мігрантів.

На сучасному етапі пріоритети міграційної політики включають шість різних напрямів: підтримка легальної міграції до ЄС для працевлаштування, навчання, об'єднання сім'ї тощо; посилення контролю на зовнішніх кордонах ЄС; міжнародна співпраця з питань міграції; нерегулярна міграція; притулок; внутрішня міграція і Шенгенська угода. Автор зазначає, що у рамках цих пріоритетів ЄС формує відповідне правове регулювання, детальний аналіз якого можна знайти у цьому розділі згаданого видання.

Також О. Головка-Гавришева не оминає увагою зміни пріоритетів співробітництва у міграційній сфері, пов'язані з війною Росії проти України. ЄС уможливив міграцію громадян України на територію ЄС шляхом відкриття кордонів, а також гнучко застосовує регулювання ЄС щодо масового напливу населення внаслідок різних конфліктів і катаклізмів, зокрема директиву ЄС про тимчасовий захист у разі масового притоку переміщених осіб [4].

Питання транснаціональних та міграційних процесів докладно висвітлено Павлом Гай-Нижником, доктором історичних наук, заступником директора Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академіком Академії політичних наук України. Свої наукові погляди на питання глобальних світових трансформацій та глобальних викликів національній безпеці науковець викладає у статті «Світ на переломі та Україна: глобальні виклики і національна безпека» [1]. Варте уваги і бачення трансформації української національної ідеї у світлі змін та зрушень, що відбуваються навколо, відображене у статті «Українська національна ідея: соборні чинники та визначальні засади» [3]. У п'ятому розділі аналізованого видання автором розкрито стан інтенсивної трансформації світового порядку у всіх сферах життєдіяльності людства через призму глобалізації та такого її підпроцесу, як транснаціоналізм. Також детально розглянуто підходи до розгляду поняття глобалізації: теорії світових систем, всесвітньої культури, всесвітнього правління, глобального капіталізму в аспекті першого вектора.

Отже, транснаціоналізація (від лат. через (транс.), по той бік, на ту сторону) визначається автором як процес посилення світової інтеграції у результаті глобальних операцій транснаціональних (міжнародних) корпорацій та суспільно-політичного розширення меж взаємодії і взаємовпливів державних організмів у структурі планетарного розвитку і формування нової системи світового порядку. А вже транснаціоналізм, як підпроцес глобалізації, має різні визначення, залежно від наукового напрямку: соціологічна наука, історична наука, політологія чи юридична наука.

Автор звертає увагу на те, що глобалізація виявилася головним чинником модернізації сучасних економічних стратегій країн та діяльності транснаціональних компаній. Відчуваючи на собі наслідки глобальних трансформацій, транснаціональні компанії розширюють свої кордони та ведуть активнішу міжнародну діяльність.

Однак, поряд з експансією, ростом кількості іноземних філіалів та збільшенням прибутку, це призводить до негативних впливів на навколишнє середовище. Відтак виникають і нові світові загрози, що вже сьогодні попереджають людство щодо майбутніх кардинальних труднощів й у заплідненні прийдешніх колосальних змін.

Україна, як і усе людство, має бути готова вистояти, передусім перед загрозою глобального економічно-продуктового та енергетично-ресурсного колапсу. У досить близькому майбутньому на нас чекатимуть світові брак нафти і доступної традиційної енергії, проблеми забрудненого повітря та довкілля, нестача їжі та чистої прісної (питної) води, кліматичні зміни, пандемії і генні захворювання, перенаселення планети і міграційні напруги, зіткнення національно-етнічних і релігійних культур з концептом мультикультуралізму і секуляризмом, міжрелігійні та міжрасові суперечки, терористичні загрози і ланцюг локальних конфліктів та глобальний перерозподіл сфер впливу між провідними державами світу тощо.

Поряд із цим голод, природні катаклізми, пандемії, локальні війни викликать величезні хвилі міграції, що вже спричинили «кризу біженців» у Західній Європі, а в найближчому майбутньому перетворяться на цунами великого переселення народів. За даними ООН, загальна частка мігрантів від усіх жителів планети становить близько 3,5%, переважна більшість яких походить з Індії, Мексики та Китаю. Крім того, основна частка мігрантів мешкає лише в десяти країнах: США, Німеччині, Саудівській Аравії, Росії, Великій Британії, ОАЕ, Франції, Канаді, Австралії та Італії.

У відповідному розділі підручника П. Гай-Нижник зазначає, що транснаціональна міграція сприймається як міграційна модель, у якій мігранти перетинають кордони національних держав і поселяються в новій країні, але водночас стають носіями соціокультурних цінностей як країни походження (суспільство-відправник), так і суспільства-господаря (суспільство-одержувач), ототожнюють себе з обидвома суспільствами, інтенсивно взаємодіють з країною походження (відправника). Транснаціоналізм – це теорія, яка виникла в Європі в 1990-х роках як теоретична основа для однієї з найважливіших сучасних концепцій, що пояснюють також і міграційні процеси. Транснаціоналізм пояснює нову форму міжкультурних відносин між мігрантом і приймаючою країною, що є новим підходом, який виходить за межі національних, державних, територіальних і політичних кордонів. У сферу наукового інтересу соціології та антропології поняття увійшло в 1990-х роках у зв'язку з відкриттям багатомірної політичної, економічної, етнічної та міжкультурної взаємодії іммігрантів із країнами походження. Берлінська Вища школа транснаціональних досліджень у Німеччині та Центр діаспори та транснаціональних досліджень

Університету Торонто є найпопулярнішими центрами досліджень у сфері транснаціоналізму.

Автор доходить закономірного висновку, що транснаціоналізм пояснює нову форму міжкультурних стосунків між мігрантом і країною, що приймає, і це є новим підходом, що виходить за межі національних, державних, територіальних та політичних кордонів. Слід також зауважити, що в сучасному світі в якості транснаціональних мігрантів дедалі частіше виступають іммігранти з вищим соціально-економічним статусом. Разом з тим значний притік мігрантів створює серйозне фінансове та продовольче навантаження на країни, що приймають, релігійне та культурне протистояння, соціальне навантаження, трансформацію трудового та людського потенціалу тощо. Додатково подається аналіз загроз, що криється у закономірностях репродуктивності населення.

У розділі «Транснаціональні і міграційні процеси: нова світова дійсність і сучасний виклик для Європи та України» можна знайти актуальні статистичні дані щодо кількості людей, що виїхали до сусідніх країн з початком війни у 2022 році. «Війна в Україні викликала одну з найбільших міграційних криз у світі», – йшлося у заяві УВКБ ООН. Представник цієї організації Метью Солтмарш на прес-конференції в Женеві 22 березня повідомив, що близько 90% тих, хто втік тоді від війни – жінки та діти. За даними ЮНІСЕФ, серед українських біженців понад 1,5 мільйона були дітьми. Такого швидкого потоку біженців Європа не бачила з часів Другої світової війни.

Враховуючи ці дані, можна стверджувати, що Україна втрачає не просто частину населення, а свій репродуктивний фонд і відповідно відтворювальну можливість нації. І чим довше триває війна, тим більша небезпека неповернення цих категорій біженців. Звідси впливає і втрата кваліфікованої та працездатної робочої сили.

У сучасних умовах доби глобалізації та особливостей міграційних процесів утворюються нові конфігурації системи відносин між мігрантами та тими, хто залишився на батьківщині, які американський соціолог А. Портес називає «транснаціональними спільнотами». Автор цього розділу посібника відзначає, що транснаціональні соціальні простори будуються на основі взаємодії окремих індивідів, соціальних груп та організацій. У рамках цього підходу виділяють чотири ідеальні транснаціональні соціальні простори: зони контакту та дифузії; малі групи, особливо системи спорідненості; емісійні мережі; громади та організації. Т. Файст виділив три основні типи транснаціональних соціальних просторів, а саме: транснаціональні групи, транснаціональні мережі та транснаціональні спільноти.

Враховуючи викладене, П. Гай-Нижник доходить висновку про необхідність вивчення проблеми інтеграції українських мігрантів саме з точки зору транснаціоналізму. Особливо слід врахувати, що українці, які вже проживають у Європі, частіше ведуть подвійне життя саме як трансмігранти. Незважаючи на те, що вони мешкають в європейських країнах, європейські українці мають широкі зв'язки з Україною і продовжують своє трудове життя як у країні, де вони живуть в Європі, так і в Україні. Ці іммігранти ведуть бізнес у країні походження та беруть безпосередню участь в економіч-

ному житті. Кількість українських іммігрантів, що живуть у Європі, США чи Канаді, відкривають офіси та починають працювати в Україні, дедалі зростає. Серед іммігрантів, які проживають за кордоном, вже достатньо людей, що купують та орендують будинки і нерухомість в Україні, багато з них купують будинки та землю, щоб повернутися в країну походження (на історичну батьківщину) в старості. Таким чином, цілком виправдано можна сказати, що вони ведуть активне соціально-культурне життя як у суспільстві, що відправляє, так і в суспільстві, що приймає. При цьому слід зазначити, що іммігранти з вищим соціально-економічним статусом виступають дедалі більше і частіше як транснаціональні мігранти [2].

На завершення огляду варто навести слова керівника авторського колективу Петра Токаря: «Посібник, що пропонується увазі читача, є чи не першою спробою серед вітчизняних навчальних видань дати студентам цілісне уявлення про такі важливі проблеми сучасності, як глобалізація, імміграція, транснаціоналізм. До його створення долучились відомі українські вчені – історики, соціологи, політики, правники, – провідні вітчизняні фахівці із зазначеної проблематики».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гай-Нижник П. П. Світ на переломі та Україна: глобальні виклики і національна безпека. *Гілея*, 2022. Вип. 169–170 (№ 2–4). С. 113–122.
2. Гай-Нижник П. Транснаціональні і міграційні процеси: нова світова дійсність і сучасний виклик для Європи та України. *Імміграція і транснаціоналізм: навчальний посібник* / за ред. П. Токаря. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 111-155.
3. Гай-Нижник П. Українська національна ідея: соборні чинники та визначальні засади. *Трансформація української національної ідеї*. Київ: Наш формат, 2019. С. 143–171.
4. Головка-Гавришева О. Правове регулювання міграційної політики у Європейському Союзі. *Імміграція і транснаціоналізм: навчальний посібник* / за ред. П. Токаря. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 63-79.
5. Holovko-Navyrsheva O., Roman Petrov R.. Contemporary Cooperation between the EU and Ukraine: On the Road to EU Membership. *VISTA Policy Paper*, 2023.
6. Малиновська О.А. Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми. К.: Генеза, 2003. 288 с.
7. Малиновська О. Міграція та міграційна політика в Україні років незалежності. *Імміграція і транснаціоналізм: навчальний посібник* / за ред. П. Токаря. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 40-62.
8. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 123 с.
9. Малиновська О. А. Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклики та шляхи реагування. К.: НІСД, 2012. 56 с.
10. Національний склад населення України та його мовні ознаки: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет статистики України. К., 2003.

11. Петров Р., Головка-Гавришева О., Кузьо М., Черніков Д. Інституційне та правове забезпечення європейської інтеграції України: виклики та завдання. Фонд ім. Фрідріха Еберта, Представництво в Україні. 2015.

REFERENCES

1. Hai-Nyzhnyk, P. (2022). Svit na perelomi ta Ukraina: hlobalni vyklyky i natsionalna bezpeka [The world at a crossroads and Ukraine: global challenges and national security]. *Hileia*, 169-170 (2-4), 113-122 [in Ukrainian].
2. Hai-Nyzhnyk, P. (2023). Transnatsionalni i mihratsiini protsesy: nova svitova diisnist i suchasnyi vyklyk dla Yevropy ta Ukrainy [Transnational and migration processes: a new global reality and a modern challenge for Europe and Ukraine]. *Immihratsia i transnatsionalizm - Immigration and transnationalism* (pp. 111-155). P. Tokar (Ed.). Uzhhorod: "UzhNU" [in Ukrainian].
3. Hai-Nyzhnyk, P. (2019). Ukraintska natsionalna ideia: soborni chynnyky ta vyznachalni zasady [The Ukrainian national idea: fundamental factors and defining principles]. *Transformatsia ukrainskoi natsionalnoi ideii - Transformation of the Ukrainian national idea*. Kyiv: Nash format, 143–171 [in Ukrainian].
4. Holovko-Havrysheva, O. (2023). Pravove rehuliuвання mihratsiinoi polityky u Yevropeiskomu Soyuzi [Legal regulation of migration policy in the European Union]. *Immihratsia i transnatsionalizm - Immigration and transnationalism* (pp. 63-79). P. Tokar (Ed.). Uzhhorod: "UzhNU" [in Ukrainian].
5. Holovko-Havrysheva, O., Roman Petrov, R. (2023). *Contemporary Cooperation between the EU and Ukraine: On the Road to EU Membership*. VISTA Policy Paper [in English].
6. Malynovska, O.A. (2003). *Bizhentsi u sviti ta v Ukraini: modeli vyrishennia problemy [Refugees in the world and in Ukraine: models of solving the problem]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
7. Malynovska, O. (2023). Mihratsia ta mihratsiina polityka v Ukraini rokiv nezalezhnosti [Migration and migration policy in Ukraine during the years of independence]. *Immihratsia i transnatsionalizm - Immigration and transnationalism* (pp. 40-62). P. Tokar (Ed.). Uzhhorod: "UzhNU" [in Ukrainian].
8. Malynovska, O. (2004). *Mihranty, mihratsia ta Ukrainska derzhava: analiz upravlinnia zovnishnimy mihratsiamy [Migrants, migration and the Ukrainian state: an analysis of external migration management]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
9. Malynovska, O. (2012). *Uriznomanitnennia skladu naseleння Ukrainy pid vplyvom mizhnarodnoi mihratsii: vyklyky ta shliakhy reahuвання [Diversification of the composition of the population of Ukraine under the influence of international migration: challenges and ways of response]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
10. *Natsionalnyi sklad naseleння Ukrainy ta yoho movni oznaky: za danymy Vseukrainskoho perepysu naseleння 2001 roku [The national composition of the population of Ukraine and its linguistic characteristics: according to the data of the All-Ukrainian population census of 2001]*. (2003). Kyiv. Derzhavnyi komitet statystyky [in Ukrainian].
11. Petrov, R., Holovko-Havrysheva, O., Kuzio, M., Chernikov, D. (2015). *Instytutsiine ta pravove zabezpechennia yevropeiskoi intahratsii Ukrainy: vyklyky ta zavdannia [Institutional and legal support of the European integration of Ukraine: challenges and tasks]*. Fond im. Fridrikha Eberta [in Ukrainian].

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

УДК 620.925-043.86(477):62-634.5

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).148–167

Микола Талавиря,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії

Микола Калінчик,
доктор економічних наук,
завідувач відділу економіки Інституту землеробства НААНУ

Анна Слободяник,
кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

ЧИ Є В УКРАЇНІ ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБЛЯТИ І ВИКОРИСТОВУВАТИ БІОДИЗЕЛЬ?

Україна, яка лише на 25 % забезпечена власними енергоресурсами, стоїть перед дилемою: імпортувати нафту й газ з негативними екологічними наслідками чи вирішити проблему можливого виробництва біопалива з відповідним різким скороченням парникових викидів. Звідси актуальним є системне дослідження ланцюгу виробництва біодизеля, за результатами якого стає можливим об'єктивно оцінити його варіанти та прийняти рішення з мінімумом ризиків невизначеності.

У статті висвітлено розроблену авторами методичку оптимізації й генерування варіантів економічного стану заводів з виробництва біодизеля в ринковому середовищі залежно від їх техніко-технологічних характеристик, зроблено спробу внести аналітичну ясність в комбінацію «потужність заводу-вихід олії-параметри системи» як основи подальших досліджень.

Ключові слова: біодизель, олійність ріпаку, потужність заводу, шрот, гліцерин, ланцюг.

Ukraine, which has only 25% of its own energy resources, faces a dilemma: to import oil and gas with negative environmental consequences or to solve the problem of possible biofuel production with a corresponding sharp reduction in greenhouse emissions. Therefore, a systematic study of the biodiesel production chain is relevant, based on the results of which it becomes possible to objectively evaluate its options and make a decision with a minimum of uncertainty risks.

The article highlights the methodology developed by the authors for optimizing and generating variants of the economic status of biodiesel production plants in the market environment depending on their technical and technological characteristics, an attempt is made to bring analytical clarity to the combination of “plant capacity-oil output-system parameters” as a basis for further research.

Keywords: *biodiesel, rapeseed oil content, plant capacity, meal, glycerin, chain.*

В умовах дефіциту енергоресурсів та екологічного навантаження на навколишнє середовище актуальною стає проблема виробництва та використання біопалив. Якщо у світі розвиток галузей біопалив набирає обертів з прогнозами збільшення їх виробництва у 2050 р. порівняно із 2015 р. у 7 разів, то в Україні з 2019 р. статистика не залишила про нього спогадів у звітності. При цьому вітчизняна наука обґрунтовує надзвичайно високу ефективність виробництва біодизеля за умови врахування вартості насіння ріпаку за собівартістю у витратах виробництва біодизеля, а практика, як критерій істини, ігнорує такі докази. Така діаметрально різна динаміка розвитку подій потребує більш детального наукового розгляду проблеми виробництва біопалив.

Наукова новизна статті полягає у моделюванні ланцюгу від виробництва насіння ріпаку, його транспортування до вибору альтернативних варіантів діяльності заводів, що одержані за різної комбінації техніко-технологічних їх параметрів та вартості ресурсів на вході-виході системи. Практична значущість – результати дослідження допомагають системному баченню проблем та можливих шляхів організації виробництва біодизеля з мінімумом ризиків.

З розвитком світового виробництва біопалив після наукових пошуків країни ЄС знайшли свою нішу – виробництво біодизеля з власного і імпортованого насіння ріпаку, країни Південної Америки – біоетанола з цукрової тростини, країни Азії (Малайзія та Індонезія) – біодизеля з пальмової олії тощо. В Україні ж був бум щодо планів виробництва біодизеля з насіння ріпаку та біоетанолу – з цукрових буряків. Після зупинки діяльності підприємств з виробництва біопалив вітчизняна наука активно долучилася до дослідження проблем можливого його відродження з оновленням забутих планів. Аналіз пропозицій та рекомендацій вітчизняних вчених щодо проблем можливого ефективного виробництва біодизеля можна звести до 4-х напрямів: 1) оцінка сировини – насіння ріпаку за собівартістю [2; 3; 4; 5; 6] з висновком, що дрібні заводи (0,3-1 тис. т) найефективніші [7, 8, 9, 10, 11, 12]; 2) за всіма дослідженнями, що нами проаналізовані, вчені-економісти наводять вихід олії з насіння ріпаку на рівні 35-37 % (замість 27-32 %, що характерно для дрібних заводів потужністю 1000 т), що на дрібних установках не досягається без застосування екстракційної технології. Як відмічають німецькі вчені, на дрібних установках без екстракційної технології вихід олії становить 30 %, а з екстракцією – 42 % [13]; 3) пропозиції виробляти в Україні неймовірно високі обсяги біопалив – до 9 млн т [14,15] без обґрунтування ринків збуту та потреб інвестицій для виробництва, зберігання, транспортування біопалив тощо; 4) зу-

силля вчених-інженерів та практиків у напрямі зменшення залишків олії в шроті та удосконалення каталізаторів, зокрема застосування кавітаційних (ультразвукова, гідродинамічна тощо) методів тощо (НУБіП, Національний університет харчових технологій [16], Полтавський завод «Укрбудмаш»[17], Національний технічний університет України «КПІ», УкрНДІ-ПВТ ім. Л. Погорілого, ТОВ «Науково-дослідне виробниче підприємство «Біоресурс», інжинірингово-виробниче підприємство «Тренд», ТОВ «НДІ альтернативних палив» тощо). У цілому ж економічному дослідженню проблем виробництва біодизеля Г.В. Яворова дала таку оцінку: «Питання вирощування ріпаку і виробництва з нього біодизеля в Україні, сьогодні здебільшого мають лише постановочний характер» [4].

Результати дослідження, вичерпність основних мінеральних енергоносіїв, які погіршують екологічну ситуацію, змушує країни світу вести пошук альтернативних і відновлювальних видів енергії. Особливо важливі відновлювальні види енергії для України, економіка якої лише на чверть забезпечена власними енергоресурсами. На сьогодні у світі склалися два варіанти стратегії щодо виробництва біодизеля та біоетанолу: 1) імпорт сировини – насіння ріпаку, пальмової олії та зерна країнами з дефіцитом земельних ресурсів та 2) збільшення виробництва біопалив країнами із високим рівнем землезабезпечення, до яких належить також Україна.

Політична ейфорія щодо досягнення виробництва біопалив в астрономічних обсягах за будівництва біодизельних заводів та реалізації планів завантаження цукрових заводів виробництвом біоетанолу реально закінчилася подальшим скороченням кількості цукрових заводів та зупинкою недавно побудованих біодизельних заводів. В Україні за короткий час було побудовано 14 біодизельних заводів загальною потужністю 300 тис. т за рік (у середньому 21 тис. т за рік, а без врахування Івано-Франківського заводу потужністю 170 тис. т за рік – 10 тис. т за рік), але достовірної інформації про фактичну діяльність їх немає [18; 19]. За даними керівника сектору «Енергетика» Офісу ефективного регулювання BRDO Антона Зоркіна, в Україні в 2019 р. було вироблено всього 70 тис. т рідкого біопалива [19] (згідно з Державною агенцією із статистики України – найбільше за всі роки виробництва з 2013 р., а з 2020 р. інформація відсутня). Крім того, є близько 50 дрібних підприємств, здатних виробляти до 25 тис. т біодизеля за рік (у середньому 0,5 тис. т за рік), також з невідомими для статистики обсягами виробництва.

Що стосується подальших перспектив України, то представник компанії ETG Андрій Біленький категоричний: необхідні потужності для виробництва біодизеля в Європі вже побудовані, і тому немає сенсу створювати в Україні такі потужності. Україні потрібно продовжувати постачати до ЄС сировину для виробництва біодизеля. Перспектива біодизеля в Україні – виробництво в невеликій кількості аграріями для власного споживання [20]. І це при тому, що в Україні в розрахунку на 1 жителя до 10 разів більше земельних ресурсів, ніж в Європі. Мабуть, доцільно розробити серйозні математичні моделі із системного дослідження, досягнення конкурентних переваг на ринку біопалив і чітко визначитися з перспективою України у

цьому енергетичному сегменті. У той же час, згідно з прогнозами Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії (IRENA), для задоволення зростаючого попиту світової економіки загальне виробництво рідкого біопалива зросте від 129 млрд літрів у 2015 р. до понад 900 млрд літрів у 2050 р. Майже половина цієї суми буде звичайним біопаливом, інша половина – біопаливом нових поколінь із сировини більш широкого спектру [21]. Багато експертів припускають, що до 2050 р. глобальне виробництво біодизеля буде збільшено до 277 млн т на рік [22]. При цьому основні виробники біопалив мають дефіцит земельних ресурсів для подальшого нарощування виробництва біодизеля. За такого прогнозного зростання виробництва біопалив перед Україною, яка має понад як у 4 рази вищу земельнезабезпеченість порівняно із світовим рівнем, відкривається можливість «захопити» якусь частку цього світового енергетичного «біопирога».

Для участі в цих енергетичних перегонах необхідно визнати, що виробництво біопалив – це складна проблема, яка потребує системного рішення. Науковці Заходу щодо власне виробництва біодизеля, як організаційно-технологічної системи, розділяють її на три стадії життєвого циклу: 1) виробництво сировини (вирощування, збирання, транспортування та зберігання олійних культур, а також виробництво та транспортування всіх необхідних хімікатів для потреб установки з переробки насіння ріпаку); 2) попередня обробка (подрібнення, екстракція та очищення) сировини та перетворення шляхом етерифікації/переетерифікації на біодизель; 3) зберігання, поширення та транспортування до автозаправної станції та остаточне спалювання біодизеля [23]. Ключовий модуль системи, а саме діяльність заводу, включає різноманітну сировину, низку технологічних альтернатив, а також різні послідовності та умови його розділення/очищення. У такій складності можуть бути суперечливі критерії проектування системи, такі, як економічна ефективність і екологічна стійкість. Найбільш критичними та важливими рішеннями для проектування мережі постачання біодизеля є територіальне розміщення та оптимальна кількість установок з його виробництва, обсяги виробництва біопалива, технологічні варіанти, відповідна логістика та засоби транспортування, а також оптимальний потік матеріалів [23]. Тобто без оптимізації всього ланцюга поставок ресурсів та кінцевої продукції важко уявити, яких же розмірів за потужністю повинні бути заводи з виробництва біодизеля в територіальному розрізі та в масштабі України і як у них буде змінена структура сівозмін, виходячи з відповідних ринкових та екологічних вимог. Окрім оптимізації стадій життєвого циклу, західні дослідники розробили дизайн ланцюга поставок для гібридного біодизеля першого (рослинні і тваринні жири, крохмаль і цукор), другого (нехарчові або залишкові частини рослин) і третього (переробка водоростей) поколінь з урахуванням конкуренції за землю між їстівними та неїстівними енергетичними культурами. Зокрема, таке комплексне проектування з допомогою оптимізаційних моделей проведено в Аргентині та Бразилії як основних виробників біопалив у світі, з одночасним визначенням кількості заводів, територіального розташування та потужності постачальників сировини, центрів збору та

видобутку олії, біопереробних заводів і розподільних центрів та способів транспортування між різними шарами мережі виробництва біодизеля із сировини 1, 2 і 3-го поколінь [23].

Безперечно, що створення розподіленої по території та реалізації в часі системи управління ланцюгом поставок у середовищі стадій життєвого циклу виробництва біодизеля неможливо розробити окремим аматорам від науки. Повинна бути розроблена інтегрована система у вигляді взаємопов'язаних оптимізаційних моделей зі своїми входами-виходами інформації. Математична формалізація кожного окремого модулю дозволить провести варіанти оптимізаційних розрахунків із статистичною оцінкою одержаних в них результатів. Після таких процедур з кожним модулем їх можна знову звести в загальну систему, яка дозволить розраховувати проектні сценарії стадій життєвого циклу виробництва біодизеля, зокрема в першу чергу вирішити питання щодо запровадження комбінації виробництва біодизеля першого, другого і третього поколінь, територіального їх розміщення, потужності заводів, їх кількості, центрів зберігання, розподілу біопалив серед внутрішніх споживачів та можливих ринків збуту.

Проте раніше до упорядкування управлінських, організаційних та природоохоронних елементів системи з виробництва біодизеля необхідно розібратися з основним модулем системи – можливості виробництва біодизеля в умовах України, собівартість якого буде нижчою від ціни мінерального дизеля. Виробники біодизеля в Європі та США визначилися, що виробничі витрати можна достатньо знизити завдяки використанню переваг економії на масштабі, а тому продовжують й далі переходити на більш потужні заводи з виробництва біодизелю. Хоча нині середня потужність установок з виробництва біодизеля становить близько 40 тис. т за рік, передбачається, що в найближчому майбутньому будуть побудовані установки потужністю до 800 тис. т [24], а в деяких інших країнах – навіть до 1 млн т біодизеля на рік [23]. При цьому економія інвестицій у розрахунку на 1 т потужності заводу з виробництва біодизеля зростає з підвищенням річної потужності заводу. Нами розраховано величину вартості заводу залежно від його річної потужності на основі канадської інформації [25]:

$$V_i = d_k * k * [699,7178 * (\frac{N_z}{1000})^{0,6743}]$$

де V_{zi} – вартість заводу i -ї потужності, тис грн;

(N_z) – потужність заводу за рік, т;

k – коефіцієнт здешевлення вартості заводу при його будівництві за вітчизняними проектами;

d_k – курс долара, грн.

Розрахунки, проведені з допомогою цього рівняння, показали, що за потужності 1740 т біодизеля за рік інвестиції на 1 т потужності становили 580 дол США, а за потужності 103 тис. т – 154 дол США, або у 3,8 раза менше. Відповідно й амортизаційні витрати, сума кредитів з відсотками та поточний ремонт, які займають 5-10 % в собівартості біодизеля, будуть на стільки ж нижчі. Масштаб виробництва, як бачимо, істотний, якщо

не головний, чинник, що впливає на техніко-економічні характеристики виробництва біодизеля. Здешевлення вартості заводу відбудеться, якщо будувати заводи з вітчизняних комплектуючих. Тому українські експерти пропонують категорично відмовитися від імпорту біодизельного устаткування, а через тендерний механізм вибрати вітчизняних виробників біодизельних заводів («Укрбудмаш», ТОВ «Біодизель Дніпро», Краматорський НВП «Спеціальні технології», Київський НВО «Тренд») тощо [17], які можуть будувати заводи потужністю до 100 тис. т біодизеля за рік навіть з використанням кавітаційних технологій.

Незважаючи на існуючі різні підходи до виробництва біодизеля, другим чинником додаткового зниження собівартості біодизеля є розробка економічно ефективного та міцного каталізатора з ефективними методами виробництва та використанням різноманітної сировини [23]. Ці два чинники модуля в системі виробництва біодизеля призводять не тільки до підвищення якості біопалива та похідної продукції (гліцерин, шрот), а й до економії матеріальних витрат та капітальних вкладень. Великомасштабне виробництво – це в першу чергу низький вміст залишків олії в ріпаковому шроті (0,5–2 %) [26], що пов'язаний з методом екстракції олії – розчинником (бензин, гексан, нефрас) з різними інноваційними технологічними методами.

Основна особливість технічних характеристик заводів з виробництва біодизеля – це різна частка олії, яка залишається в шроті (макусі). Олію одержують методами пресування, екстрагування або їх комбінацією: – за використання одного механічного пресу (форпрес) в макусі залишається близько 15-20 % олії (для потужності установок до 5 тис т за рік) [27; 28; 29]; двома (останній – еспелерні преси) – 6-9 % (до 40 тис т біодизеля), а за глибокого вилучення олії у два етапи (потужність понад 40 тис т): механічне пресування насіння і подальше екстрагування олії – у шроті її залишається 1,5-2% [27; 28]. Деякі експерти зазначали, що на функціонуючих низькопродуктивних кустарних біодизельних установках залишається в макусі до половини вмісту олії [30]. Навіть німецькі установки з холодним пресуванням залишали в макусі до 15 % олії [31, с. 13]. На вітчизняних великих заводах з двома пресами (понад 5 тис т за рік) з переробки насіння ріпаку залишкова олійність у шроті досягає 14 %, а подібні до них німецькі та чеські фірми (залишають у шроті 8–9 % олії) є надзвичайно дорогими [32; 33]. Тобто чим вища потужність установки з виробництва біодизеля, тим менше олії залишається в шроті.

Безперечно, що тенденція зміни залишку олії в шроті буде покращуватися залежно від удосконалення світовими дослідниками різних реакцій переетерифікації в реакторах: кислотно-каталітичної, лужно-каталітичної, ферментативно-каталітичної із застосуванням нанокаталізаторів (гетерогенний ZnO, легований Ni, CaO і т.д.) та кавітаційних технологій (ультразвукова, гідродинамічна), які прискорюють процеси одержання біодизеля та призводять до економії технологічних ресурсів тощо. Але закономірність буде залишатися: дрібні заводи застосовують один прес, більш потужні – два і найбільш потужні – ще додатково екстракцію олії розчинником.

За вмісту олії в насінні ріпаку 50 % і потужності заводу 100000 т у шроті залишиться 1,4 %, а потужністю 1000 т – 15,55 %. Тоді на виробництво 1 т біодизеля потреба в насінні ріпаку для заводів таких потужностей буде відповідно становити 2,05 і 2,89 т. Ще більша різниця в потребі за нижчої олійності насіння ріпаку (45 %) – відповідно 2,28 і 3,38 т. Тобто на установках низької потужності необхідно переробити на 0,8-1,1 т більше насіння ріпаку, ніж на потужних заводах, щоб одержати по 1 т біодизеля. Оскільки насіння ріпаку у витратах виробництва біодизеля займає найбільшу частку (близько 90 %), то саме насіння з високим вмістом олії та технологічна можливість збільшення її виходу на потужних заводах є основними чинниками досягнення стану ефективного виробництва біодизеля.

Дискусійними є пропозиції економістів України, що дрібні заводи, які виробляють біодизель із власного насіння ріпаку, повинні враховувати його вартість за собівартістю вирощування, а потужні заводи змушені купувати ріпак за ринковою ціною. Тому дослідники й здійснюють розрахунки виробництва собівартості 1 т біодизеля за двома варіантами: 1) при використанні сировини власного виробництва; 2) при використанні купувальної сировини [2; 3] та відмічають, що перший варіант дуже ефективний [4], а за другого виробник біодизеля не може бути конкурентоспроможним без субсидій [4]. Виходячи з цих висновків, важко зрозуміти стратегію деяких розвинених країн світу, які вже мають заводи потужністю 200 тис. т біодизеля та планують збільшити потужності до 0,8-1 млн т. А як бути з розрахунками, наприклад, німецьких учених, що собівартість 1 кг біодизеля на невеликих заводах (1,5 тис. т за рік) майже удвічі вища, ніж на великих заводах (понад 40 тис. т за рік) [31, с. 25].

Окремі вчені вбачають шлях підвищення ефективності дрібних установок, окрім оцінки сировини за собівартістю, ще і підвищення урожайності насіння ріпаку. За досягнення урожайності на рівні 5 т з 1 га з переробкою на біодизель собівартість останнього буде у 2,5 раза дешевішою порівняно з дизельним паливом. У разі переробки купленого насіння ріпаку виробництво біодизеля буде збитковим [10]. Тобто за використання власного насіння ріпаку в Україні великі заводи з виробництва біодизеля повинні бути ліквідовані, а розвиток одержать лише дрібні (0,3-1 тис т за рік) установки. Проте одночасно виникає запитання: як довго може розвиватися галузь виробництва насіння ріпаку, яка віддає сировину за собівартістю – за нульової його рентабельності. Такий простий шлях щодо ефективності застосовували за часів Радянського Союзу – прибутки від виробництва продукції тваринництва не перекидали збитків кормовиробництва (галузь займала 40-80 % площ ріллі), які передавали корми за собівартістю. Організаційно цю ідею щодо виробництва біодизеля за оцінки сировини – насіння ріпаку за собівартістю – вчені пропонують реалізувати на основі розвитку обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів [11].

Окремі вчені-економісти, на противагу підходам Заходу щодо розгляду стадій життєвого циклу виробництва біодизеля як організаційно-технологічної системи, застосовують SWOT-аналіз, який виявив розрізнені завдання землеробського напрямку: 1) інвестиції у програми селекції на

розвиток високопродуктивних культур; 2) стимули для залучення у виробництво необроблюваних земель (залучити 5,2 млн га вільних земель); 3) інвестиції в інфраструктуру біопалива; 4) створення Державної агенції з біопалива [12], в результаті чого установки з виробництва біодизеля досягнуть 104 % рентабельності [5, с. 11; 6] або ж навіть 124,6 % [11]. За реалізації цієї ідеї авторів (попри проблеми будівництва заводів, потужності, кредитування, територіального розміщення тощо та ефективності їх функціонування) відмітимо наступне. За урожайності насіння ріпаку 2,5 т/га з 5,2 млн га землі буде одержано 13 млн т ріпаку, наприклад, олійністю 45 %. З його кількості на заводах потужністю 100 тис. т біодизеля буде одержано 5,7 млн т біодизеля, 7,1 – шротів і 0,6 млн т гліцерину, а на установках потужністю 1000 т – відповідно 3,8, 9,0 і 0,4 млн т. Тут виникають додаткові запитання щодо ринків збуту макухи (не шроту через високий вміст олії) та сирого (неочищеного) гліцерину, ціна якого на світовому ринку у 3-10 разів нижча від очищеного.

За даними Державної агенції із статистики у 2021 р. у тваринництві було використано 15 млн т концентратів (включаючи шрот соняшнику, сої та ріпаку). Зрозуміло, що додатково 9 млн т шроту ріпаку не буде використано у тваринництві, а розширення ринку шроту насіння ріпаку пов'язане з його якістю. Групування країн світу за ціною експорту шроту насіння ріпаку (2021 р.) показало, що Україна мала найнижчу ціну серед країн світу – 241,3 дол США за 1 т (позаду 5 країн: Того, Шрі-Ланка, Кот д'Івуар, Афганістан, Нігерія). Для підвищення ціни експорту необхідно вирощувати насіння ріпаку класу «00» (нульовий вміст ерукової кислоти та глюкозинолатів) та виробляти біодизель на потужних заводах (понад 40 тис. т). Те ж саме можна сказати про валові обсяги біодизеля: скільки його можна використати як добавку до мінеральних палив для внутрішніх потреб і з його надлишками яку країну потіснимо на світовому ринку?

Щодо гліцерину, то сьогодні 90 % його виробляється як побічний продукт на заводах з виробництва біодизеля. Для потреб різної промисловості з гліцерину видаляють домішки (жирні кислоти, метанол, каталізатор тощо), у звичних технологіях або ж за допомогою більш складних розділень. Зарубіжні вчені відмічають таку закономірність – гліцерин великомасштабної системи має високу якість та із незначною очисткою постачається в різні галузі промисловості, тоді як системи малого масштабу – на ділянку очищення до відповідних стандартів або ж утилізується з необхідним врахуванням оцінки життєвого циклу біодизеля в навколишньому середовищі, що похідно спричиняє додаткове екологічне та економічне навантаження [26]. В основному з дрібних установок гліцерин застосовується в якості висококалорійного палива для опалювальних котлів [34; 35] або ж разом із макухою може використовуватися для виробництва біогазу [36], у біотехнологічній галузі як субстрат для культивування мікроорганізмів, виробництва фосфорних добрив [35] тощо. Тобто виробництво гліцерину у великих обсягах потребує системного вирішення його перерозподілу між сегментами можливого його споживання у різних галузях та визначення, які при цьому необхідні інвестиції, додаткові матеріально-технічні ресурси тощо.

Поки що, як ми вже відмічали, про обсяги виробництва біопалив із 2020 р. вітчизняній статистиці нічого невідомо. Щоб в'янути, чому заводи перестали виробляти біодизель, застосуємо попередньо розроблену нами модель [1] у натуральному та вартісному виразах «витрати–випуск» заводу з виробництва біодизеля з включенням блоку «автотранспорт» з оновленням деяких технологічних та цінових параметрів. У середовищі Excel можна здійснювати варіантні розрахунки й задавати такі показники, як потужність заводу, рівень урожайності насіння ріпаку, вміст у ньому олії, частка його посівів у сівозмінах, й одержувати всі техніко-технологічні показники виробництва біодизеля. З допомогою цієї моделі можна також знаходити потужність заводу, коли відома олійність сировини – насіння ріпаку за умови виходу на нульову рентабельність. Або ж почергово змінювати показники вартості: заводу, насіння ріпаку, шроту та гліцерину та як це впливає на кінцевий результат. Щоб якимось чином наблизитися до істини в проблемі ефективності, необхідно оцінити за ринковими цінами технологічні параметри щодо розподілу насіння ріпаку на складові елементи входу (насіння ріпаку) – виходу (біодизель, шрот, гліцерин) з результатом нульового вартісного балансу між ними (табл. 1).

Таблиця 1

Варіанти технологічного розподілу продуктів заводу з виробництва біодизеля за умов різної олійності насіння ріпаку з досягненням вартісної рівноваги між входом (ціною насіння ріпаку) та виходами системи

Назва продукції	Вміст олії в насінні ріпаку, %			
	42,5	45	47,5	50
Вихід олії з ріпаку, %	40,7	40,7	40,7	40,7
Вміст олії в шроті, %	1,8	4,3	6,8	9,3
Технологічний розподіл у фізичному вимірі, т				
Насіння ріпаку, т	217832	131000	85159	53812
Ріпакова макуха, т	125944	75740	49236	31112
Потужність заводу (PME), т	88977	53509	34785	21980
Гліцерин, т	9243	5559	3614	2283
Вартість насіння ріпаку та складових виходу продукції, млн. грн.				
Насіння ріпаку	5228	3144	2044	1291
Ріпакова макуха	1123	675	439	277
Потужність заводу (PME)	4036	2427	1578	997
Гліцерин	68	41	27	17

Оскільки об'ємна вага дизельного палива дорівнює 0,88 кг/л, а на заправних станціях в першій половині травня 2023 р. ціна дизельного пального становила 43,87 грн за 1 л, то ціна 1 т його складатиме 49,9 тис. грн ($1000 \cdot 43,87 / 0,88$). З урахуванням того, що біодизель має 91 % енергоємності

дизельного палива, тому остаточна ціна 1 т біодизеля не може перевищувати 45,4 тис. грн ($0,91 \cdot 49,9$). За ринкових цін на 1 т насіння ріпаку – 24,0 тис. грн (експортна ціна 2021 р. і курс долара – 36,94 грн), шроту – 8,9 (експортна ціна 2021 р.), гліцерину – 7,7 (світова ціна на неочищений гліцерин у 2020 р.) та 45,4 тис. грн – біодизеля завод досягне нульового балансу (виручка від реалізації РМЕ, шроту і гліцерину за мінусом вартості сировини – насіння ріпаку) за різної потужності заводу залежно від рівня олійності насіння ріпаку (наприклад, 22 тис. т біодизеля за рік навіть за 50 % олійності насіння ріпаку).

За сьогоденного рівня цін та їх співвідношення між продуктами технологічного розподілу насіння ріпаку нульова рівновага (різниця між вартістю насіння ріпаку і виходом продукції – вартістю біодизеля, шроту і гліцерину без витрат трудових і матеріально-фінансових ресурсів) досягається за високої потужності заводів, на яких вихід олії значно вищий, ніж на дрібних заводах. Звернемо увагу на такий факт: за 2010-2021 р. варіація експортних цін насіння ріпаку та шроту складала 16-18 %. Тобто в реальних ринкових умовах можуть бути різні комбінації цін за роками на складові технологічного розподілу ресурсів з великими відхиленнями, що створює додаткові економічні проблеми для побудованих або ж тих, що проєктуються, заводів з виробництва біодизеля, адже навіть потужні заводи можуть опинитися в ризикованій зоні збитковості.

Окрім витрат власне насіння ріпаку, що ми вище розглядали, функціонування заводу з виробництва біодизеля протікає згідно з відповідними технологіями, де витрачаються ще задіяні ресурси (трудові, енергетичні, хімічні тощо). Тому розглянемо економічні показники за різної потужності заводів та якісних характеристик сировини – насіння ріпаку та як це впливає на можливість ефективної організації діяльності заводів з виробництва біодизеля за сучасних досягнень науки і практики в реальному ціновому середовищі (табл. 2).

Аналіз варіантів включення вартості насіння за собівартістю показує, що нульової рентабельності можна досягти за потужності заводу 1444 т біодизеля за рік й 45 % олійності ріпаку (варіант 1), а завод потужністю 1000 т – за 47,02 % олійності сировини (варіант 2); за нижчого рівня олійності насіння ріпаку (варіант 3) завод потужністю 1000 т на кожній 1 т біодизеля одержить 1,7 тис. грн збитку. Якщо ж насіння ріпаку оцінити за ринковими цінами (варіант 4), то збиток на 1 т біодизеля досягне 20,6 тис. грн. Причина збитковості дрібних заводів – великі залишки олії в макусі (шроті). З цього приводу слід прислухатися до думки кандидата технічних наук, керівника ТОВ «Рапсодія» Ігоря Антоніка, який у своєму підприємстві мав установку з виробництва біодизеля. За примітивних технологій так виходить, що вартість тільки олії (без витрат наступної переробки на біодизель) зрівнялася з роздрібною ціною солярки на АЗС. До того ж за відсутності стандартів на виробництво біодизеля ризиковано займатися біодизелем за наявності контролюючих служб [37]. Тобто за таких обставин виробництво біодизеля на дрібних установках є ще більш збитковим. Звідси виникає запитання: а які ж проблеми щодо можливого виробництва біодизеля на більш потужних заводах у ринкових умовах (табл. 3).

Таблиця 2

**Варіанти результативності діяльності дрібних установок
з виробництва біодизеля залежно від методу оцінки
вартості сировини – насіння ріпаку**

Показники	Технологічні та економічні комбінації			
	1 ¹⁾	2 ¹⁾	3 ¹⁾	4 ²⁾
Потужність заводу, тис. т	1444	1000	1000	1000
Урожайність, т/га	2,5	2,5	2,5	2,5
Обсяг виробництва, т	4856	3164	3381	2891
Вміст олії в сировині, %	45,0	47,02	45	50,0
Вихід олії, %	29,6	31,5	29,5	34,5
Ціна реалізації ріпаку за 1 т, грн	16147	16147	16147	23998
Середня відстань перевезень, км	8,0	6,5	6,7	6,2
Вартість заводу, тис. грн.	32919	25693	25693	25693
Технологічні затрати, тис. грн у т.ч.:	65515	45366	47035	65940
- насіння соняшника	78406	51096	54601	69372
- ріпакова макуха	-29815	-18907	-20813	-16504
- гліцерин	-1108	-767	-767	-767
- мильна вода	-15	-11	-11	-11
- жирові субстанції	-77	-50	-54	-46
- метанол	3499	2423	2423	2423
- КОН (гідрат окису калію)	358	248	248	248
- стабілізатор	43	30	30	30
- добавка	58	40	40	40
- холодне пресування	300	196	209	179
- кінцеве пресування	255	161	178	141
- пар	580	368	405	321
- оплата праці	1989	1952	1952	1952
- амортизація	3292	2569	2569	2569
- поточний ремонт	1646	1285	1285	1285
- інші витрати, грн.	242	203	203	203
- транспортні витрати	285	166	173	141
- загальногосподарські витрати	218	183	183	183
- кредит з відсотками за рік	5357	4181	4181	4181
Повна собівартість 1 т РМЕ, грн	45366	45366	47035	65940
Ціна 1 т біодизеля (РМЕ), грн	45366	45366	45366	45366
Прибуток за 1 т РМЕ, грн	0	0	-1670	-20574
Вихід супутньої продукції, т:				
- гліцерин	150	104	104	104
- ріпакова макуха	3344	2121	2335	1851

Варіанти: 1) оцінка сировини за собівартістю насіння ріпаку різної олійності;
2) оцінка сировини максимальної олійності за ринковою ціною.

Таблиця 3

Вплив комбінації техніко-технологічних та цінових чинників, що забезпечують нульовий рівень рентабельності виробництва біодизеля

Показники	Варіанти включення ресурсів в собівартість біодизеля			
	1	2	3	4
Потужність заводу, тис. т	100000	52428	52707	82877
Урожайність, т/га	2,5	2,5	2,5	2,5
Обсяг виробництва, т	208307	128718	121807	181852
Вміст олії в сировині, %	49,2	45,0	47,5	47,5
Вихід олії, %	47,8	40,6	43,1	45,4
Ціна реалізації ріпаку за 1 т, грн	23998	23998	23998	23998
Середня відстань перевезень, км	52,5	41,3	40,2	49,1
Вартість заводу, тис. грн	573344	370949	372282	505143
Технологічні витрати, тис. грн, у т.ч.:	4536557	2378405	2391094	3759753
- насіння соняшника	4998952	3088963	2923132	4364072
- ріпакова макуха	-941242	-893445	-808555	-860974
- гліцерин	-76749	-137008	-40452	-216581
- мильна вода	-1066	-559	-562	-883
- жирові субстанції	-3297	-2038	-1928	-2879
- метанол	242292	127028	127705	200804
- КОН (гідрат окису калію)	24768	12985	13055	20527
- стабілізатор	3000	1573	1581	2486
- добавка	4000	2097	2108	3315
- холодне пресування	12878	7958	7531	11243
- кінцеве пресування	8035	5675	5136	7350
- пар	18313	12933	11705	16751
- оплата праці	6894	5387	5400	6536
- амортизація	57334	37095	37228	50514
- поточний ремонт	28667	18547	18614	25257
- інші витрати, грн.	3251	2136	2143	2881
- транспортні витрати	54215	26746	24697	44469
- загальногосподарські витрати	2926	1922	1929	2593
- кредит з відсотками	93309	60370	60587	82210
Собівартість 1 т біодизеля (РМЕ), грн	45366	45366	45366	45366
Ціна 1 т РМЕ, грн	45366	45366	45366	45366
Прибуток за 1 т РМЕ, грн	0	0	0	0
Вихід супутньої продукції, т:	0	0	0	0
- гліцерин	10388	5446	5475	8609
- ріпакова макуха	105583	74569	67484	96579

Оцінка ресурсів: 1) за ринковими цінами; 2) шрот – за світовою ціною, гліцерин – за ціною очищеного; 3) шрот за світовою ціною; 4) сирий гліцерин за ціною очищеного.

Зразу ж відмітимо, що із збільшенням потужності заводу залишки олії в шроті знижуються до мінімуму, а тому нульова рентабельність досягається за нижчої олійності насіння ріпаку. За існуючих ринкових цін, які склалися для України у 2021 р., на насіння ріпаку, шроту, мінерального дизеля та світових цін на неочищений гліцерин (2020 р.) нульовий рівень рентабельності досягається за потужності заводу 100 тис. т за рік та вмісту майже максимальної величини – 49,2 % олії в сировині (варіант 1). За умови будівництва заводів з вітчизняних комплектуючих з відповідним здешевленням вартості заводу на 50 % за варіанту 1 було б одержано 928 грн прибутку за реалізації 1 т біодизеля. Якби в Україні були б підприємства з очистки гліцерину до світових стандартів (варіант 4), то ціна його була б у 3,3 рази вища. Тоді нульовий рівень рентабельності можна досягти за 82,9 тис. т потужності заводу та 47,5 % олійності насіння ріпаку. Якщо ще змінити ціну на ріпаковий шрот до середнього світового рівня, що склався на ринку в 2021 р., то нульовий баланс може бути досягнутий за потужності 52,4 тис. т та 45 % олійності сировини (варіант 2). Коли ж за світовою ціною оцінити лише шрот (варіант 3), то результат буде кращий, ніж проведення такої процедури з гліцерином – за 52,7 тис. т потужності заводу та 47,5 % олійності насіння ріпаку. Такі ж самі розрахунки були проведені за вищого в 2 рази рівня урожайності – 5 т/га, які показали, що рівень урожайності насіння ріпаку практично не впливає на результати діяльності заводів, оскільки вартість послуг автотранспорту займає 0,75-1,0 % в загальних витратах.

Звідси, як бачимо, основними чинниками, які впливають на результати ефективної діяльності заводів, є в першу чергу олійність ріпаку, рівень виходу олії, який у свою чергу залежить від потужності і вартості заводу, та рівні цін з їх співвідношенням на мінеральний дизель, насіння ріпаку, шрот і гліцерин та особливо наявність ринків збуту. Тобто, щоб прийняти рішення відновлювати роботу заводів, які зараз не працюють, та будувати нові заводи, необхідно проводити на далеку перспективу різні прогнози цін, оцінити існуюче територіальне розміщення заводів та визначити, де і якої потужності побудувати нові заводи, прийняти рішення щодо будівництва заводів з очистки гліцерину, розробити стратегію розвитку тваринництва, скільки шроту ріпаку для цієї галузі потрібно та в які країни будемо експортувати надлишки шроту. У загальному підсумку можна констатувати, що проблеми виробництва біодизеля, тваринництва тощо повинні розглядатися як модулі моделі стратегії та балансування аграрного сектора економіки України в гармонізованому співвідношенні з використанням земельних і трудових ресурсів за дотримання екологічних обмежень.

Висновки. У ринковому середовищі будь-яку проблему розпочинають, як у нашому випадку, з оптимізації управління ланцюгом поставок і зокрема, розміщення заводів, виробництва сировини та організаційної діяльності центрів зберігання і розподілу біодизеля між регіонами, споживачами тощо. Власне виробництво біодизеля на заводах різної річної потужності є одним із модулів цього ланцюгу. У цілому, як бачимо, вирішення проблеми енергозабезпечення аграрного сектора економіки в

Україні потребує застосування складних методів моделювання для розробки стратегії розвитку сільського господарства та сільської місцевості в гармонії з навколишнім ринковим та природним середовищем.

У ринковому середовищі всі економічні взаємовідносини здійснюються за цінами, що є результатом узгодження попиту з пропозицією, в результаті чого продавці одержують прибуток, а споживачам з їх доходами купівля є доступною. Ніхто, ніде і ніколи технологічні ресурси у виробничих процесах не оцінює за собівартістю, як шляху до банкрутства власників цих ресурсів у середовищі конкуренції.

За існуючого цінового середовища на ринках енергії та ресурсів, що використовуються при виробництві біодизеля, конкурентними можуть бути потужні заводи з технологічними можливостями, які дозволяють до мінімуму звести залишки олії в шроті, використовують насіння ріпаку з вмістом олії понад 45 %. Звідси виникає потреба у фінансуванні досліджень науковців (інженерів та хіміків разом з практиками) щодо виявлення та застосування ноу-хау в переробці сировини на біодизель, що гарантуватиме як зменшення залишків олії в шроті, так і економію різних каталізаторів тощо. При цьому потужні заводи потребують великих одночасних інвестицій, але у розрахунку на 1 т їх потужності розміри інвестицій у 3-5 разів нижчі, ніж на дрібних заводах. Одночасно великі обсяги інвестицій за будівництва потужних заводів є ризикованою стратегією без ретельних досліджень тенденцій світових досягнень з виробництва біопалив, особливо щодо можливого ефективного застосування сировини 2 і 3-го покоління та комбінації їх із сировиною 1-го покоління.

На сьогоднішній день навіть потужні заводи (80-100 тис. т) можуть досягти нульового або ж незначного рівня рентабельності за умови використання насіння ріпаку олійністю 47-50 % і/або досягнення середньої світової ціни на шрот або гліцерин. Одним із перспективних напрямів є підвищення якості біодизеля й реалізація його для потреб авіації або ж перетворення гліцерину на хімічні речовини за допомогою кількох різних реакцій із подальшим застосуванням, наприклад, у виробництві акрилової кислоти, ринок якої до 2027 р. досягне 21 млрд дол. США [38].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калінчик М. В., Ільчук М. М., Новосельцева А. М. Розвиток підприємств олієжирового підкомплексу в системі євроінтеграції: Монографія / К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. 224 с.
2. Чехова І.В. Напрямки використання олійних культур в біоенергетичній галузі // Науково-технічний бюлетень Інституту олійних культур НААН, 2014. № 21. С. 172-179.
3. Пришляк Н. В. Організаційно-економічний механізм виробництва біопалив із агробіомаси: теорія, методологія, практика / дисертація на здобуття наукового ступеня д.е.н. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Вінниця, 2021. 468 с.

4. Яворова Г. В. Аналіз ефективності виробництва біодизеля з ріпаку // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [редкол.: О. О. Беляєв (відп. ред.) та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2009. – Спец. вип.: Аграрна економічна освіта в розбудові конкурентоспроможного сільського господарства України. С. 606–613.
5. Калетнік Г.М., Климчук О.В., Мазур В.А. Перспективність та ефективність виробництва біодизельного палива в Україні з олійних культур. URL: [Klumchuk_InM94EdgBghJDDmnnNHn.pdf](http://www.klumchuk_inm94edgbghjddmnnh.pdf)
6. Калетнік Г. М., Гончарук І. В. Економічні розрахунки потенціалу виробництва відновлювальної біоенергії у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу // Економіка АПК. 2020. № 9. С. 6 – 16.
7. «Українська рапсодія», або Вирощування ріпаку в Україні – це просто пісня. URL: <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=2704&number=88>.
8. Месель-Веселяк В. Я. Ефективність енергетичного самозабезпечення сільського господарства. URL: <http://info-pressa.com/article-531.html>.
9. Оверченко Б. Перспективи та проблеми виробництва біодизелю в Україні. URL: <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=2913&number=95>.
10. Шпичак О. М., Боднар О. В., Пашко С. О. Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми // Економіка АПК. 2019. № 3. С. 13-27.
11. Паламаренко Я.В. Економічна ефективність діяльності сільськогосподарських кооперативів з виробництва біодизеля // Економіка і суспільство. 2018. Випуск 17. С. 138-147.
12. Калетнік Г. М., Пришляк Н. В. Розвиток галузі біопалив як детермінанта сталого розвитку України // Економіка АПК. 2021. № 2. С. 71 – 81.
13. Бум на світовому ринку біопалива – як цим може скористатися Україна: Консультативна робота № 7. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2007/AgPP7_U.pdf (31.05.2023).
14. Калетнік Г. М. Розвиток ринку біопалив в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: 08.00.03. – економіка та управління національним господарством. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 38 с.
15. Скорук О. П., Попадюк С.В. Перспективи та економічні передумови виробництва біодизеля в Україні. URL: <http://intkonf.org/skoruk-op-popadyuk-sv-perespektivi-ta-ekonomichni-peredumovi-virobnitstva-biodizelya-v-ukrayini>.
16. Литвиненко О.А., Сухенко Ю.Г., Сухенко В.Ю., канд. техн. наук Муштрук М.М. Інтенсифікація виробництва дизельного палива. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/21419/1/32.pdf> (15.05.2023)
17. Семенов В. Біодизель в Україні чи з України? URL: https://zn.ua/ukr/energy_market/biodizel_v_ukrayini_chi_z_ukrayini.html (14.05.2023).
18. Біопалива: біоетанол та біодизель. URL: <https://uabio.org/liquid-biofuels/>
19. Маковей Ю. Антон Зоркін: Україна може замінити 30% дизелю власним виробленим біопаливом. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1314-anton-zorkin-ukrayina-moje-zamistiti-30-dizelyu-virobblenim-biopalivom>
20. Лебідь Л. Ринок біопалива: наскільки відкрите вікно можливостей для України. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/rinok-biopaliva-naskilki-vidkrite-vikno-mozhливостей-dlya-ukrajini>

21. Global Energy Transformation: A Roadmap to 2050. – 76 p. URL: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2018/Apr/IRENA_Report_GET_2018.pdf (09.05.2023) (с. 33).
22. Abdallah S. Elgharbawy, Wagih. A. Sadik, Olfat M. Sadek, Mosaad A. Kasaby. A Review on biodiesel feedstocks and production technologies. URL: https://www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0717-97072021000105098&script=sci_arttext
23. Mustafa Kamal Pasha, Lingmei Dai, Dehua Liu, Miao Guo & Wei Du. An overview to process design, simulation and sustainability evaluation of biodiesel production. URL: <https://biotechnologyforbiofuels.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13068-021-01977-z>
24. A.A. Apostolakou, I.K. Kookos, C. Marazioti, K.C. Angelopoulos. Techno-economic analysis of a biodiesel production process from vegetable oils URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S037838200900112X?via%3Dihub> (01.05.2023).
25. A Report by the Biodiesel Advisory Council to the Government of Manitoba. – biodiesel: made in manitoba. – 2005. URL: https://www.gov.mb.ca/sd/environment_and_biodiversity/energy/pubs/biodiesel_report.pdf
26. Rohit Gupta, Ruairidh McRoberts, Zhibin Yu, Cindy Smith, William Sloan, Siming You. Life cycle assessment of biodiesel production from rapeseed oil: Influence of process parameters and scale. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0960852422008616> (30.04.2023).
27. Гуменюк О.Л. Технологія жирів та жирозамінників: тексти лекцій для студентів спеціальності 181 “Харчові технології” заочної форми навчання/ Укладач.: Гуменюк О.Л. Чернігів: ЧНТУ, 2020. 130 с.(04.05.2023)
28. Emanuele Oddo, Politecnico di Milano and Maurizio Masi. Biofuels Technologies. URL: <https://roadmap2050.report/biofuels/biofuels-technologies/> (09.05.2023)
29. Дослідження екстракції рослинних олій за допомогою полярних розчинників. URL: <https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dosleks2021.pdf>(04.05.2023)
30. Калініченко В. Про стан використання біодизелю та біоетанолу у світі та в Україні: аналітична записка. URL: http://esco-ecosys.narod.ru/2009_6/art026.htm. (10.02.20.2013)
31. Програма TACIS з використання альтернативних джерел енергії [Виробництво біодизелю на основі переробки ріпакового насіння. Використання біодизельного пального у сільському господарстві]. К., 1996. 53 с.
32. Лук'янець В. О., Бовсуновський В.М. Обґрунтування технологічних схем переробки насіння ріпаку. URL: http://www.rusnauka.com/11_NPRT_2007/Agricole/22280.doc.htm. (17.10.2012)
33. Друкований М. Ф. Бандура В. М. Друкована А. О. Нова технологія виробництва біодизелю // Вібрації в техніці та технологіях. 2008. № 3 52). С. 69-73.
34. Василькевич О.І., Степанов М.Б., Бондаренко С.Г., Кукушкіна О.Ю. Аналіз впливу параметрів процесу на кінетику реакції переестерифікації рослинних олій / І Міжн. наук.-техн. конф. «Хімічна технологія: нака та виробництво» / Секція 2. Утилізація та екологічні проблеми. Шостка: 2012. – 7-9 листопада. С. 65. URL: <https://kxtp.kpi.ua/common/kxtp-papers-2012-ct-vasy-step.pdf> (08.05.2023)/
35. Турчун Д.А., Ющенко С.Л., Столяренко Г.С. Переробка гліцеринової фракції, як побічного продукту при синтезі біодизелю. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2011/11/5471>.(08.05.2023).

36. Біогаз з побічних продуктів харчової й переробної промисловості – AgroBiogas. URL: <https://agrobiogas.com.ua/biogas-from-by-products-of-food-and-processing-industry/> (08.05.2023).
37. Петренко І. Біосолярка для сільгосптехніки. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/mekhanizatsiia-apk/item/961-biosoliarka-dlia-silhosptekhniky.html>
38. Alisson Dias da Silva Ruy, Ana Luíza Freitas Ferreira, Antônio Ésio Bresciani, Rita Maria de Brito Alves and Luiz Antônio Magalhães Pontes. Market Prospecting and Assessment of the Economic Potential of Glycerol from Biodiesel. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/73542>

REFERENCES

1. Kalinchyk M. V., Il'chuk M. M., Novosel'tseva A. M. (2014). Rozvytok pidpryyemstv oliyezhyrovoho pidkompleksu v systemi yevrointehratsiyi [Development of oil and fat subcomplex enterprises in the system of European integration]. Kyiv: NNTS «IAE» [in Ukrainian].
2. Chekhova I.V. (2014). Napryamky vykorystannya oliynykh kul'tur v bioenerhetychniy haluzi [Directions for the use of oilseeds in the bioenergy industry]. *Naukovo-tekhnichnyy byuletyn' Instytutu oliynykh kul'tur NAAN – Scientific and technical bulletin of the Institute of Oilseeds of the National Academy of Sciences*. 21. 171-179 [in Ukrainian].
3. Pryshlyak N. V. (2021). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm vyrobnytstva biopalyv iz ahrobiomasy: teoriya, metodolohiya, praktyka [Organizational and economic mechanism of production of biofuels from agrobiomass: theory, methodology, practice]. *Ekonomika ta upravlinnya natsional'nyim hospodarstvom – Economy and management of the national economy*. Vinnytsya [in Ukrainian].
4. Yavorova H. V., Belyayev O.O. (2009). Analiz efektyvnosti vyrobnytstva biodyzelya z ripaku // Formuvannya rynkovoyi ekonomiky [Analysis of the efficiency of biodiesel production from rape // Formation of the market economy]. *Ahrarna ekonomichna osvita v rozbudovi konkurentospromozhnogo sil's'koho hospodarstva Ukrayiny – Agrarian economic education in the development of competitive agriculture of Ukraine*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
5. Kaletnik H.M., Klymchuk O.V., Mazur V.A. Perspektyvnist' ta efektyvnist' vyrobnytstva biodyzel'noho palyva v Ukrayini z oliynykh kul'tur [Prospects and efficiency of biodiesel production in Ukraine from oil crops]. Retrieved from [Klymchuk_InM94EdgBghJDdmnxNHn.pdf](#) [in Ukrainian].
6. Kaletnik H. M., Honcharuk I. V. (2020). Ekonomichni rozrakhunky potentsialu vyrobnytstva vidnovlyuval'noyi bioenerhiyi u formuvanni enerhetychnoyi nezalezhnosti ahropromyslovoho kompleksu [Economic calculations of the potential of renewable bioenergy production in the formation of energy independence of the agro-industrial complex]. *Economy of agro-industrial complex* [in Ukrainian].
7. «Ukrayins'ka rapsodiya», abo Vyroshchuvannya ripaku v Ukrayini – tse prosto pisnya [“Ukrainian Rhapsody”, or Cultivation of rapeseed in Ukraine, is just a song]. Retrieved from <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=2704&number=88> [in Ukrainian].
8. Mesel'-Veselyak V. YA. Efektyvnist' enerhetychnoho samozabezpechennya sil's'koho hospodarstva [The effectiveness of energy self-sufficiency in agriculture]. Retrieved from <http://info-prensa.com/article-531.html> [in Ukrainian].

9. Overchenko B. Perspektyvy ta problemy vyrobnytstva biodyzelyu v Ukrayini [Prospects and problems of biodiesel production in Ukraine]. Retrieved from <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=2913&number=95> [in Ukrainian].
10. Shpychak O. M., Bodnar O. V., Pashko S. O. (2019) Vyrobnytstvo biopalyva v Ukrayini u konteksti optimal'noho vyrishennya enerhetychnoyi problem [Biofuel production in Ukraine in the context of optimal solutions to the energy problem]. *Economy of agro-industrial complex*. 3. 13-27 [in Ukrainian].
11. Kaletnyk H. M., Pryshlyak N. V. Rozvytok haluzi biopalyv yak determinanta tstalokho rozvytku Ukrayiny [The development of the biofuel industry as a determinant of the overall development of Ukraine]. *Economy and society*. 17. 138-147 [in Ukrainian].
12. Kaletnik H. M., Pryshlyak N. V. (2021). Rozvytok haluzi biopalyv yak determinanta ctaloho rozvytku Ukrayiny [Development of the biofuel industry as a determinant of sustainable development of Ukraine]. *Economy of agro-industrial complex*. 2. 71-81 [in Ukrainian].
13. Bum na svitovomu rynku biopalyva – yak tsym mozhe skorystatysya Ukrayina: Konsul'tatyvna robota № 7 [Boom in the global biofuel market - how Ukraine can take advantage of it: Advisory paper No. 7. Retrieved from http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2007/AgPP7_U.pdf (31.05.2023) [in Ukrainian].
14. Kaletnik H. M. Rozvytok rynku biopalyv v Ukrayini (2009). [Development of the biofuels market in Ukraine]. Kyiv : NSC "IAE" [in Ukrainian].
15. Skoruk O. P., Popadyuk S.V. Perspektyvy ta ekonomichni peredumovy vyrobnytstva biodyzelya v Ukrayini [Skoruk O.P., Popadyuk S.V. Prospects and economic prerequisites for biodiesel production in Ukraine]. Retrieved from <http://intkonf.org/skoruk-op-popadyuk-sv-perespektivi-ta-ekonomichni-peredumovi-virobnitstva-biodizelya-v-ukrayini>. [in Ukrainian].
16. Lytvynenko O.A., Sukhenko YU.H., Sukhenko V.YU., kand. tekhn. nauk Mushtruk M.M. Intensyfikatsiya vyrobnytstva dyzel'noho palyva [Lytvynenko O.A., Sukhenko Yu.G., Sukhenko V.Yu., candidate technical Sciences Mushtruk M.M. Intensification of diesel fuel production]. Retrieved from <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/21419/1/32.pdf>.(15.05.2023) [in Ukrainian].
17. Semenov V. Biodyzel' v Ukrayini chy z Ukrayiny? [Semenov V. Biodiesel in Ukraine or from Ukraine?] Retrieved from https://zn.ua/ukr/energy_market/biodizel_v_ukrayini_chi_z_ukrayini.html [in Ukrainian].
18. Biopalyva: bioetanol ta biodyzel' [Biofuels: bioethanol and biodiesel]. Retrieved from <https://uabio.org/liquid-biofuels/> [in Ukrainian].
19. Makovey YU. Anton Zorkin: Ukrayina mozhe zaminyty 30% dyzelyu vlasnym vyroblenym biopalyvom [Makovei Y. Anton Zorkin: Ukraine can replace 30% of diesel with its own produced biofuel]. Retrieved from <https://kurkul.com/spetsproekty/1314-anton-zorkin-ukrayina-moje-zamistiti-30-dizelyu-viroblenim-biopalivom> [in Ukrainian].
20. Lebid' L. Rynok biopalyva: naskil'ky vidkryte vikno mozhlyvostey dlya Ukrayiny [Lebyd L. Biofuel market: how open is the window of opportunity for Ukraine]. Retrieved from <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/rinok-biopaliva-naskilki-vidkryte-vikno-mozhlyvostey-dlya-ukrajini> [in Ukrainian].
21. Global Energy Transformation: A Roadmap to 2050. – 76 p. Retrieved from https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2018/Apr/IRENA_Report_GET_2018.pdf (09.05.2023) (p. 33) [in Ukrainian].

22. Abdallah S. Elgharbawy, Wagih. A. Sadik, Olfat M. Sadek, Mosaad A. Kasaby. A Review on biodiezel feedstocks and production technologies. Retrieved from https://www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0717-97072021000105098&script=sci_arttext [in Ukrainian].
23. Mustafa Kamal Pasha, Lingmei Dai, Dehua Liu, Miao Guo & Wei Du. An overview to process design, simulation and sustainability evaluation of biodiesel production. URL: <https://biotechnologyforbiofuels.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13068-021-01977-z> [in English].
24. A.A. Apostolakou, I.K. Kookos, C. Marazioti, K.C. Angelopoulos. Techno-economic analysis of a biodiesel production process from vegetable oils URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S037838200900112X?via%3Dihub> (01.05.2023) [in English].
25. A Report by the Biodiesel Advisory Council to the Government of Manitoba. – biodiesel: made in manitoba. – 2005. URL: https://www.gov.mb.ca/sd/environment_and_biodiversity/energy/pubs/biodiesel_report.pdf [in English].
26. Rohit Gupta, Ruairidh McRoberts, Zhibin Yu, Cindy Smith, William Sloan, Siming You. Life cycle assessment of biodiesel production from rapeseed oil: Influence of process parameters and scale. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0960852422008616> (30.04.2023) [in English].
27. Humenyuk O.L. (2020). Tekhnolohiya zhyriv ta zhyrozaminykiv [Technology of fats and fat substitutes]. Texts of lectures for students of the specialty 181 “Food technologies” of the correspondence form of education. Chernihiv: CHNTU [in Ukrainian].
28. Emanuele Oddo, Politecnico di Milano and Maurizio Masi. Biofuels Technologies. URL: <https://roadmap2050.report/biofuels/biofuels-technologies/> (09.05.2023) [in English].
29. Doslidzhennya ekstraktsiyi roslynnykh oliy za dopomohoyu polyarnykh rozchynnykiv [Research on the extraction of vegetable oils using polar solvents]. URL: <https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dosleks2021.pdf>(04.05.2023) [in Ukrainian].
30. Kalinichenko V. Pro stan vykorystannya biodyzelyu ta bioetanolu u sviti ta v Ukraini: analitychna zapyska [About the state of use of biodiesel and bioethanol in the world and in Ukraine: analytical note]. URL: http://esco-ecosys.narod.ru/2009_6/art026.htm. (10.02.20.2013) [in Ukrainian].
31. Prohrama TACIS z vykorystannya al'ternatyvnykh dzherel enerhiyi [Vyrobnytstvo biodyzelyu na osnovi pererobky ripakovoho nasinnya. Vykorystannya biodyzel'noho pal'noho u sil's'komu hospodarstvi] [TACIS program on the use of alternative energy sources [Production of biodiesel based on the processing of rapeseed. Use of biodiesel fuel in agriculture]]. Kyiv. 1996. 53 [in Ukrainian].
32. Luk"yanets' V. O., Bovsunovs'kyi V.M. Obgruntuvannya tekhnolohichnykh skhem pererobky nasinnya ripaku [Justification of technological schemes of rape seed processing]. URL: http://www.rusnauka.com/11._NPRT_2007/Agricole/22280.doc.htm. (17.10.2012) [in Ukrainian].
33. Drukovanyy M. F. Bandura V. M. Drukovana A. O. (2008). Nova tekhnolohiya vyrobnytstva biodyzelyu [New technology of biodiesel production]. *Vibratsiyi v tekhnitsi ta tekhnolohiyakh – Vibrations in engineering and technology*. 3. 69-73. [in Ukrainian].
34. Vasyl'kevych O.I., Stepanov M.B., Bondarenko S.H., Kukushkina O.YU. (2012). Analiz vplyvu parametriv protsesu na kinetyku reaktsiyi pereesteryfikatsiyi roslynnykh oliy

- [Analysis of the influence of process parameters on the kinetics of the transesterification reaction of vegetable oils]. *I Mizhn. nauk.-tekhn. konf. «Khimichna tekhnolohiya: naka ta vyrobnytstvo» – And International science and technology conf. “Chemical technology: production and production”*. Section 2. Disposal and environmental problems. Shostka. (p.65). URL: <https://kxtp.kpi.ua/common/kxtp-papers-2012-ct-vasy-step.pdf> (08.05.2023)/ [in Ukrainian].
35. Turchun D.A., Yushchenko S.L., Stolyarenko H.S. Pererobka hlitserynovoyi fraktsiyi, yak pobichnoho produktu pry syntezi biodyzelyu [Processing of the glycerol fraction as a by-product in the synthesis of biodiesel]. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2011/11/5471>.(08.05.2023) [in Ukrainian].
 36. Biohaz z pobichnykh produktiv kharchovoyi y pererobnoyi promyslovosti – Agro-Biogas [Biogas from by-products of the food and processing industry – AgroBiogas]. URL: <https://agrobiogas.com.ua/biogas-from-by-products-of-food-and-processing-industry/> (08.05.2023). [in Ukrainian].
 37. Petrenko I. Biosolyarka dlya sil'hosptekhniky [Biodiesel for agricultural machinery]. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/mekhanizatsiia-apk/item/961-biosoliarka-dlia-silhosptekhniky.html> [in Ukrainian].
 38. Alisson Dias da Silva Ruy, Ana Luíza Freitas Ferreira, Antônio Ésio Bresciani, Rita Maria de Brito Alves and Luiz Antônio Magalhães Pontes. Market Prospecting and Assessment of the Economic Potential of Glycerol from Biodiesel. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/73542>

УДК 338.43

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).168–179

Микола Талавиря,

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії*

Лариса Бондаренко,

*аспірант кафедри економічної теорії
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

Михайло Орбан,

*аспірант кафедри економіки
і підприємництва (спеціальність 051)
Ужгородського національного університету*

ВИБІР МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОЩУВАННЯ СИДЕРАТІВ

Волатильність сучасного середовища сільськогосподарської діяльності, ріст її ризиковості, поява нових нестандартних задач у розрізі агробізнесу, а також розвиток ряду ключових трендів агроринку, зокрема сталого та органічного сільгоспвиробництва, зумовлює потребу у застосуванні неконвенційних інструментів для результативного та відповідального розв'язання зазначених науково-практичних питань, зокрема використання сидератів. Це актуалізує проблематику застосування останніх як дієвого інструменту в розрізі аграрного, екологічного, економічного впливу на результати діяльності господарства. Метою статті є ідентифікація особливостей використання інструменту сидератів у рамках стратегії господарства за низкою ключових напрямів в агро-еколого-економічній площині.

У статті здійснено огляд сутності інструменту сидератів у контексті ключових задач господарства на сучасному етапі розвитку аграрної сфери. Виділено ключові тренди сьогодення в науково-практичній проблематиці застосування сидератів. Визначено необхідність застосування стратегії використання сидератів конкретним господарством в силу комплексності питання та розгалуженості впливів застосування сидератів. Виділено ключові економічні ефекти застосування сидератів. Сформовано підхід до дослідження економічної ефективності сидератів, що ґрунтується на якісному методі дослідження, що набув форми опитувальника з подальшим узагальненням отриманих результатів в рамках аналітичного інструментарію Mind Map. Дослідження може бути корисним профільним дослідникам, експертам і аналітикам аграрної сфери, сільгоспвиробникам різного розміру, профільним агрокомпаніям, галузевим асоціаціям, органам державної та місцевої влади. Перспективами майбутніх досліджень є поглиблений аналіз застосування сидератів за напрямом агро-еколого-економічну впливу, а також розгляд ефективності застосування сидератів у різних кейсах, виходячи з властивостей ґрунту конкретного господарства та особливостей його бізнес-задач і цілей на ринку.

Ключові слова: сидерати; сівозмінна; стратегія; якісні методи дослідження; інструмент Mind Map; стратегія застосування сидератів.

The volatility of the modern environment of agricultural activity, the growth of its riskiness, the appearance of new non-standard tasks in the context of agribusiness, as well as the development of a number of key trends in the agricultural market, in particular, sustainable and organic agricultural production, necessitates the use of unconventional tools for the effective and responsible solution of the specified, scientific practical issues, including the use of siderates. This actualizes the issue of using the latter as an effective tool in terms of agrarian, environmental, and economic impact on the results of the economy. The purpose of the article is to identify the features of using the siderate tool within the framework of the economy's strategy in a number of key directions in the agro-ecological-economic plane.

The article reviews the essence of the siderates tool in the context of the key tasks of the economy at the current stage of the development of the agrarian sphere. The key current trends in the scientific and practical problems of the use of siderates are highlighted. The necessity of applying a strategy for the use of siderates by a specific farm due to the complexity of the issue and the ramifications of the effects of the use of siderates was determined. The key economic effects of the use of siderates are highlighted. The key economic effects of the use of siderates are highlighted. An approach to the study of the economic efficiency of siderats was formed, which is based on a qualitative research method, which took the form of a questionnaire with further generalization of the obtained results within the framework of the Mind Map analytical toolkit. The research can be useful for specialized researchers, experts and analysts of the agrarian sphere, agricultural producers of various sizes, specialized agricultural companies, industry associations, state and local authorities. Prospects for future research are an in-depth analysis of the use of siderates in the direction of agro-ecological-economic impact, as well as consideration of the effectiveness of the use of siderates in various cases, based on the properties of the soil of a particular farm and the characteristics of its business tasks and goals on the market.

Keywords: siderates; crop rotation; strategy; qualitative research methods; Mind Map tool; strategy of using siderates.

Постановка проблеми. Сидерати як сталий і екологічний інструмент сільського господарства, що вирішує ряд агро-еколого-економічних задач, набирає дедалі більшої ваги в практиках сільгоспвиробників по всьому світові. Зокрема, в рамках намагань поліпшити стан ґрунту та набути додаткових агро-еколого-економічних переваг фермери експериментують з різними покривними культурами – бобовими, злаковими, капустяними. Застосування сидератів сприяє поліпшенню хімічних і біологічних характеристик ґрунту, а також залучає корисних комах. Сидерати також використовуються в рамках сівозмін з метою порушення циклів життєдіяльності шкідників і поширення хвороб основних культур. До того ж, стале та органічне землеробство спирається саме на інструмент сидератів у вирішенні свої агро-еколого-економічних задач. Однією з переваг сидератів макрорівня є сприяння в боротьбі зі зміною клімату – за рахунок збе-

реження та збільшення органічного вуглецю в ґрунті. Сидерати як агро-еколого-економічний інструмент також сприяють покращенню здатності господарства щодо адаптації до суворих погодних і кліматичних умов, що змінюються. До того ж, застосування інструменту сидератів сприяє усуненню таких негативних ефектів, як ерозія ґрунту, надмірна втрата ним води. Сучасним трендом в цій царині є також утворення мережевої структури фермерів навколо кращих практик і ноу-хау в застосуванні інструменту сидератів, а також реалізація урядами країн світу програм з підтримки практики використання сидератів, що зумовлює технічну і фінансову підтримку відповідних сільгоспвиробників. Відповідно це спричиняє значну актуальність дослідження в зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці застосування сидератів з точки зору ефективності в задачах сільськогосподарської діяльності присвячено ряд робіт зарубіжних і українських вчених. Сучасні тренди та загальну проблематику застосування сидератів з точки зору коротко- та довготермінової ефективності вивчає низка дослідників.

В цьому контексті виділяється робота Saini P.K., Yadav R., Yadav G. [1, с. 3-4], присвячена сучасним трендам застосування сидератів у сільськогосподарській діяльності за окремими групами користувачів. У свою чергу, дослідники Kumar R., Mahajan G., Srivastava S., Sinha A. [2, с. 198-199] аналізують позитивний вплив застосування сидератів на практику ведення сталої сільськогосподарської діяльності. Войтова Г.П. [3, с. 25] вивчає інструмент сидератів у ключі біологізації в питанні забезпечення економічної ефективності сільськогосподарської діяльності.

Сучасна проблематика застосування сидератів у різних країнах світу аналізується рядом дослідників. Rêgo L.G.S. [4, с. 1038-1039] вивчає коротко- та довготривалий вплив сидератів на властивості ґрунту на прикладі Бразилії. Bhattacharyya R., Ghosh B.N., Mishra P.K., Mandal B.P., Srinivasa Rao C., Sarkar D. [5, с. 3530-3532] досліджують застосування сидератів при вирішенні проблематики деградації ґрунтів в Індії.

Проблематика коротко- та довгострокового впливу сидератів на характеристики ґрунту досліджується низкою робіт. В цьому контексті Carvalho N.S., Oliveira A.B.V., Pessoa M.M.C., Costa Neto V.P., De Sousa R.S., Da Cunha J.R. [6, с. 4079-4080] аналізують короткочасні впливи застосування сидератів на хімічні та біологічні характеристики ґрунту. Roy S., Kashem M. [7, с. 83-84] вивчають вплив сидератів на зміну властивостей ґрунту в контексті різного часу визрівання. Гадзало Я.М., Вожегова Р.А., Малярчук М.П., Гальченко Н.М., Резніченко Н.Д. [8, с. 57-58] досліджують проблематику застосування сидератів з точки зору еколого-економічної ефективності в контексті задач сівозміни на зрошуваних ділянках ґрунту в південних регіонах держави.

Проблематика обґрунтованого застосування різноманітних видів сидератів у комбінаціях, залежно від задач і умов ведення сільськогосподарської діяльності, аналізується в ряді робіт. Castro V.F. [9, с. 459-460] вивчає економічну ефективність застосування редьки олійної як сидерату при хімічних та біологічних характеристиках ґрунту. Проблематика застосування редьки

як сидерату досліджується в роботі Islam M.M.A. [10, с. 1372-1373] з точки зору застосування органічних і штучних видів добрив. Гнатюк Т.О. [11, с. 82-83] аналізує аспекти економічної ефективності застосування різних видів добрив з фокусом на сидерати в площині короткоротаційної сівозміни. Ходаківська О.В., Корчинська С.Г. [12, с. 23-24] порівнюють ефективність застосування різних видів добрив з точки зору економічної ефективності з акцентом на сидерати. Batista T.M.V. [13, с. 460-461] аналізує ефективність з біо-агроекономічної точки зору застосування *Merremia Aegyptia* як сидерату. Проблематика застосування *Merremia Aegyptia* як сидерату розвивається Nunes R.H., Neto F.B., De Lima J.S.S., Chaves A.P., Da Silva J.N., Santos E.C.D. [14, с. 967-968] з точки зору агро-економічної ефективності. Робота Cicek H., Martens J.R.T., Bamford K.C., Entz M.H. [15, с. 29-30] досліджує проблематику комбінування кількох видів сидератів з точки зору агроекономічної ефективності в органічному сільському господарстві.

Практичні задачі поліпшення якості ґрунту, боротьби зі шкідниками та інша проблематика цього напрямку розглядається в низці робіт. Так, Ходаківська О.В., Корчинська С.Г., Матвієнко А.П. [16, с. 72-73] досліджують інструмент сидератів у ключі комплексної задачі поліпшення родючості ґрунтів. Міщенко Ю.Г. [17, с. 23] досліджує ефективність інструменту сидератів у боротьбі з поширенням бур'янів. В іншій роботі Міщенко Ю.Г. [18, с. 14] аналізує економічний сенс застосування сидератів з точки зору їх поживної цінності.

Однак, незважаючи на значний доробок в українських і зарубіжних дослідників, проблематика оцінки економічної ефективності застосування сидератів у контексті сучасних трендів їх застосування і задач окремих груп заінтересованих осіб є недостатньо вивченою.

Метою статті є визначення особливостей застосування сидератів у контексті стратегії для господарства в розрізі агро-еколого-економічних аспектів.

У межах цього дослідження сформовано ряд **завдань**: по-перше, виявити сутність інструменту сидератів з точки зору аграрних, екологічних та економічних ключових аспектів; по-друге, виділити ключові тренди в розрізі застосування сидератів на сучасному етапі; по-третє, сформулювати пропозиції зі здійснення дослідження щодо економічної ефективності застосування сидератів.

Виклад основного матеріалу. Застосування сидератів – рослин, що вирощують для вирішення задач покращення хімічних і біологічних властивостей ґрунту, а також контролю за ерозією, поширенням бур'янів, тощо – є загальноприйнятою практикою в сільському господарстві світу. В практичній площині застосування інструменту сидератів дозволяє досягти ряду переваг коротко- та довгострокового спрямування, зокрема в ключі підвищення якості управління господарством, поліпшення стану економічної ефективності, посилення захисту довколишнього середовища. Розкриємо зазначене більш детально.

В контексті покращення якості управління господарством застосування сидератів дозволяє скоротити потребу в добривах штучного походження

і в такий спосіб знизити вплив азоту на стан довкілля. До того ж, за використання сидератів господарство потребує менш токсичних пестицидів, оскільки інструмент т.зв. зелених добрив сприяє придушенню росту бур'янів, порушує життєвий цикл шкідників. Додатковою перевагою сидератів є те, що покриття коренів культур збільшує рівень проникнення та утримання води, що дає зниження витрат на зрошення.

Важливим аспектом застосування сидератів також є *покращення стану економічної ефективності* господарства. Так, за вирощування та збору окремих видів сидератів (бобових і кормових культур) для цілей виробництва біопалива або заготівлі кормів для худоби сільгоспвиробники диверсифікують джерела своїх доходів, що покращує фінансово-економічний стан господарств у коротко- та довгостроковому періодах. Застосування інструменту т.зв. зелених добрив також дозволяє скоротити витрати на добрива штучного походження, а також пестициди, адже сидерати являють собою природний інструмент покращення стану ґрунту та боротьби зі шкідниками завдяки своїм природним характеристикам. Залученість сільгоспвиробників до застосування інструменту сидератів може вилитися в додаткову фінансову підтримку від держави за умови реалізації таких програм у площинах зеленої економіки. До того ж, практика застосування сидератів сприяє скороченню ризиків ведення сільськогосподарської діяльності для фермера, що може дати результат у формі кращих умов позикового фінансування та страхування.

До того ж практика застосування сидератів сприяє *захисту довколишнього середовища*. Зокрема, покривні культури мають вплив на поліпшення якості води та сприяють росту біорізноманіття в частині сприяння росту відповідних видів рослин, що слугують місцем життя та джерелом харчування для різних видів. Це, в свою чергу, сприяє розвитку більш стійкої екосистеми, скорочуючи ризик поширення шкідників і хвороб. Застосування сидератів знижує негативний вплив на ґрунт, відповідно зменшує його ерозію, сприяє покращенню стану навколишнього середовища загалом і забезпечує захист збалансованості екосистеми на конкретній території. Грамотне застосування сидератів також зменшує негативний вплив вітрової ерозії. В цілому практика застосування сидератів позитивно впливає на збалансований розвиток екосистеми, що є сприятливим не тільки для господарства, але і для навколишнього середовища в цілому.

Узагальнимо ключові тренди застосування сидератів (рис. 1) і розкриємо виділені тренди більш детально.

В контексті диверсифікації сидератів господарства застосовують дедалі більше різноманітних культур. Це сприяє поліпшенню хімічних і біологічних характеристик ґрунту, а також посилює боротьбу зі шкідниками. В свою чергу, інтеграція сидератів у систему сівозміни може сприяти порушенню циклу розвитку шкідників та хвороб, а також поліпшити характеристики ґрунту. Зазначені сівозміни мають бути у відповідний спосіб сплановані для досягнення максимальної ефективності з точки зору результату та затрат.

Рис. 1. Ключові тренди застосування сидератів

Джерело: власний аналіз.

Додатково технологічні інновації в посівному обладнанні та управлінні господарством полегшують включення сидератів у звичайну практику господарства. Крім того, сидерати можуть підтримувати ініціативи з пом'якшення наслідків зміни клімату, сприяючи росту вмісту вуглецю в ґрунті та знижуючи викиди парникових газів.

Практика застосування сидератів також посилює стійкість сільськогосподарських систем до різких змін погоди та змін кліматичних умов. Застосування сидератів пов'язано з практикою нульового обробітку ґрунту, зберігаючи структуру ґрунту, зокрема за рахунок скорочення рівня ерозії та збереження вологи в ґрунті. На завершення, формування мережі інформаційної та технічної підтримки між фермерами в контексті застосування сидератів сприяє обміну ноу-хау та найкращими практиками, пов'язаними з використанням цього інструменту.

Отже, застосування сидератів має значний економічний ефект. Він відзначається за такими напрямками, як поліпшення хімічних і біологічних характеристик ґрунту, боротьби зі шкідниками, управління системою живлення ґрунту, поліпшення властивостей ґрунту щодо утримання вологи, диверсифікація доходів господарства, посилення системи управління ризиками господарства. Основні економічні ефекти від застосування сидератів наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні економічні ефекти застосування сидератів

Напрямок економічного ефекту	Коментар
Поліпшення хімічних і біологічних характеристик ґрунту	Сидерати сприяють боротьбі з ерозією ґрунту, поліпшують його структуру, підвищують вміст органічної речовини ґрунту. В площині економічного ефекту застосування сидератів може вести до росту врожайності та скорочення витрат на добрива та пестициди.
Боротьба зі шкідниками	Застосування сидератів сприяє боротьбі зі шкідниками за рахунок порушення життєвого циклу комах-шкідників і придушення розвитку бур'янів. Застосування сидератів також сприяє розвитку корисних комах. Відповідно в площині економічного ефекту це дає змогу економії грошових коштів на застосування пестицидів. Додатково в розрізі економічного ефекту це дає змогу усунення потенційного ризику від посиленого застосування пестицидів
Управління системою живлення ґрунту	Кореневі системи культур сидератів сприяють утриманню в ґрунті поживних речовин, що відповідно веде до скорочення потреби в штучних добривах. В розрізі економічного ефекту це, по-перше, дає змогу економії грошових коштів на застосування штучних добрив, по-друге, сприяє скороченню витоку штучних добрив до стічних вод, що є суттєвою екологічною проблемою, яка потребує значних грошових витрат на усунення
Поліпшення властивостей ґрунту щодо утримання вологи	Кореневі системи культур сидератів сприяють утриманню вологи в ґрунті. В площині економічного ефекту це веде до скорочення потреб в зрошенні, що в свою чергу знижує грошові витрати господарства, особливо в посушливих районах
Диверсифікація доходів господарства	Окремі культури сидератів – бобові та кормові культури – можуть бути зібрані та реалізовані. В площині економічного ефекту від застосування сидератів це дає додаткові потоки доходу, сприяє урізноманітненню джерел доходу господарства, сприяє росту рівня прибутковості господарства
Посилення системи управління ризиками господарства	Застосування сидератів сприяє скороченню волатильності в отриманій врожайності під впливом мінливих кліматичних умов (посуха, надмірний обсяг вологи тощо). В площині економічного ефекту це дає змогу гарантувати стабільний обсяг доходу господарства, скоротити залежність від страхових і фінансових продуктів, що пов'язані з кліматичними ризиками

Джерело: власний аналіз.

Економічний ефект застосування сидератів у рамках системи сівозміни може бути важким для прогнозування. Різні види сидератів даватимуть різний результат через сезонні відмінності і вплив особливостей хімічних і біологічних характеристик ґрунту. Тому структура сівозміни в розрізі різ-

них культур зумовить потреби господарства у відповідних видах сидератів. Зауважимо, що аналіз економічного ефекту від застосування сидератів є складною задачею, що зумовлено довготривалістю ротацій сівозмін, що вимірюється кількома роками. Для обґрунтованості аналізу пропонуємо метод якісного дослідження, що набув форми такого інструменту дослідження, як опитувальник, який фермер може застосувати, ставлячи ряд питань для визначення найбільш доречної комбінації сидератів (табл. 2).

Таблиця 2

Опитувальник у рамках застосування якісного методу дослідження для визначення економічного ефекту від застосування сидератів

Питання	Суть питання
Питання №1	– Якого обсягу азоту в ґрунті потребуватиме відповідна сівозмінна?
Питання №2	– Який проміжок часу в рамках ротації сівозміни виділено вирощуванню сидератів з метою забезпечення достатнього вмісту азоту в ґрунті для культур, що вирощуватимуться в подальшому?
Питання №3	– Які види сидератів найбільш відповідні в різних точках ротації сівозміни?
Питання №4	– Який вміст азоту в ґрунті очікується від озимого врожаю?
Питання №5	– Чи буде інша послідовність культур у рамках сівозміни використовувати наявний вміст азоту в ґрунті більш ефективно?
Питання №6	– Чи є можливість ефективно та обґрунтовано змінювати щільність посадки овочевих культур для оптимізації використання азоту в ґрунті – після застосування інструменту сидератів?
Питання №7	– Які економічні наслідки різних стратегій застосування сидератів?

Джерело: власний аналіз.

Відповіді мають бути узагальнені в рамках аналітичного інструменту *Mind Map*, що, по-перше, дасть змогу подати в зручному вигляді повноцінний опис ситуації в контексті застосування сидератів для потреб господарства, враховуючи особливості сівозміни, по-друге, сформує чіткий план дій за основними і додатковими сценаріями стратегії застосування сидератів. Зауважимо, що в рамках оцінювання економічного ефекту від застосування сидератів фермеру необхідно врахувати ряд аспектів, що виділено на рис. 2.

Відповідно застосування сидератів потребує визначення цілей і задач, що їх формує господарство в рамках специфіки своєї діяльності. Застосування якісного методу дослідження в формі опитувальника, наведеного вище, сприятиме поглибленню аналітичності застосування сидератів і підвищить результативність цього інструменту.

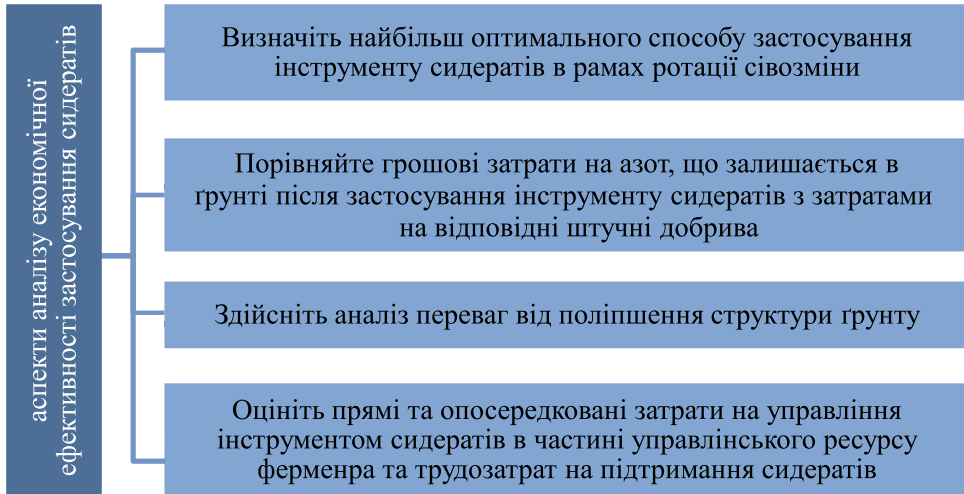

Рис. 2. Ключові аспекти аналізу економічної ефективності застосування сидератів

Джерело: власний аналіз

Висновки. Сидерати мають ключове значення для сталого і економічно ефективного ведення сільського господарства. Зокрема, ці культури покращують стан органічних речовин ґрунту, скорочують рівень ерозії, знижують статті витрат на добрива і пестициди. Відповідно виділені напрями поліпшень дають позитивний ефект, по-перше, росту врожайності, по-друге, збереження стану ґрунтів, по-третє, оптимізації економічної ефективності господарства. Поміж ключових економічних ефектів застосування сидератів виділяємо такі: 1. Поліпшення хімічних і біологічних характеристик ґрунту. 2. Боротьба зі шкідниками. 3. Управління системою живлення ґрунту. 4. Поліпшення властивостей ґрунту до утримання вологи. 5. Диверсифікація доходів господарства. 6. Посилення системи управління ризиками господарства. Розгалуженість потенційних економічних ефектів застосування сидератів зумовлює складність результативного використання цього інструменту в практичних задачах сільгоспвиробника. В світлі цього дієве застосування сидератів є складною аналітичною задачею в розрізі агро-еколого-економічного впливу. Додаткову складність для результативного застосування сидератів становить різноманітність задач господарства в контексті характеру сівозмін, а також подовженого ефекту від застосування інструменту сидератів, що триватиме більше 1 року. Відповідно необхідно застосовувати аналітичний інструмент, що ґрунтується на якісному методі дослідження в формі опитувальника, в рамках якого на 1-му етапі дослідження фермер ставить 7 питань. На 2-му етапі респондент узагальнює отримані результати в рамках аналітичного інструменту *Mind Map*, що, по-перше, дасть змогу подати в зручному вигляді повноцінний опис ситуації в контексті застосування сидератів для потреб господарства, враховуючи особливості сівозміни, по-друге, сформує чіткий план дій за основними і додатковими сценаріями стратегії застосування сидератів. До-

датково сформований характер стратегії застосування сидератів може бути аналітично відточений за рахунок вивчення додаткових аспектів застосування, виходячи з особливостей конкретного господарства та сівозміни.

Перспективами майбутніх досліджень є поглиблення аналізу застосування сидератів в площині розширення дослідження на агро-еколого-економічну сферу проблематики. Додатковий науковий інтерес становить подаліше дослідження в ключі варіативності застосування сидератів у різних кейсах, зважаючи на хімічні та біологічні властивості ґрунту, а також задачі сільгоспвиробника та особливості бізнесу конкретного господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Saini P.K., Yadav R., Yadav G. Green manures in agriculture: A review. *Bhartiya Krishi Anusandhan Patrika*. 2019. №34(01). С. 1–10.
2. Kumar R., Mahajan G., Srivastava S., Sinha A. Greemanuring: A boon for sustainable agriculture and pest management – a review, *Agricultural Review*. 2014. №35(3). С. 196–206.
3. Войтова Г.П. Елементи біологізації для забезпечення високої енергетичної та економічної ефективності вирощування буряків цукрових в умовах Поділля. *Біоенергетика*. 2020. №1(15). С. 24–26.
4. Rêgo L.G.S. Pedogenesis and soil classification of an experimental farm in Mossoró, state of Rio Grande do Norte, Brazil. *Revista Caatinga*. 2016. №29. С. 1036–1042.
5. Bhattacharyya R., Ghosh B.N., Mishra P.K., Mandal B.P., Srinivasa Rao C., Sarkar D. Soil Degradation in India: Challenges and Potential Solutions. *Sustainability*. 2015. №7. С. 3528–3570.
6. Carvalho N.S., Oliveira A.B.B., Pessoa M.M.C., Costa Neto V.P., De Sousa R.S., Da Cunha J.R. Short-term effect of different green manure on soil chemical and biological properties, *African Journal of Agricultural Research*. 2015; 10: 4076–4081.
7. Roy S., Kashem M. Effects of Organic Manures in Changes of Some Soil Properties at Different Incubation Periods. *Open Journal of Soil Science*. 2014. №4. С. 81–86.
8. Гадзало Я.М., Вожегова Р.А., Малярчук М.П., Гальченко Н.М., Резніченко Н.Д. Еколого-економічна ефективність сидерації у сівозміні на зрошуваних землях півдня України. *Агроекологічний журнал*. 2020. №2. С. 55–62.
9. Castro B.F. Radish production function of the potassium fertilization and different nitrogen sources. *Revista de Ciências Agrárias*. 2016. №39. С. 455–472.
10. Islam M.M.A. Effects of organic manure and chemical fertilizers on crops in the radish-stem amaranth Indian spinach cropping pattern in homestead area. *Australian Journal of Crop Science*. 2011. №5. С. 1370–1378.
11. Гнатюк Т.О. Економічна ефективність різних систем удобрення короткоротаційної сівозміни. *Агросвіт*. 2016. №23. С. 81–84.
12. Ходаківська О.В., Корчинська С.Г. Ефективність застосування мінеральних і органічних добрив у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 21–27.
13. Batista T.M.V. Bio-agro-economic returns from carrot and salad rocket as intercrops using hairy woodrose as green manure in a semi-arid region of Brazil. *Ecological Indicators*. 2016. №67. С. 458–465.

14. Nunes R.H., Neto F.B., De Lima J.S.S., Chaves A.P., Da Silva J.N., Santos E.C.D. Effect of green manuring with *merremia aegyptia* on agro-economic efficiency of radish production. *Revista Caatinga*. 2020. № 33(4). 964–973.
15. Cicek H., Martens J.R.T., Bamford K.C., Entz M.H. Effects of grazing two green manure crop types in organic farming systems: N supply and productivity of following grain crops. *Agriculture. Ecosystems & Environment*. 2014. №190. С. 27–36.
16. Ходаківська О.В., Корчинська С.Г., Матвієнко А.П. Економічні проблеми відтворення родючості ґрунтів. *Вісник аграрної науки*. 2017. №12. С. 71–75.
17. Міщенко Ю.Г. Ефективність післяжнивних сидератів у контролюванні поширення бур'янів: матеріали обласної науково-практичної конференції «Підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в Північно-Східному регіоні України» присвяченої 100-річчю з початку наукових досліджень з культурою гречки в Сумському регіоні, 20.12.2017. Суми: Довкілля, 2017. С. 23-24.
18. Міщенко Ю.Г. Поживна цінність післяжнивних сидератів: матеріали регіональної науково-практичної конференції «Проблеми збереження родючості ґрунтів та шляхи їх вирішення в умовах сучасного господарювання» з нагоди святкування 35-річчя кафедри землеробства, ґрунтознавства та агрохімії Сумського НАУ, 12.12.2017. Суми: Довкілля, 2017. С. 14–15.

REFERENCES

1. Saini P.K., Yadav R., Yadav G. Green manures in agriculture: A review. *Bhartiya Krishi Anusandhan Patrika*. 2019. №34(01). P. 1–10 [in English].
2. Kumar R., Mahajan G., Srivastava S., Sinha A. Greenmanuring: A boon for sustainable agriculture and pest management – a review, *Agricultural Review*. 2014. №35(3). P. 196–206 [in English].
3. Voytova H.P. (2020). Elementy biolohizatsiyi dlya zabezpechennya vysokoyi enerhetychnoyi ta ekonomichnoyi efektyvnosti vyroshchuvannya buryakiv tsukrovkykh v umovakh Podillya [Elements of biologization to ensure high energy and economic efficiency of sugar beet cultivation in the conditions of Podillia]. *Bioenerhetyka – Bioenergetics* №1(15). P. 24–26 [in Ukrainian].
4. Rêgo L.G.S. Pedogenesis and soil classification of an experimental farm in Mossoró, state of Rio Grande do Norte, Brazil. *Revista Caatinga*. 2016. №29. С. 1036–1042 [in English].
5. Bhattacharyya R., Ghosh B.N., Mishra P.K., Mandal B.P., Srinivasa Rao C., Sarkar D. Soil Degradation in India: Challenges and Potential Solutions. *Sustainability*. 2015. №7. С. 3528–3570 [in English].
6. Carvalho N.S., Oliveira A.B.B., Pessoa M.M.C., Costa Neto V.P., De Sousa R.S., Da Cunha J.R. Short-term effect of different green manure on soil chemical and biological properties, *African Journal of Agricultural Research*. 2015; 10: 4076-4081 [in English].
7. Roy S., Kashem M. Effects of Organic Manures in Changes of Some Soil Properties at Different Incubation Periods. *Open Journal of Soil Science*. 2014. №4. 81–86 [in English].
8. Hadzalo YA.M., Vozhehova R.A., Malyarchuk M.P., Hal'chenko N.M., Reznichenko N.D. (2020). Ekoloho-ekonomichna efektyvnist' syderatsiyi u sivozmini na zroshuvanykh zemlyakh pivdnya Ukrayiny [Ecological and economic efficiency of sideration in crop rotation on irrigated lands of southern Ukraine]. *Ahroekolohichnyy zhurna – Agroecological journal*, 2, 55–62 [in Ukrainian].

9. Castro B.F. Radish production function of the potassium fertilization and different nitrogen sources. *Revista de Ciências Agrárias*. 2016. №39. pp. 455–472 [in English].
10. Islam M.M.A. Effects of organic manure and chemical fertilizers on crops in the radish-stem amaranth Indian spinach cropping pattern in homestead area. *Australian Journal of Crop Science*. 2011. 5. pp. 1370–1378 [in English].
11. Hnatyuk T.O. (2016). Ekonomichna efektyvnist' riznykh system udobrennya korotkorotatsiynoi sivozminy [Economic efficiency of different fertilization systems of short-rotation crop rotation]. *Ahrosvit – Agroworld*. 23. 81–84 [in Ukrainian].
12. Khodakivs'ka O.V., Korchyns'ka S.H. (2016). Efektyvnist' zastosuvannya mineral'nykh i orhanichnykh dobryv u sil's'komu hospodarstvi [Effectiveness of using mineral and organic fertilizers in agriculture]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*. 4. 21–27 [in Ukrainian].
13. Batista T.M.V. Bio-agro-economic returns from carrot and salad rocket as intercrops using hairy woodrose as green manure in a semi-arid region of Brazil. *Ecological Indicators*. 2016. №67. pp. 458–465 [in English].
14. Nunes R.H., Neto F.B., De Lima J.S.S., Chaves A.P., Da Silva J.N., Santos E.C.D. Effect of green manuring with merremia aegyptia on agro-economic efficiency of radish production. *Revista Caatinga*. 2020. № 33(4). 964–973 [in English].
15. Cicek H., Martens J.R.T., Bamford K.C., Entz M.H. Effects of grazing two green manure crop types in organic farming systems: N supply and productivity of following grain crops. *Agriculture, Ecosystems & Environment*. 2014. №190. pp. 27–36 [in English].
16. Khodakivs'ka O.V., Korchyns'ka S.H., Matviyenko A.P. (2017). Ekonomichni problemy vidtvorennya rodyuchosti gruntiv [Economic problems of reproduction of soil fertility]. *Visnyk ahrarynoi nauky – Herald of Agrarian Science*. 12. 71–75 [in Ukrainian].
17. Mishchenko Yu.H. (2017) Efektyvnist' pislyazhnyvnykh syderativ u kontrolyuvanni poshyrennya bur'yaniv [Effectiveness of post-harvest siderates in controlling the spread of weeds]. *Materialy oblasnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Pidvyshchennya efektyvnosti vyrobnytstva sil's'kohospodars'koyi produktsiyi v Pivnichno-Skhidnomu rehioni Ukrayiny» prysovyachenoyi 100-richchyu z pochatku naukovykh doslidzhen' z kul'turoyu hrechky v Sums'komu rehioni, 20.12.2017 – Materials of the regional scientific and practical conference “Increasing the efficiency of production of agricultural products in the North-Eastern region of Ukraine” dedicated to the 100th anniversary of the beginning of scientific research on buckwheat culture in the Sumy region, 20.12.2017*. Sumy: Dovkillya [in Ukrainian].
18. Mishchenko Yu.H. (2017). Pozhyvna tsinnist' pislyazhnyvnykh syderativ [Nutritional value of post-harvest siderates]. *Materialy rehional'noyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Problemy zberezheniya rodyuchosti gruntiv ta shlyakhy yikh vyrishennya v umovakh suchasnoho hospodaryuvannya» z nahody svyatkuvannya 35-richchya kafedry zemlerobstva, gruntoznavstva ta ahrokhimiyi Sums'koho NAU, 12.12.2017 – Materials of the regional scientific and practical conference “Problems of preserving soil fertility and ways to solve them in the conditions of modern management” on the occasion of the celebration of the 35th anniversary of the Department of Agriculture, Soil Science and Agrochemistry of Sumy National University, 12.12.2017*. Sumy: Dovkillya [in Ukrainian].

УДК 658.8

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).180–187

Леся Газуда,

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки і підприємництва
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Мирослава Оприсок,

*кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри підприємництва і торгівлі
Західноукраїнський національний університет*

ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ БРЕНДИНГУ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

У статті запропоновано окремі підходи до розроблення управлінських бренд-технологій у сфері аграрного господарювання, врахування яких здійснено у процесі побудови дієвої маркетингової стратегії процесу формування і просування бренд-технологій виробництва та послуг в аграрному секторі в межах аграрного господарювання й науково-практичної діяльності Інституту аграрних ресурсів та регіонального розвитку (с. В. Бакта, Берегівський район). Зазначено, що у практиці аграрного господарювання запровадження управлінських бренд-технологій повинно базуватися на застосуванні науково обґрунтованих інноваційних підходів із задіянням вітчизняного і зарубіжного досвіду, врахуванням потреб споживачів щодо безпечних, високоякісних органічних продуктів харчування. При цьому важливим є кваліфікаційний рівень управлінського персоналу, здатного професійно мислити, застосовуючи еколого-економічні підходи до формування аграрних бренд-технологій. Вагомого значення набуває створення власного корпоративного стилю суб'єкта аграрного господарювання, здійснення цілеспрямованої рекламної кампанії, досконалого дизайну продукту, очікуваного й асоціативного сприйняття споживачем бренду. Активізації потребує процес запровадження цифрових маркетингових технологій згідно з сучасними вимогами аграрного господарювання. Необхідністю окреслюється формування системи управління організацією, яка базуватиметься на задіянні новітніх креативних брендингових ідей просування й реалізації продукції, або ж надаваних послуг суб'єктами аграрного господарювання.

В умовах непередбачуваного й змінного середовища важливим є формування системи управління, діяльність якої спрямовуватиметься на забезпечення ефективних технологій брендингу в аграрній сфері, побудованих на основі врахування особливостей процесу використання аграрних ресурсів. Крім цього, важливим є формування сильної торговельної марки, що надасть господарюючому суб'єкту можливість конкурувати на ринку аграрної продукції, просувати й пропагувати вироблену продовольчу продукцію на споживчий ринок.

Ключові слова: управління, розроблення технологій брендингу, аграрна сфера, креативні брендингові ідеї, органічні продукти харчування, інноваційні підходи, аграрне господарювання

The article proposes separate recommended approaches to the management and development of brand technologies in the field of agricultural management, which should be taken into account in the process of building an effective marketing strategy for the process of formation and promotion of brand technologies of production and services in the agricultural sector within the limits of agricultural management and scientific and practical activities of the Institute of Agricultural Resources and Regional Development (V. Bakta village, Berehovo district). It is noted that in the practice of agricultural management, the use of management brand technologies should be based on the application of scientifically based innovative approaches with the use of domestic and foreign experience, taking into account the needs of consumers regarding safe, high-quality organic food products. At the same time, the qualification level of management personnel capable of thinking professionally using ecological and economic approaches to the formation of agrarian brand-technologies is important. The creation of an agricultural business entity's own corporate style, the implementation of a purposeful advertising campaign, perfect product design, and the consumer's expected and associative perception of the brand become important. The process of introducing digital marketing technologies in accordance with modern requirements of agricultural management needs to be activated. The formation of the management system of the organization, which will be based on the use of innovative creative branding ideas for the promotion and sale of products, or services provided by subjects of agricultural management, is outlined as a necessity. The activity is conditioned by the application of a system-functional and marketing approach in the process of management and development of agrarian brand technologies, which will contribute to the achievement of high productivity and efficiency in conducting organic agriculture aimed at meeting the needs of the consumer. In the conditions of an unpredictable and changing environment, it is important to form a management system, the activity of which will be aimed at ensuring effective branding technologies in the agrarian sphere built on the basis of taking into account the peculiarities of the process of using agrarian resources. In addition, it is important to form a strong trade mark that will give the business entity the opportunity to compete on the market of agricultural products, to promote its own food products to the consumer market.

Keywords: *management, development of branding technologies, agricultural sphere, creative branding ideas, organic food products, innovative approaches, agricultural management.*

Постановка проблеми. У практиці аграрного господарювання упровадження управлінських бренд-технологій повинно базуватися на застосуванні науково обґрунтованих інноваційних підходів із задіянням вітчизняного і зарубіжного досвіду, врахуванні потреб споживачів щодо безпечних, високоякісних органічних продуктів харчування. При цьому важливим є кваліфікаційний рівень управлінського персоналу, здатного професійно мислити, застосовуючи еколого-економічні підходи до формування аграрних бренд-технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові підходи до окреслення системи управління та розроблення бренд-технологій у процесі аграрного господарювання подано у теоретико-методичних напрацюван-

нях вчених і науковців, економістів-аграрників, серед яких Ю. Лупенко [6], М. Малік, О. Шпикуляк [8], О. Павлов [9] та інших. Дослідження у напрямі управління діяльністю підприємства на засадах маркетингового менеджменту, в тому числі й у системі управління аграрними підприємствами, здійснили А. Гур'янов, Д. Терещенко [2], В. Збарський, М. Талавира, А. Остапчук, М. Газуда, А. Збарська, Л. Газуда [3], Д. Кирилук [4], О. Кучер [5], І. Соловійов, А. Вальтер [12] та інші. Інноваційно-інвестиційну діяльність у сфері малого і середнього бізнесу з окресленням основних засад управління зазначеною діяльністю розглянуто у наукових працях І. Малика, Г. Мохонько [7], Т. Смовженка, А. Кузнєцова, З. Шмігельської [11]. Особливості управління сільським розвитком в умовах розширення повноважень і відповідальності регіонів подано у наукових розвідках В. Россохи, Л. Газуди [10]. Окремі дослідження на регіональному рівні щодо розвитку аграрного підприємництва в Закарпатській області в умовах євроінтеграційних процесів в рамках програми 36.00.00.33.П «Маркетингова стратегія процесу формування і просування бренд-технологій виробництва та послуг в аграрному секторі» (Інститут аграрних ресурсів та регіонального розвитку, с. В. Бакта, Берегівський район) здійснено науковцями Л. Газудою, А. Баян, М. Газудою, Н. Волощук, С. Газудою [1]. Незважаючи на детальне вивчення окреслених проблем, дискусійними залишаються питання рекомендаційного характеру стосовно формування управлінського процесу щодо розроблення технології брендингу в аграрній сфері.

Мета статті полягає в узагальненні й обґрунтуванні окремих рекомендаційних підходів до управління та розроблення бренд-технологій у сфері аграрного господарювання.

Результати дослідження. Сучасні підходи до формування ефективної системи господарювання у сфері аграрного розвитку зумовлюються необхідністю розширення можливостей щодо здійснення маркетингової діяльності суб'єкта господарювання. В контексті зазначеного виникає потреба в узагальненні й обґрунтуванні маркетингових підходів стосовно формування аграрних брендінгових технологій у процесі використання відновлюваних сільськогосподарських ресурсів. Водночас доцільним є формування брендингу, що базуватиметься на врахуванні комплексності маркетингових підходів, які охоплюватимуть моніторинг аграрного ринку, вивчення споживчих потреб, оцінювання результатів дослідження, планування й пошук нових можливостей просування аграрної продукції на ринок. У такому контексті акцентується увага на створенні власного корпоративного стилю суб'єкта аграрного господарювання, здійсненні цілеспрямованої рекламної компанії, досконалого дизайну продукту, очікуваного й асоціативного сприйняття споживачем бренду. При цьому активізації потребує процес запровадження цифрових маркетингових технологій згідно з сучасними вимогами аграрного господарювання.

Окреслення рекомендаційних підходів до побудови ефективної системи управління щодо розроблення технології брендингу в аграрній сфері, зокрема з досвіду Інституту аграрних ресурсів та регіонального розвитку (с. В. Бакта), з урахуванням особливостей процесу використання аграрних

ресурсів стосується концептуальних основ, які передусім включають формування:

- *кадрового й інтелектуального потенціалу сфери аграрного розвитку*, здатного забезпечувати досягнення окреслених тактичних і стратегічних цілей суб'єктів аграрного господарювання, довгострокових перспектив їх розвитку. Водночас необхідним є формування цілісної кадрової системи, де акумульовано особистісні професійно-кваліфікаційні управлінські компетенції персоналу з його здатністю до креативного й інноваційного мислення, продукування принципово нових результативних ідей стосовно просування вирощеної сільськогосподарської продукції на аграрний ринок відповідно до потреб і сучасних вимог споживачів. При цьому менеджери й управлінці повинні володіти комунікативними навичками, що сприятиме злагодженій роботі всього колективу, створюючи своєрідну синергію щодо взаємозумовленості спільних зусиль;

- *конкурентних переваг стосовно аналогічних виробників аграрної продукції*, що дасть можливість забезпечити конкурентну позицію на ринку. Зазначений процес характеризується перманентністю, оскільки розвиток і підтримання конкурентного середовища вимагає постійної взаємодії між товаровиробниками й споживачами продукції, вивчення їх попиту й оцінювання власних можливостей щодо надання пропозицій. У зазначеному підході важливою є побудова маркетингової складової функціонування суб'єкта аграрного господарювання зі створенням сильного бренду з максимальним охопленням споживчого ринку;

- *інноваційної складової як однієї з ключових основ створення бази даних із запуску нового бренду, окреслення бренд-ідеї*. Інвестування інноваційно орієнтованих компаній у процес створення сильного впізнаваного бренду виробленої продовольчої продукції уможливорює забезпечення їх перспективного розвитку відповідно до сучасних споживчих потреб. При цьому необхідним є врахування безперервного впливу зовнішнього середовища, змінності потреб і попиту споживачів, наявності і якісних ознак аналогічної продукції виготовленої конкурентами, маркетингової цінової і збутової політики та ін.;

- *маркетингових технологій управління брендом*, що повинно знайти відображення не тільки в окресленій суб'єктом аграрного господарювання маркетинговій стратегії, але й у програмах соціально-економічного регіонального розвитку. Вагомості при цьому набуває процес взаємозумовленості інтересів державної влади, органів самоуправління, суб'єктів підприємництва, діяльність яких спрямовуватиметься на активізацію розвитку агробізнесу, маркетингових комунікацій, побудови дієвого бренд-середовища;

- *інтерактивного маркетингу*, коли в умовах цифрової економіки маркетингова діяльність суб'єкта аграрного господарювання повинна підпорядковуватися сучасним імперативам використання цифрових технологій та каналів для зацікавлення та утримання потенційних споживачів. Однак, як свідчить практика господарювання, вагомого значення набуває взаємодія онлайн та офлайн середовищ, з їх взаємодоповнюваною мож-

ливістю у запровадженні цифрових інформаційно-комунікаційних технологій. У такому тандемі розширюються потенційні можливості реалізації маркетингової стратегії суб'єкта аграрного господарювання, відбувається посилення зворотного зв'язку між споживачами-клієнтами та товаровиробниками аграрно-продовольчої продукції.

В контексті відміченого побудова ефективної системи управління щодо розроблення технології брендингу в аграрній сфері з урахуванням особливостей процесу використання аграрних ресурсів у межах регіональної економічної системи зумовлюється необхідністю. Водночас врахування виокремлених рекомендаційних підходів дає можливість сформулювати концептуальні основи комплексного маркетингового підходу, який доцільно застосовувати в сучасних умовах функціонування регіональних економічних систем.

Активізація впровадження бренд-технологій викликана насиченістю ринку продовольчої продукції, значною кількістю торгових марок, необхідністю завоювання уваги споживача й можливості реалізації власної продукції, її рекламування і подальшого просування на ринок.

Нині вагомим значення набуває запровадження цифрового маркетингу, оскільки для споживача формується інтерактивне інформаційне середовище, де є можливість зробити вибір щодо купівлі товарів (продуктів), або ж пропонованої послуги, порівнявши аналогічну продукцію конкурентів.

У зазначеному контексті завдання суб'єкта аграрного господарювання зумовлюється вибором оптимальних підходів до розроблення технологій брендингу з урахуванням особливостей процесу використання регіональних аграрних ресурсів. Необхідним є формування системи управління організації, яка базуватиметься на задіянні новаційних креативних брендінгових ідей просування й реалізації продукції, або ж надаваних послуг суб'єктами аграрного господарювання. Зазначені підходи до забезпечення результативності аграрного господарювання окреслюються необхідністю формування новаційних підходів саме в умовах перманентності змін зовнішнього середовища. Водночас на забезпечення ефективності аграрного господарювання вагомий вплив справляє інтелектуальний капітал, наявність якого активізує процес впровадження інноваційних бренд-технологій у досліджуваній сфері. Дієвістю зумовлюється застосування системно-функціонального й маркетингового підходу в процесі управління та розроблення аграрних бренд-технологій, що сприятиме досягненню високої результативності та ефективності ведення органічного сільського господарства, спрямованого на задоволення потреб споживача.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, нині в умовах непередбачуваного й змінного середовища важливим є формування системи управління, спрямованої на забезпечення ефективних технологій брендингу в аграрній сфері, побудованих на основі врахування особливостей процесу використання аграрних ресурсів. Крім цього, важливим є формування сильної торговельної марки, що надасть господарюючому суб'єкту можливість конкурувати на ринку аграрної продукції.

ції, просувати й пропагувати вироблену продовольчу продукцію на споживчий ринок. Подальші наукові дослідження стосуватимуться обґрунтування можливостей реалізації бренд-технологій на рівні окремо взятого суб'єкта господарювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Газуда Л.М., Балян А.В., Газуда М.В., Волощук Н. Ю., Газуда С. М. Розвиток аграрного підприємництва в Закарпатській області в умовах євроінтеграційних процесів: науково-прикладні аспекти і рекомендації. Велика Бакта. ТОВ «РІК-У». 2021. 67 с.
2. Гур'янов А.Б, Терещенко Д.А. Управління діяльністю підприємства на засадах маркетингового менеджменту//Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. 2011. № 98. С. 94–99.
3. Збарський В.К. Управління домашнім господарством на засадах маркетингу [навч. посібник]/ В. К. Збарський, М. П.Талавира, А. Д. Остапчук, М. В. Газуда, А. В. Збарська, Л. М. Газуда. Київ: НУБіП України. 2021. 443 с.
4. Кирилюк Д.О. Теоретичні аспекти маркетингу та маркетингового менеджменту//Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. 2012. С. 97–103.
5. Кучер О.В. Маркетинговий менеджмент у системі управління аграрними підприємствами//Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. 2016. № 25. С. 128–133.
6. Лупенко Ю.О. Інвестиційні процеси в аграрному секторі економіки в умовах кризи: зб. наук. пр./ Мінагрополітики України, Подільський державний аграрно-технічний університет, Інститут бізнесу і фінансів. 2009. Вип. 17, т. 2, С. 525–527.
7. Малик І. П., Мохонько Г. А. Розвиток малого та середнього бізнесу в Україні// Екон. вісн. Нац. техн. ун-ту України «КПІ» : зб. наук. пр. 2012. Вип. 9. С. 29–34.
8. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки//Економіка АПК. 2006. № 4. С. 3–10.
9. Павлов О. І. Сільські території України : історична трансформація парадигми управління : [монографія]. Одеса : Астропринт, 2006. 360 с.
10. Россоха В. В., Газуда Л. М. Управління сільським розвитком в умовах розширення повноважень і відповідальності регіонів // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія „Економіка”. 2015. Вип. 2(4). Ч. 2. С. 124–128.
11. Смовженко Т. С., Кузнецова А. Я., Шмігельська З. К. Інноваційна діяльність малого і середнього бізнесу: основні засади управління: монографія/ Нац. банк України, Ун-т банк. справи, Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. К.: УБС НБУ, 2010. 198 с.
12. Соловійов І.О., Вальтер А.О. Застосування маркетингових бренд-технологій підприємствами АПК України // Таврійський науковий вісник. № 92. Економічні науки. URL: http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/92_2015/46.pdf 4

REFERENCES

1. Hazuda L.M., Balyan A.V., Hazuda M.V., Voloshchuk N. YU., Hazuda S. M. (2021). Rozvytok ahrarnoho pidpryyemnytstva v Zakarpatt's'kiy oblasti v umovakh yevrointehratsiynykh protsesiv: naukovo-prykladni aspekty i rekomendatsiyi [Development of agrarian entrepreneurship in Zakarpattia Oblast in the conditions of European integration processes: scientific and applied aspects and recommendations]. Great Bacta. RIK-U LLC. 67. [in Ukrainian].
2. Hur'yanov A.B., Tereshchenko D.A. (2021). Upravlinnya diyal'nistyu pidpryyemstva na zasadakh marketynhovoho menedzhmentu [Management of the enterprise's activities on the basis of marketing management]. *Komunalne hospodarstvo mist: nauko-vo-tekhnichnyy zbirnyk – Communal management of cities: scientific and technical collection*. 98. 94-99. [in Ukrainian].
3. Zbarsky V. K., Talavyrya M. P., Ostapchuk A. D., Hazuda M. V., Zbarska A. V., Hazuda L. M. (2021). Upravlinnya domashnim hospodarstvom na zasadakh marketynhu [Management of the household on the basis of marketing]. Kyiv: NUBiP of Ukraine. 443 [in Ukrainian].
4. Kyrylyuk D.O. (2012). Teoretychni aspekty marketynhu ta marketynhovoho menedzhmentu [Theoretical aspects of marketing and marketing management]. Zbirnyk naukovykh prats Vinnytskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. 97–103 [in Ukrainian].
5. Kucher O.V. (2016). Marketynhovyy menedzhment u systemi upravlinnya ahrarnymy pidpryyemstvamy [Marketing management in the management system of agricultural enterprises]. *Podilsky visnyk: silske hospodarstvo, tekhnika, ekonomika – Podilsky Visnyk: agriculture, technology, economy*. 25.128–133 [in Ukrainian].
6. Lupenko YU.O. (2009). Investytsiyni protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky v umovakh kryzy [Investment processes in the agrarian sector of the economy in crisis conditions]. *Minahropolityky Ukrayiny, Podilsky derzhavnyy ahrarno-tekhnichnyy universytet, Instytut biznesu i finansiv – Ministry of Agrarian Policy of Ukraine, Podilsk State Agrarian and Technical University, Institute of Business and Finance*.17. 525-527 [in Ukrainian].
7. Malyk I. P., Mokhonko H. A. (2012). Rozvytok maloho ta seredn'oho biznesu v Ukrayini [Development of small and medium-sized business in Ukraine]. *Econ. release National technical KPI University of Ukraine*. 9. 29-34 [in Ukrainian].
8. Malik M.Y., Shpykulyak O.H. (2006). Rozvytok pidpryyemnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky [Development of entrepreneurship in the agrarian sector of the economy]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*.4. 3-10 [in Ukrainian].
9. Pavlov O. I. (2006). Silski terytoriyi Ukrayiny: istorychna transformatsiya paradyhmy upravlinnya [Rural territories of Ukraine: historical transformation of the management paradigm]. Odesa: Astroprint, 360 [in Ukrainian].
10. Rossokha V. V., Hazuda L. M. (2015). Upravlinnya silskym rozvytkom v umovakh rozshyrennya povnovazhen i vidpovidalnosti rehioniv [Management of rural development in the context of expanding the powers and responsibilities of regions]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Mukachevo State University. «Economy» series*. 2(4). P. 2. 124-128 [in Ukrainian].

11. Smovzhenko T. S., Kuznyetsova A. YA., Shmihelska Z. K. (2010). Innovatsiyna diyal'nist' maloho i seredn'oho biznesu: osnovni zasady upravlinnya [Innovative activity of small and medium-sized businesses: basic principles of management]. K.: UBS NBU, 198 [in Ukrainian].
12. Solovyov I.O., Valter A.O. Zastosuvannya marketynhovykh brend-tekhnolohiy pidpryyemstvamy APK Ukrayiny [Application of marketing brand technologies by enterprises of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Ekonomichni nauky – Economic sciences*. 92. Retrived from: http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/92_2015/46.pdf 4 [in Ukrainian].

УДК 339.138:631.37

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).188–194

*Михайло Газуда,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки і підприємництва
Євгеній Білей,
аспірант кафедри економіки і підприємництва
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ЗАСТОСУВАННЯ БРЕНД-МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРАРНОМУ ГОСПОДАРЮВАННІ

У статті розглянуто окремі особливості застосування бренд-маркетингових технологій у процесі аграрного господарювання. Наголошено на тому, що нині постає потреба у забезпеченні ефективної системи управління, що базується на упорядкованій сукупності взаємозумовлюючих елементів, які відрізняються функціональними цілями й, діючи автономно, спрямовані на досягнення окресленої результативної мети, зокрема формування конкурентоспроможного брендингового середовища у сфері аграрного розвитку. Окреслено роль цифрового маркетингу у напрямі розширення, або ж дифузії бренд-технологій, формування сильного іміджевого бренду виробленої продукції господарюючим суб'єктом. Побудова іміджевої системи впізнаваності бренду повинна зумовлюватися маркетинговою стратегією розвитку підприємства, формувати специфіку його торговельної марки, уможливаючи вихід на нові товарні ринки з конкурентними перевагами щодо виробників аналогічної продукції. При цьому необхідністю зумовлюється потреба у просуванні на ринок, як вітчизняний, так і зарубіжний, продукту, виробленого в межах України, оскільки потрібно підвищувати іміджевий рівень українських підприємств, здатних виготовити якісний продукт, що матиме попит у споживача. Вагомого значення набуває зміна ментальності менеджерів вищої ланки управління організацією й пошук висококваліфікованих кадрів для забезпечення ефективної маркетингової діяльності суб'єктів аграрного господарювання та перспективного розвитку аграрного сектору країни, її регіонів.

У процесі дослідження виявлено, що забезпечення успішної діяльності господарюючого суб'єкта у сфері аграрного розвитку в значній мірі залежить від сформованого брендингового середовища й задіяння брендінгових технологій в управлінні організацією. При цьому технологія брендингу визначається сукупністю специфічних інструментів, що застосовуються в управлінському процесі будь-якого підприємства, і потребує висококваліфікованих спеціалістів, компетентних щодо прийняття рішень у сфері просування і реалізації виробленої суб'єктом аграрного господарювання продукції.

Ключові слова: бренд-маркетингові технології, аграрне господарювання, впізнаваність бренду, торговельна марка, технологія брендингу, просування на ринок, цифровий маркетинг.

The article examines certain features of the use of brand marketing technologies in the process of agricultural management. It is emphasized that now there is a need to provide an effective management system, which will be based on an orderly set of interrelated elements that differ in functional goals and act autonomously aimed at achieving the defined effective goal, in particular, the formation of a competitive branding environment in the field of agrarian development. The role of digital marketing in the direction of expansion, or diffusion of brand technologies, formation of a strong image brand of products produced by a business entity is outlined. Building an image system of brand recognition should outline the marketing strategy of the company's development, form the specificity of its trademark, enabling access to new product markets with competitive advantages over manufacturers of similar products. At the same time, the necessity is determined by the need to promote the product produced within Ukraine to the market, both domestic and foreign, as it is necessary to raise the image level of Ukrainian enterprises capable of producing a quality product that will be in demand among consumers. It is important to change the mentality of managers of the top management of the organization and search for highly qualified personnel to ensure effective marketing activities of agricultural entities and perspective development of the agricultural sector of the country and its regions. In the process of research, it was found that ensuring the successful operation of the economic entity in the field of agrarian development depends to a large extent on the formed branding environment and the use of branding technologies in the management of the organization. At the same time, branding technology is outlined by a set of specific tools used in the management process of any enterprise and requires highly qualified specialists competent to make decisions in the field of promotion and sale of products produced by the subject of agricultural management.

Keywords: brand-marketing technologies, agricultural management, brand recognition, trademark, branding technology, market promotion, digital marketing.

Постановка проблеми. Актуалізації набуває гармонійне поєднання багатогранних складових життєзабезпечення, у процесі якого відбувається взаємодія людини (суспільства) з навколишнім природним середовищем, що безпосередньо впливає на процес використання аграрних ресурсів і можливості розширеного відтворення аграрної сфери. Водночас постає потреба у забезпеченні ефективної системи управління, що базуватиметься на упорядкованій сукупності взаємозумовлюючих елементів, які відрізняються функціональними цілями й, діючи автономно, спрямовані на досягнення окресленої результативної мети, зокрема формування конкурентоспроможного брендингового середовища у сфері аграрного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі теоретичні аспекти формування бренд-технологій обґрунтовуються багатогранністю і взаємодоповнюваністю складових їх елементів. Процес забезпечення у напрямі розширення, або ж дифузії бренд-технологій зумовлюється їх відтворювальними можливостями, що обґрунтовуються відповідними науковими методами й економічними прийомами, що сприяє формуванню сильного іміджевого бренду виробленої господарю-

ючим суб'єктом продукції. До таких форм сучасного характеру можна віднести цифровий маркетинг, що нині відіграє важливу роль, саме на ній акцентовано увагу у наукових працях С. Гриценка [1], Ю. Дайновського [2], О. Марчука [3], М. Окландера, О. Романенка [6; 7], В. Рубана [8], Д. Яцюка [13]. Управлінську складову брендингу як вагомого інструменту стратегічного маркетингового управління, обґрунтовану з теоретико-практичної точки зору, подано М. Муллером [5], у тому числі понятійно-категорійний апарат щодо особливостей здійснення маркетингових відносин розглянуто науковцями Л. Мороз та Ю. Князик [4]. Підходи до формування системи внутрішнього маркетингу підприємства з особливістю побудови брендингу продовольчої продукції розглядаються у наукових роботах М. Сагайдака [9], І. Соловійова, А. Вальтера [10], упровадження системи управління якістю продукції на підприємствах АПК України згідно з міжнародними стандартами серії ISO 9000 – у наукових працях І. Шустіної [12] та інших.

До речі, І. М. Шустіна [12, с. 38-41] також підкреслює необхідність побудови впізнаваного бренду, або ж товарної марки продукції, відмічаючи досить тривалий період досягнення результату, пов'язаного із процесом формування впізнаваності самого бренду. Автор зазначає, що такі підходи повинні окреслюватися маркетинговою стратегією розвитку підприємства, його торговельної марки. Це уможлиблює вихід на нові товарні ринки, формування конкурентних переваг стосовно виробників аналогічної продукції. Водночас М. Сагайдак [9] наголошує на необхідності просування на ринок, як вітчизняний, так і зарубіжний, продукту, виробленого в межах України, оскільки потрібно підвищувати іміджевий рівень українських підприємств, здатних виготовити якісний продукт, що матиме попит у споживача.

Мета статті полягає в окресленні підходів до застосування бренд-маркетингових технологій у сфері аграрного господарювання.

Результати дослідження. Сучасні умови життєзабезпечення характеризуються посиленою увагою споживачів до якісної складової продовольчих продуктів, виготовлених товарів (послуг) тощо. Активізацією зумовлюється й процес постійного моніторингу продукції аграрного виробництва, що просувається на продовольчий ринок. Нині акцент робиться не тільки на кількісну, як ми вже відмічали, а передусім якісну складову продуктів харчування, їх безпечність для здоров'я споживачів.

Водночас вагомий вплив на споживача справляють маркетингові підходи, тобто маркетингові технології, які розробляються суб'єктами господарювання і від яких в значній мірі залежить думка споживача на рахунок купівлі тих чи інших товарів (послуг), продукції. Важливим при цьому є комплексний маркетинговий підхід, або ж маркетинг-мікс, що поєднує заходи з позиціонування виробленого продукту в межах ринкового середовища. Маркетингові технології просування продукту (товару) на ринок стосуються передусім надання спеціальної інформації про продукт, де відмічено його конкурентні переваги, впливаючи на споживача з метою його зацікавленості цим продуктом.

Зазначений процес відбувається незалежно від сфери чи виду економічної діяльності, зокрема це стосується сфери аграрного господарювання. Так, формування дієвих агробрендингових технологій залежатиме від визначених організацією маркетингових підходів з урахуванням особливостей процесу використання аграрних ресурсів. Виокремлення маркетингових підходів може стосуватися:

- взаємоузгодженості окреслених бренд-технологій зі стратегічними цілями суб'єкта аграрного господарювання;
- функціональної взаємодоповнюваності маркетингових служб з організаційно-управлінською системою компанії;
- комплексного підходу до формування дієвої бренд-технології стосовно просування виробленого продукту (товару) на аграрний ринок;
- безперервного процесу щодо пошуку інноваційних технологій побудови брендингового середовища;
- адаптаційної здатності до змінних умов зовнішнього середовища у напрямі забезпечення ефективного господарювання в аграрній сфері;
- врахування особливостей використання аграрних ресурсів у процесі розроблення технологій брендингу.

Таким чином, зумовлюється необхідність формування дієвої системи управління з метою розроблення технології брендингу в аграрній сфері, що поєднуватиме інтереси передусім сільськогосподарських товаровиробників і споживачів продовольчої продукції. Зазначені бренд-технології повинні базуватися на принципово новачійних ідеях із застосуванням оригінальних, креативних рішень, які порушують статичні явища в господарюючій системі, що дасть можливість посилити зворотність зв'язку із споживачем, швидко прийняти необхідне рішення в непередбачуваній ситуації. Крім цього, зазначені вище підходи уможливають підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єктів аграрного господарювання, формування конкурентних переваг і позиціонування продукту, тобто власно виробленої сільськогосподарської продукції з її якісними й органічними характеристиками в межах аграрного ринку.

Запровадження дієвих управлінських підходів до розроблення технології брендингу в аграрній сфері з урахуванням особливостей процесу використання аграрних ресурсів зумовлює потребу у здійсненні безперервного маркетингового моніторингу як комплексної системи, що дає можливість відслідкувати трансформаційні зміни у ринковому середовищі, зокрема в межах аграрного ринку, а також національної економіки в цілому.

Доцільно відмітити, що окремі науковці також вважають, що головними критеріями необхідності застосування маркетингового інструментарію для ведення аграрного господарювання є [11]:

- вимоги сучасного бізнес-середовища;
- турбулентність зовнішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання;
- посилення конкуренції й конкурентних переваг аналогічних виробників продукції;

- постійно зростаючі потреби й вимоги споживачів щодо якості сільськогосподарської продукції.

Вони відмічають, що для забезпечення ефективного аграрного господарювання доцільним є задіяння брендингових технологій. Однак зазначений процес потребує створення управлінської системи в межах сільськогосподарських організацій, діяльність якої зорієнтовуватиметься на вирішенні стратегічних завдань.

Доцільно відмітити, що формування маркетингових бренд-технологій має свої специфічні особливості, оскільки їх побудова й обґрунтування тісно переплітаються з цільовим стратегічним спрямуванням розвитку суб'єкта аграрного господарювання, взаємодоповнюючись організаційно-виробничими, інвестиційно-інноваційними, фінансово-економічними, кадрово-управлінськими складовими, які в тій чи іншій мірі впливають на формування сильного брендингового середовища, створення сильного бренду. При цьому вагомим значення набуває постійний моніторинг сучасних форм і методів, застосовуваних у процесі організації дієвого бренд-середовища, формування сильного іміджевого бренду компанії. Крім цього, необхідністю зумовлюється безперервність процесу адаптації бренду, й взагалі бренд-технологій до імперативів сучасного господарювання.

Акцент на зазначеному робить І. Соловйов [10], відмічаючи, що процес адаптивності бренду як технології маркетингу виступає однією з важливих складових елементів маркетингової діяльності підприємства в умовах ринкового господарювання і сучасних викликів. Адаптивність брендингу є оптимальною формою у відносинах зовнішнього і внутрішнього середовища, окреслюючи його функціональність у змінних і трансформаційних умовах сучасного господарювання. Науковець зазначає, що адаптивність брендингу як технології маркетингу обґрунтовується двома способами, де перший з них – це формування так званого «запасу міцності», який забезпечується у процесі реалізації технології незважаючи на несприятливість зовнішніх впливів. Другим способом є забезпечення гнучкості технологізації брендингу виготовленої продукції, або ж надаваної послуги.

Окреслені бренд-маркетингові технології зумовлюються обов'язковістю перегляду функціональності управлінської структури аграрного підприємства. Вагомим значення набуває зміна ментальності менеджерів вищої ланки управління організацією й пошук висококваліфікованих кадрів для забезпечення ефективної маркетингової діяльності суб'єктів аграрного господарювання, перспективного розвитку аграрного сектору країни, її регіонів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі дослідження виявлено, що забезпечення успішної діяльності господарюючого суб'єкта у сфері аграрного розвитку в значній мірі залежить від сформованого брендингового середовища й задіяння брендингових технологій в управлінні організацією. При цьому технологія брендингу окреслюється сукупністю специфічних інструментів, що застосовуються в управлінському процесі будь-якого підприємства, і потребує висококваліфікованих спеціалістів, компетентних щодо прийняття рішень у сфері просування і реалізації виробленої суб'єктом аграрного господарювання продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриценко С.І. Цифровий маркетинг – нова парадигма розвитку освітніх кластерів в умовах глобалізації // Вісник економічної науки України. 2016. № 1 (30). С. 29–31.
2. Дайновський Ю. А. Особливості різновидів сучасного маркетингу. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2017/19260/1/15-25.pdf>
3. Марчук О.О. Цифровий маркетинг як інноваційний інструмент управління//Економіка і суспільство. С. 296-299. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/17_ukr/43.pdf
4. Мороз Л. А., Князик Ю. М. Маркетинг відносин: проблеми понятійного апарату. URL: http://vlp.com.ua/files/17_31.pdf
5. Муллер М.В. Брендинг як інструмент стратегічного маркетингового управління: теорія та практика. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/2863/1/Стаття%20брендинг%20Муллер.pdf>
6. Окландер М. А. Цифровий маркетинг – модель маркетингу ХХІ сторіччя : [монографія] / за ред. М. А. Окландера. Одеса: Астропринт, 2017. 292 с.
7. Окландер М. А., Романенко О.О. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від Інтернет-маркетингу // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2015. № 12. С. 362–371.
8. Рубан В.В. Цифровий маркетинг: роль та особливості використання// Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Випуск 2-2 (08). С. 20–25.
9. Сагайдак М. П. Формування системи внутрішнього маркетингу підприємств: монографія. К.: Вид-во ТОВ «СІК ГРУП Україна». 2017. 508 с.
10. Соловійов І.О., Вальтер А.О. Особливості брендингу продовольчої продукції вітчизняних переробних підприємств. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/10/11.pdf>
11. Соловійов І.О., Вальтер А.О. Застосування маркетингових бренд-технологій підприємствами АПК України // Таврійський науковий вісник № 92. Економічні науки. URL: http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/92_2015/46.pdf
12. Шустіна І. М. Упровадження системи управління якістю продукції на підприємствах АПК України згідно з міжнародними стандартами серії ISO 9000//Зовнішня торгівля : право та економіка. 2006. № 1. С. 38–41.
13. Яцюк Д. В. Цифровий маркетинг: майбутнє маркетингових комунікацій у брендингу // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 7. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2015/16.pdf

REFERENCES

1. Hrytsenko S.I. (2016). Tsyfrovyu marketynh – nova paradyhma rozvytku osvitykh klasteriv v umovakh hlobalizatsiyi [Digital marketing is a new paradigm for the development of educational clusters in the conditions of globalization]. *Herald of economic science of Ukraine*. 1 (30). 29–31 [in Ukrainian].
2. Daynovskyy YU. A. Osoblyvosti riznovydiv suchasnoho marketynhu [Peculiarities of varieties of modern marketing]. Retrived from: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2017/19260/1/15-25.pdf> [in Ukrainian].

3. Marchuk O.O. Tsyfrovyu marketynh yak innovatsiynny instrument upravlinnya [Digital marketing as an innovative management tool]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*. 296-299. Retrived from: https://economyandsociety.in.ua/journals/17_ukr/43.pdf [in Ukrainian].
4. Moroz L. A., Knyazyk YU. M. Marketynh vidnosyn: problemy ponyatiynoho aparatu [Relationship marketing: problems of the conceptual apparatus]. Retrived from: http://vlp.com.ua/files/17_31.pdf [in Ukrainian].
5. Muller M.V. Brendynh yak instrument stratehichnoho marketynhovoho upravlinnya: teoriya ta praktyka [Branding as a tool of strategic marketing management: theory and practice]. Retrived from: <http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/2863/1/Стаття%20брендінг%20> [in Ukrainian].
6. Oklander M. A. (2017). Tsyfrovyu marketynh – model marketynhu XXI storichchya [Oklander M. A. Digital marketing – a marketing model of the 21st century]. Odesa: Astroprynt, 292 [in Ukrainian].
7. Oklander M. A., Romanenko O.O. (2015). Spetsyfichni vidminnosti tsyfrovoho marketynhu vid Internet-marketynhu [Specific differences between digital marketing and Internet marketing]. *Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrayiny «Kyivsk'kyi politekhnichnyy instytut» – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”*. 12. 362–371 [in Ukrainian].
8. Ruban V.V. (2017). Tsyfrovyu marketynh: rol ta osoblyvosti vykorystannya [Digital marketing: role and features of use]. *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*. 2-2 (08). 20–25 [in Ukrainian].
9. Sahaydak M. P. (2017). Formuvannya systemy vnutrishn'oho marketynhu pidpryyemstv [Formation of the internal marketing system of enterprises]. K.: Vyd-vo TOV «SIK HRUP Ukrayina». 508 [in Ukrainian].
10. Solovyov I.O., Valter A.O. Osoblyvosti brendynhu prodovol'choyi produktsiyi vitchyznyanykh pererobnykh pidpryyemstv [Features of branding of food products of domestic processing enterprises]. Retrived from: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/10/11.pdf> [in Ukrainian].
11. Solovyov I.O., Valter A.O. Zastosuvannya marketynhovykh brend-tekhnolohiy pidpryyemstvamy APK Ukrayiny [Application of marketing brand technologies by enterprises of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Tavriyskyy naukovyy visnyk – Taurian scientific bulletin*. Economic sciences. Retrived from: http://www.tnv-agro.ksau-niv.ks.ua/archives/92_2015/46.pdf [in Ukrainian].
12. Shustina I. M. (2006). Uprovadzhennya systemy upravlinnya yakisty produktsiyi na pidpryyemstvakh APK Ukrayiny z hidno z mizhnarodnyimi standartamy seriyi ISO 9000 [Implementation of the product quality management system at Ukrainian agro-industrial complex enterprises in accordance with international standards of the ISO 9000 series]. *Zovnishnya torhivlya : pravo ta ekonomika – Foreign trade: law and economics*. 1. 38–41. [in Ukrainian].
13. Yatsyuk D. V. (2015). Tsyfrovyu marketynh: maybutnye marketynhovykh komunikatsiy v brendynhu [Digital marketing: the future of marketing communications in branding]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*. 7. Retrived from: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2015/16.pdf

УДК 339.92(477)+355.01

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).195–205

Наталія Гапак,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «УжНУ», с.н.с. Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і регіональних досліджень НАН України

Оксана Іжик,

студентка 4 курсу (спеціальність 051 «Економіка») ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Міжнародна економічна інтеграція України є вкрай актуальною для стабільності та підвищення рівня економічного розвитку. Наразі – це один з пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної політики країни. Навіть сьогодні, зі значними зруйнованими потужностями, Україна має потенціал для інтеграції у глобальну економіку. Розташування країни в центрі Європи, її природний і людський капітал, а також геополітичне значення створюють сприятливі умови для розвитку міжнародної співпраці.

У статті аналізуються основні угоди про вільну торгівлю, укладені Україною з іншими країнами. Розглядається динаміка показників експорту та імпорту як результат роботи зон вільної торгівлі.

Зони вільної торгівлі відіграють важливу роль у сприянні експорту та імпорту, що розширює можливості та потенціал для бізнесу. Зростання обсягів експорту та імпорту демонструє здатність України бути конкурентоспроможною на міжнародних ринках, а також забезпечує різноманітність вибору товарів та послуг. Умови теперішнього стану економіки України під час повномасштабного вторгнення Росії викликають складнощі в утриманні темпу розвитку економічної співпраці з країнами-партнерами в обсягах до лютого 2022 року. Враховуючи складність сучасних глобальних викликів, міжнародна економічна інтеграція є ключовим інструментом для забезпечення стабільності та розвитку України, сприяє покращенню її позицій на світовій арені.

Ключові слова: міжнародна економічна інтеграція, зона вільної торгівлі, експорт, імпорт, розвиток, економіка, кризовий період.

The International economic integration of Ukraine represents a prospect for stability and improvement in the level of economic development. Currently, it is a priority direction of the country's foreign economic policy. Ukraine possesses substantial potential for integration into the global economy. The country's central location in Europe, its natural and human capital, and its geopolitical significance create favourable conditions for the development of international cooperation. The article also delves into the analysis of major free trade agreements entered into by Ukraine with other countries. It considers the dynamics of export and import indicators as outcomes of the

free trade zone. Free trade zones play a crucial role in promoting both export and import, expanding opportunities and potential for businesses. The increase in export and import volumes demonstrates Ukraine's capability to be competitive in international markets, while also providing a diversity of choices for goods and services. The current state of Ukraine's economy, especially during ongoing conflicts, presents challenges in sustaining the pace of economic cooperation with partner countries until February 2022. Given the complexities of contemporary global challenges, international economic integration is a key instrument in ensuring Ukraine's stability and development, as well as improving its position on the world stage.

Key words: *internationaleconomic integration, free trade zone, export, import, development, economy, crisis period.*

Постановка проблеми. Основні засади зовнішньої політики України, затверджені на законодавчому рівні, демонструють її прагнення до її всеосяжної інтеграції у політичний, економічний, правовий європейський простір та повноправного членства в ЄС, а також у безпековому блоку НАТО [1]. У 2022р. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. І хоча, звісно, основним приводом до такого статусу саме зараз було повномасштабне вторгнення Росії, проте Україна наблизилася на ще один крок до мети, яка визначена її стратегією розвитку. Разом з тим, практичною реалізацією такої інтеграції є економічна інтеграція в рамках дії Угоди про вільну і всеосяжну зону вільної торгівлі як складової частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [2].

На сучасному етапі світова економіка характеризується поглибленням і посиленням інтеграційних процесів, які однозначно впливають на якість усіх інших форм міжнародних відносин. Конкретні форми економічної інтеграції залежать від економічного розвитку країн, традицій їх попередньої взаємодії в історичному і культурному плані. Економічна інтеграція для України є важливим фактором розвитку економічної безпеки та стійкості. Зони вільної торгівлі є найпоширенішим інструментом міжнародної економічної інтеграції, обов'язковим першопочатковим етапом у її процесі та відіграють важливу роль у підтримці економіки України в кризовий період під час повномасштабного вторгнення. Саме ця форма інтеграційних відносин також є головною формою взаємодії з країнами, з якими Україна має відповідні підписані угоди щодо міжнародної інтеграції. У зоні вільної торгівлі діє особливий торговельний режим для країн-учасниць, що передбачає усунення внутрішніх тарифів у торгівлі між країнами-підписантами та їх збереження в торгівлі з іншими країнами

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням міжнародної економічної інтеграції України присвячені роботи таких українських дослідників, як В.М. Геєця, А.С. Гальчинського, Ю.В. Макогона, В.Р. Сіденко, І.З. Сторонянської та ін. Проте практична важливість та актуальність цієї сфери залишається вкрай нагальною щодо її успішної реалізації і потребує продовження аналізу.

Мета статті – визначити економічний ефект зон вільної торгівлі для України в розрізі співпраці до та після підписання угод про зони вільної

торгівлі з країнами-партнерами. При цьому досліджено статистичні дані Державної служби статистики України, сайту Дія. Бізнес, а також економічні показники і дані Міністерства економіки України.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна економічна інтеграція, як явище, є важливою для будь-якої країни, що впливає на розвиток, міжнародні відносини та життя мільйонів людей по всьому світу. Цей процес передбачає глибоку взаємодію та співпрацю між державами з метою спільного економічного розвитку, підвищення життєвого рівня населення, зниження бар'єрів для торгівлі та інвестицій, а також досягнення стійкого росту.

Глобалізаційний процес у сфері торгівлі привів до настання ситуацій, де були встановлені мита, податки, збори та кількісні обмеження. Зона вільної торгівлі є однією з форм міжнародної інтеграції, під час якої країни-учасниці припиняють застосовувати митні збори, податки та обмеження у кількості товарів у взаємній торгівлі відповідно до угоди міжнародного характеру.

Зони вільної торгівлі мають як переваги, так і ризики. Переваги включають стимулювання економічного зростання, зменшення витрат на товари для споживачів, зростання іноземних інвестицій, доступ до нових технологій і скорочення державних витрат. Ризики включають посилення конкуренції для місцевих компаній, зниження надходжень до державного бюджету і збільшення залежності від іноземного виробника [3].

Набуття членства України в СОТ у 2008 році – це важлива подія для подальшої інтеграції української економіки у світову, що забезпечує певний передбачений режим для українських товарів та послуг у межах ринку СОТ.

Членство України в СОТ – це:

- можливість вільно торгувати товарами та послугами з 164 країнами-членами СОТ;
- доступ до наразі найефективнішої системи вирішення торговельних спорів;
- можливість укладення угод про вільну торгівлю з основними та перспективними торговельними партнерами.

Міжнародна економічна інтеграція для України на сьогоднішній день виступає важливим та актуальним кроком, який має визначальний вплив на економічний розвиток та міжнародні відносини країни в умовах глобалізації та постійних змін на світовому ринку.

Протягом всієї своєї новітньої історії Україна брала участь щонайменше у десяти угодах про створення зон вільної торгівлі із Грузією (1996 р. підписання угоди), Македонією (2001 р.), СНД (2012 р.), Європейською асоціацією вільної торгівлі (2012 р.), Чорногорією (2013 р.), ЄС (2016 р.), Канадою (2017 р.), Ізраїлем (2019 р.), Великобританією (2021 р.). Останньою стала угода з Туреччиною (2022 р.). Сфера угод про вільну торгівлю охоплює: товари, послуги, державні закупівлі та економічну інтеграцію з Європейським Союзом.

Таблиця 1

Зовнішня торгівля України товарами, тис. дол. США

Країна	2002		2012		2021		2022	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Грузія	57322,39	15835,15	540735,5	20004,6	436060,5	204922,7	249000	104000
Македонія	19847,11	535,16	13033,2	26201,4	120131,6	22293,6	0	...
Канада	41105,60	22538,26	107243,9	193046,7	160140,6	260560,8	106000	166600
Ізраїль	155438,43	50660,59	796370,2	266790,4	730932,1	225085	329 000	...
Великобританія	537043,63	263018,37	551421,2	1149469,8	1083237,1	1115215,1	439000	...
Чорногорія	5716,5	2982,2	6741,3	5908,8	8000	...

* ...дані відсутні

Джерело: розроблено авторами на основі [4]

Табл. 1 відображає зовнішню торгівлю країн-партнерів товарами у часовому ряді 2002-2022 років. Це дозволяє відстежити зміни в зовнішній торгівлі країн впродовж 20-річного періоду з інтервалом у 10 років. Загалом видно, що більшість країн відзначили збільшення як обсягу експорту, так і імпорту товарів за аналізований період. Це свідчить про зростання зовнішньої торгівлі між країнами-партнерами та Україною.

Експорт товарів з України поступово збільшувався завдяки підписанню угод про зони вільної торгівлі. Експорт з України до Грузії зростав протягом багатьох років і досяг піку у 2012 році, але після цього відбулося зниження. Експорт товарів до Чорногорії був на рівні 8000 тис. дол. у 2022 році, що показує позитивну динаміку у співпраці навіть у рік війни і важкого економічного стану. Торгівельна співпраця з Македонією у період з 2002 по 2012 залишалась майже на однаковому рівні, але у 2021 році обсяг експорту зріс у понад 9 разів порівняно з попереднім аналізованим періодом. Щодо Грузії та Ізраїлю, то вони схожі за тенденцією щодо обсягів зростання та спаду експорту, оскільки у 2012 році спостерігаються більші їхні значення, ніж у 2021 році. Також за характером схожа динаміка показників у ситуації щодо Канади та Великобританії. У 2002-2021 рр. простежується зростання експорту, тільки у 2022 р. маємо зменшення активності співпраці.

Угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) також сприяли і збільшенню імпорту в Україну. Проте в цілому можна відзначити більший обсяг експорту, аніж імпорту. У період з 2002 по 2021 рік імпорт країн-партнерів поступово збільшувався, але у 2021 році показники зменшились, що можна пов'язати з пандемією Covid-19. Статистичні дані по імпорту у 2022 році відсутні для кількох країн. З наявних даних видно, що повномасштабне вторгнення Росії зменшило кількість імпорту з Грузії та Канади.

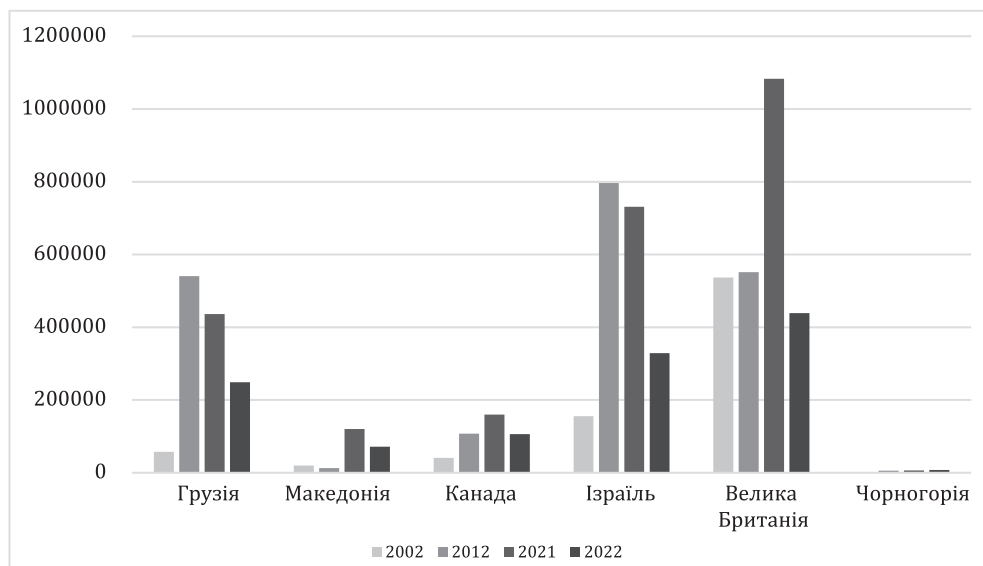

Рис. 1. Експорт товарів з України до країн-партнерів

Джерело: розроблено авторами на основі [4]

Угоди про вільну торгівлю (в плані імпорту товарів в Україну) важливі для економіки з кількох причин:

1) ЗВТ відмінюють або знижують митні тарифи на імпортовані товари з країн-партнерів. Імпортовані товари стають доступнішими і дешевшими для українських споживачів і підприємств;

2) ЗВТ забезпечують доступ до імпортованих товарів високої якості, які можуть не бути доступними на внутрішньому ринку, тобто сприяє покращенню вибору і якості товарів для споживачів;

3) розвиток промисловості та технологій: ЗВТ можуть сприяти передачі технологій та ноу-хау в Україну через імпорт обладнання, компонентів і технологічних рішень, що сприяє розвитку внутрішньої промисловості та підвищенню ефективності виробництва;

4) ЗВТ допомагають зменшити залежність від одного або обмеженого числа постачальників товарів та послуг.

УВТ є важливим інструментом для розвитку торгівлі та економіки України. Вони сприяють зростанню імпорту, збільшенню вибору товарів і послуг для українських споживачів і бізнесу, а також стимулюють підвищення конкурентоспроможності українських виробників.

Ізраїль вирізняється серед інших країн за вражаючим зростанням як обсягу експорту, так і імпорту товарів. У 2020 році основна частка в українському експорті до Ізраїлю належала зерновим (\$170 млн.), чорним металам (\$92,52 млн.), деревині (\$11, 23 млн.). Тенденція, яка простежується в Угоді, – значне зменшення розміру мита саме на промислові товари (до 80%) [5].

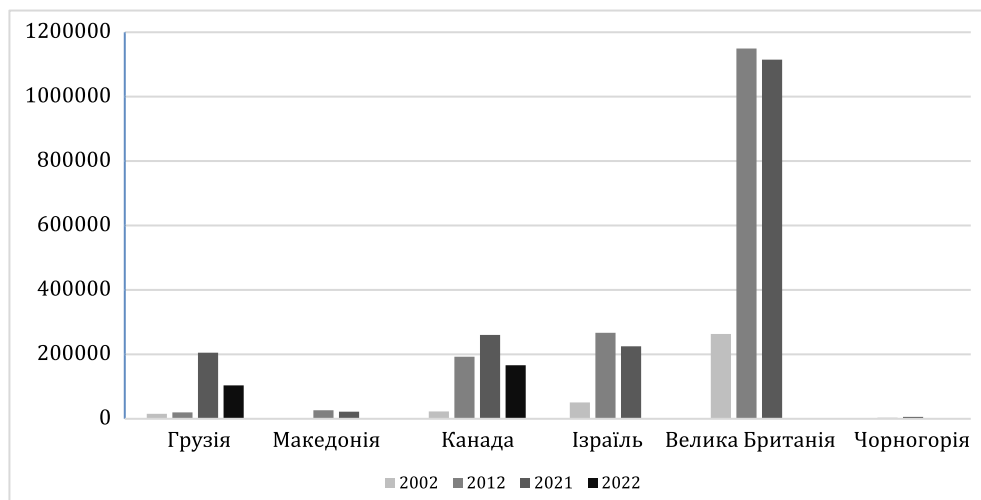

Рис. 2. Імпорт товарів країн-партнерів в Україну

Джерело: розроблено авторами на основі [4]

Завдяки угоді між Україною та Великобританією торгівля між нашими країнами збільшилася на 41,5%, або на 259,6 млн. дол. США, з початку функціонування зони вільної торгівлі. Така динаміка є беззаперечним аргументом на користь такої співпраці.

У табл. 2 можна відстежити, наскільки угоди про зону вільної торгівлі були важливими для економічної діяльності України та як вплинули на її інтеграцію в міжнародну економіку.

Таблиця 2

Експорт товарів з України

З ким угода про ЗВТ	Рік підписання	Експорт до підписання, тис. дол.	Експорт 2021р., тис. дол.	Темп зростання 2021/підпис., %	Середньорічне зростання, %
Грузія	1996	4670,3 (2001 р.)	436060,5	9336,88	466,84
Македонія	2001	183,2	120131,6	65645,68	3125,98
Чорногорія	2013	11181,1	6741,3	60,29	6,69
ЄС	2016	12249359,3	26777200	218,6	36,43
Канада	2017	40036,7	160140,6	399,9	79,98
Ізраїль	2019	49728,8	730932,1	661,58	220,5
ВБ	2021	666851,9	1083237,1	65,83	65,83

Джерело: розроблено авторами на основі [4]

Доцільно звернути увагу на середньорічне зростання обсягів експорту товарів з України. Оскільки угоди про зону вільної торгівлі з різними країнами були підписані в різні роки, то і темп зростання експорту у 2021

році щодо року перед підписанням угоди буде, очевидно, різним, оскільки для деяких країн така зона вже діяла з десяток років, а для деяких – лише кілька років, а то й один. Враховуючи це, з-поміж усіх вирізняються Грузія (466,84%), Македонія (3126%) та Ізраїль (220,5%). Слід зазначити, що для Грузії в розрахунок середньорічного темпу зростання експорту товарів було взято найдавніші доступні показники за офіційними статистичними даними – за 2001р. Разом з цим, давні економічні зв'язки з Грузією пов'язані ще й колишнім спільним економічним простором у радянські часи. Високими також є темпи середньорічного зростання експорту з Канадою та Великобританією. Проте очевидно, що найбільшими та найважливішими торговими партнерами України є ЄС та Великобританія (остання в т.ч. як колишній член ЄС), що видно з вартісних обсягів показників експорту.

За результатами складного 2022 року Україна експортувала свої товари та послуги до 233 країн та територій світу. Основними країнами-партнерами України є Польща, Румунія, Туреччина, Китай, Угорщина та Німеччина. Темпи зростання показників експорту у 2022 році є меншими, оскільки через повномасштабне вторгнення Росії кількість експорту з України скоротилась з 68079,6 до 44172,8 млн. дол. США, або на 35,1% у загальному обсязі. Серед партнерів по зоні вільної торгівлі з Чорногорією та ЄС спостерігалось зростання експорту відповідно на 21,3% та 4,2% (табл. 3).

Таблиця 3

Експорт України в умовах повномасштабного вторгнення

З ким угода про ЗВТ	2021	2022	2022/2021
Грузія	435400	248700	-42,9
Македонія	120100	72000	-40,1
Чорногорія	6700	8200	21,3
ЄС	26777200	27903200	4,2
Канада	160100	105900	-33,9
Ізраїль	731100	328700	-55,0
ВБ	1074800	439300	-59,1
Туреччина	4142600	2943600	-28,9

Джерело: розроблено авторами на основі [7]

Основними українськими регіонами-експортерами у 2022 році стали Київ (27,1% від експорту України), Дніпропетровська (12%), Львівська (7,2%), Одеська (5,6%) та Запорізька (5,5%) області [8].

З Туреччиною після підписання угоди про ЗВТ не відбулось збільшення експорту у зв'язку з тим, що угода була підписана напередодні вторгнення. Угода про зону вільної торгівлі між Україною і Туреччиною була парафована 3 лютого 2022 року прем'єр-міністром України і міні-

стром торгівлі Туреччини. Угода набуде чинності після ратифікації її парламентами обох країн та обміну ратифікаційними грамотами [8]. Україна виражає готовність прийняти необхідні заходи для здійснення ратифікації цієї Угоди про вільну торгівлю. Розглядається можливість розпочати переговори щодо перегляду цього документа у 2024 році. Узагальнити дію угоди можна буде хоча б через рік після її вступу в дію.

У 2022 році в експорті переважали зернові культури, жири й олії, чорні метали. У табл.4 показано, які основні експортні та імпорتنі позиції переважають у співпраці між Україною та країнами-підписантами угод про зони вільної торгівлі.

Таблиця 4

Експортні та імпорتنі позиції України в зонах вільної торгівлі

Країна	Рік підписання угоди	Основні експортні позиції	Основні імпорتنі позиції	Особливості на нинішній час
Грузія	1996	Фармацевтична продукція; реактори, котли, машини; тютюн	Алкогільні і безалкогільні напої та оцет; паливо-мінеральні; нафта, продукти її переробки; овочі	Використання ідентичних правил походження товарів у двосторонній торгівлі
Македонія	2001	Чорні метали; жири та олії; інші вироби з недорогоцінних металів	Фармацевтична продукція, електричні машини і устаткування, тютюнова сировина, овочі	
Чорногорія	2013	М'ясо та їстівні субпродукти; їстівні плоди та горіхи; жири та олії.	Порох і вибухові речовини; товари, придбані в портах; алкогільні та безалкогільні напої та оцет; літальні апарати; сіль, сірка	Скасування імпорتنих мит до нуля.
ЄС	2016	Зернові культури; жири та олії; чорні метали.	Обладнання, машини та інші товари з високим ступенем обробки	Тимчасова лібералізація торгівлі на період з 4.06.2022 по 5.06.2023
Канада	2017	Чорні метали; жири та олії; засоби наземного транспорту	Риби і ракоподібні; транспортні засоби; устаткування; фармацевтична продукція; літальні апарати	У травні 2022 року оголошено про скасування всіх звичних мит і тарифних квот на українську продукцію як спосіб підтримки України

Ізраїль	2019	Зернові культури; жири та олії; чорні метали	Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	Поетапне скасування ввізного мита на товари сільськогосподарського та промислового призначення
ВБ	2021	Насіння і плоди олійних рослин; електричні машини та обладнання; жири та олії	Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	Скасування всіх ввізних мит і тарифних квот на українську продукцію як спосіб підтримки України з травня 2022 року
Туреччина	2022	Зернові культури; жири та олії; насіння й плоди олійних рослин	Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	

Джерело: розроблено авторами на основі [7]

У західному та близькосхідному напрямку щодо експортних товарних позицій можна простежити однакові топ-3 позиції: зернові культури, жири та олії, а також чорні метали чи електричні машини/обладнання, наземний транспорт. Зрозуміло, що останні експортні позиції практично перестали постачатися, оскільки металургійні та багато машинобудівних підприємств були розгромлені або залишилися на окупованих територіях, тоді як потреба в транспортних засобах для внутрішнього забезпечення країни вкрай зросла. Все це, звісно, вплинуло та скорочення обсягів експортних поставок також і в рамках дії зон вільної торгівлі. З імпорту переважали реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну ряд країн-партнерів підписали спрощення УВТ для підтримки функціонування економіки України. Наприклад, між Україною та ЄС був розроблений регламент з метою поглиблення торговельних відносин з ЄС та продовження експорту до інших країн світу. Регламентом передбачено: тимчасове призупинення дії всіх тарифів, тимчасове призупинення антидемпінгових мит на імпорт товарів походженням з України та тимчасове призупинення застосування глобальних захисних заходів щодо імпорту походженням з України. Розглядається питання про підписання договору про зону вільної торгівлі з ОАЕ.

Висновки. Угоди про зону вільної торгівлі, з одного боку, є найпростішим інструментом інтеграції країни до світової економіки, а з іншого – залишають повну свободу щодо формування зовнішньоекономічної політики з іншими економічними країнами-партнерами. Саме тому вони є найпоширенішою формою міжнародної економічної інтеграції, а також активним інструментом, який використовується Україною у зовнішньо-

торговельній політиці. Такі угоди сприяють економічному розвитку України, забезпечуючи доступ до іноземних ринків та нарощення внутрішнього виробництва. А це, в свою чергу, дає позитивний соціально-економічний ефект. Аналіз таких угод для України підтвердив, що після їх підписання з усіма партнерами спостерігається значне поживлення торговельних взаємозв'язків. А вони є першою сходинкою до активізації співпраці між країнами. Для успішного розвитку зовнішньоекономічних відносин України важливими є стимулювання диверсифікації торгових партнерств, активна участь у міжнародних ініціативах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 р. № 2680-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>
2. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535
3. Зона вільної торгівлі: що це таке на прикладі, які плюси та мінуси несе таке партнерство URL : <https://ucap.io/zona-vilnoyi-torgivli-shho-cze-take-na-trykhladi-yaki-plyusy-ta-minusy-nese-take-partnerstvo/>
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Вільна торгівля з Ізраїлем: менше мита, більше торгових можливостей і експорту. URL: <https://eba.com.ua/vilna-torgivlya-z-izrayilem-menshe-myta-bilshe-torgovyh-mozhlyvostej-i-eksportu/>
6. Експорт України у 2022 році: головні тенденції, сектори та регіони. URL: https://export.gov.ua/news/4570-eksport_ukraini_u_2022_rotsi_golovni_tendentsii_sektori_ta_regioni
7. Дашборд експорту України. URL: https://export.gov.ua/722-Dashbord_eksportu_ukraini
8. Україна узгодила з Туреччиною кроки щодо ратифікації угоди про ЗВТ. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/5/701918/>
9. Показники двосторонньої торгівлі товарами та послугами. URL : <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu/pokazniki-dvostoronnoyi-torgivli-tovarami-ta-poslugami>
10. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
11. Мороз О.С. Міжнародна економічна інтеграція України: проблемні аспекти розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Випуск 2 (19). С. 27-34. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/19_2019/06.pdf

REFERENCES

1. On making changes to the Constitution of Ukraine (regarding the state's strategic course towards full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization): Law of Ukraine № 2680-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>
2. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom [Association Agreement between Ukraine and the European Union]. Available at: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535
3. Zona vilnoi torhivli: shcho tse take na prykladi, yaki pliusy ta minusy nese take partnerstvo [Free trade zone: what is it by example, what are th pros and cons of such a partnership]. Available at: <https://ucap.io/zona-vilnoyi-torgivli-shho-cze-take-na-prykladi-yaki-plyusy-ta-minusy-nese-take-partnerstvo/>
4. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Vilna torhivlia z Izrailem: menshe myta, bilshe torhovyykh mozhlyvostei i eksportu [Free trade with Israel: lower tariffs, more trade opportunities and exports]. Available at: <https://eba.com.ua/vilna-torgivlya-z-izrayilem-menshe-myta-bilshe-torgovyh-mozhlyvostej-i-eksportu/>
6. Eksport Ukrainy u 2022 rotsi: holovni tendentsii, sektory ta rehiony. [Export of Ukraine in 2022: main trends, sectors and regions]. Available at: https://export.gov.ua/news/4570-eksport_ukraini_u_2022_rotsi_golovni_tendentsii_sektori_ta_regoni
7. Dashbord eksportu Ukrainy. [Dashboard on export of Ukraine]. Available at: https://export.gov.ua/722-Dashbord_eksportu_ukraini
8. Ukraina uzghodyla z Turechchynoiu kroky shchodo ratyfikatsii uhody pro ZVT. [Ukraine has agreed with Turkey steps to ratify the FTA]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/5/701918/>
9. Pokaznyky dvostoronnoi torhivli tovaramy ta posluhamy [Indicators of bilateral trade in good sand services]. Available at: <https://georgia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/torgovelno-ekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-gruziyeyu/pokazniki-dvostoronnoyi-torgivli-tovarami-ta-poslugami>
10. Ofitsiyni sait Ministerstva ekonomiky Ukrainy. [Official website of the Ministry of Economy of Ukraine]. Available at: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
11. Moroz O. (2019) Mizhnarodna ekonomichna intehratsiia Ukrainy: problemni aspekty rozvytku. [International economic integration of Ukraine: problematic aspects of development]. *EASTERN EUROPE: ECONOMY, BUSINESS AND MANAGEMENT*. no.2 (19), pp. 27-34. Available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/19_2019/06.pdf

УДК 332.3

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).206–214

Сергій Газуда,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії

Вікторія Герцег,

здобувачка кафедри економіки і підприємництва

Володимир Андришин,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АГРАРНИХ РЕСУРСІВ

У статті висвітлено особливості використання аграрних ресурсів на регіональному рівні. Відмічено, що аграрний сектор економіки країни та її регіонів є пріоритетною сферою, що має можливості розширеного відтворення і перспективного зростання, передусім з виробництва органічної продукції, з подальшою реалізацією як на внутрішньому, так і зовнішньому аграрному ринку. В зазначеному контексті постає завдання стосовно формування дієвої системи управління у напрямі розроблення аграрних бренд-технологій, які сприятимуть створенню і поширенню позитивного іміджу суб'єкта аграрного господарювання. Крім цього, зумовлюється необхідність врахування регіональних особливостей розвитку аграрної сфери, оскільки будь-який регіон має специфічні властивості, що включають як географічне розташування, природно-кліматичні умови, так і прикордонність територій, які чітко окреслюються в досліджуваному Закарпатському регіоні.

Зазначено вагомість інноваційної складової на основі впровадження сучасних аграрних технологій, що базуються на гармонійному поєднанні природної компоненти, зокрема з виробництва органічної (екологічно чистої) продукції. Водночас акцентовано увагу на тому, що розширене відтворення сфери аграрного виробництва повинно базуватися на раціональному землекористуванні, науково-обґрунтованій територіальній організації сільського господарства, що є необхідним для формування циклів глибокої переробки сировини, забезпечення якості продовольчих товарів та їх безпеки, що є необхідним у контексті реалізації продукції на ринках Євросоюзу. Відмічено необхідність активізації підтримки з боку держави та регіональних органів влади діяльності Інституту аграрних ресурсів та регіонального розвитку (с. В. Бакта Березівського району), де поряд з науковою діяльністю займаються аграрним господарюванням у напрямі виведення нових сортів сільськогосподарських культур. Пріоритетом визначено ведення біодинамічного землеробства як одного з напрямів органічного землеробства, що базується на агроекологічних принципах вирощування сільськогосподарських культур; ландшафтно-екологічну організацію території

як основу формування системи землеробства; природоохоронну діяльність зі збереженням біотичного і ландшафтного різноманіття, невиснажливого використання лісових і рекреаційних ресурсів; розширення природно-заповідних територій із врахуванням басейнового принципу формування регіональної екомережі; антропоекологічну діяльність з формуванням сприятливих природних умов для проживання населення, з її середовищенідтримувальною та рекреаційною функціями.

Ключові слова: регіональні особливості, використання аграрних ресурсів, ведення органічного землеробства, інноваційна складова, сільськогосподарські культури.

The article outlines the peculiarities of the use of agricultural resources at the regional level. It was noted that the agricultural sector of the economy of the country and its regions is a priority area that has opportunities for expanded reproduction and promising growth, primarily from the production of organic products, with further implementation both on the domestic and foreign agricultural markets. In this context, a task arises regarding the formation of an effective management system in the direction of the development of agrarian brand technologies that will contribute to the creation and dissemination of a positive image of the subject of agricultural management. In addition, there is a need to take into account the regional features of the development of the agrarian sphere, since any region has its own specific properties that combine both geographical location, natural and climatic conditions, and the bordering of territories, in particular, this is clearly outlined in the studied Transcarpathian region. The importance of the innovative component based on the introduction of modern agricultural technologies based on the harmonious combination of natural components, in particular from the production of organic (environmentally friendly) products, is indicated. At the same time, attention is focused on the fact that the expanded reproduction of the sphere of agricultural production should be based on rational land use, scientifically based territorial organization of agriculture, which is necessary for the formation of cycles of deep processing of raw materials, ensuring the quality of food products and their safety, which is outlined by necessity in the context of implementation products on the markets of the European Union. The need to activate significant support from the state and regional authorities in the field of activity of the Institute of Agricultural Resources and Regional Development (V. Bakta village, Berehovo district), where, along with scientific activities, they are engaged in agricultural management in the direction of breeding new varieties of agricultural crops. Within the limits of this management, the priority is outlined for conducting biodynamic agriculture, as one of the directions of organic agriculture, based on agro-ecological principles of growing agricultural crops, landscape and ecological organization of the territory, as the basis for the formation of the farming system, nature conservation activities with the preservation of biotic and landscape diversity, tireless use of forest resources and recreational resources, the expansion of nature-protected territories taking into account the basin principle of regional eco-network formation, anthropo-ecological activity with the formation of favorable natural conditions for population living, with its environment-supporting and recreational functions.

Keywords: regional features, use of agricultural resources, organic farming, innovative component, agricultural crops.

Постановка проблеми. Сфера аграрного господарювання є первинною ланкою агропромислового комплексу (АПК), справляючи вагомий вплив на забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних економічних систем, формуючи продовольчу безпеку країни та її регіонів. Однак в умовах непередбачуваності й змінності зовнішніх впливів зумовлюється необхідність формування системних засад щодо забезпечення результативності й ефективності господарювання у сфері аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні підходи до забезпечення ефективного використання аграрних ресурсів і ведення аграрного господарювання, зокрема у напрямі біодинамічного землеробства, ведення органічного агровиробництва висвітлено у працях науковців-аграрників, зокрема таких, як Р. Безус [1], П. Гайдуцький, О. Ходаківська [4], В. Збарський, А. Остапчук [5; 6], М. Зубець, В. Медведєв, С. Балуєк [8], М. Кобець [9], Ю. Лупенко [10], М. Малік, М. Хвесик [11], М. Талавири [15; 16]. Управлінська складова забезпечення діяльності різних сфер і видів економічної діяльності виокремлена у працях О. Скібіцького, В. Матвеева, Л. Скібіцької [13] та ін. Водночас регіональні особливості розвитку аграрного підприємництва в Закарпатській області в умовах євроінтеграційних процесів й кризь призму науково-прикладних аспектів і рекомендацій обґрунтовано колективом дослідників, серед яких Л. Газуда, А. Балян, М. Газуда, Н. Волощук, С. Газуда [2].

Незважаючи на значні напрацювання з науково-обґрунтованими підходами до ведення аграрного господарювання й використання аграрних ресурсів у сучасних умовах господарювання, додаткових досліджень потребують питання регіональних особливостей їх використання.

Мета статті полягає в обґрунтуванні регіональних особливостей використання аграрних ресурсів у процесі ведення сільського господарства суб'єктами господарювання регіону й окреслення підходів до вдосконалення зазначеного процесу.

Результати дослідження. Аграрний сектор економіки країни та її регіонів є пріоритетною сферою, що має можливості до розширеного відтворення і перспективного зростання передусім з виробництва органічної продукції, з подальшою реалізацією як на внутрішньому, так і зовнішньому аграрному ринку. Однак у сучасних умовах господарювання ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств безпосередньо залежить від можливості задіяння у процес аграрного виробництва інноваційних технологій, передусім тих, які базуються на виробництві органічної продукції. Водночас постає завдання стосовно формування дієвої системи управління у напрямі розроблення аграрних бренд-технологій, які сприятимуть створенню і поширенню позитивного іміджу суб'єкта аграрного господарювання. Крім цього, зумовлюється необхідність врахування регіональних особливостей розвитку аграрної сфери, оскільки будь-який регіон має власні специфічні властивості, що поєднують як географічне розташування, природно-кліматичні умови, так і прикордонність територій. Зазначені властивості яскраво виражені у Закарпатському регіоні, з помір-

но-континентальним кліматом і можливістю аграрного господарювання, однак через гірську місцевість (близько 80% займають гори і передгір'я) і вертикальну зональність ведення сільського господарства, зокрема рослинництва, обмежено. В значній мірі сприятливими є землі низинної природно-економічної зони, де і займаються рослинництвом. У передгірній та гірській природно-економічних зонах переважає тваринницька галузь.

У контексті зазначеного доцільно відмітити специфіку і передумови щодо аграрного виробництва у Закарпатті: по-перше, регіон є малоземельним, по-друге, його ґрунти – невисокої якості, переважно із значною генетичною кислотністю, що потребують обов'язкової хімічної меліорації, по-третє, область характеризується вертикальною зональністю (виділяють такі зони: низинна, передгірна та гірська, яка займає дві третини території області). Для низинної зони характерні такі галузі сільськогосподарського виробництва: зерновиробництво, картоплярство, виноградарство, кормовиробництво, молочне скотарство та свинарство. Для передгірної зони: картоплярство, садівництво, вирощування винограду та кормових і зернофуражних культур. У гірській зоні – скотарство і вирощування картоплі [3].

Проте, незважаючи на складні умови аграрного господарювання в регіоні, сфера аграрного розвитку, як ми вже відмічали, є однією з пріоритетних у функціонуванні регіональної економічної системи. Тут зосереджено 1016 суб'єктів господарювання, серед них 22 середні підприємства та 994 малі підприємства, з яких 960 – мікропідприємства. У структурі населення регіону переважає сільське населення – 62,8% за статистичними даними станом на 2021 р. [14].

Сільськогосподарські угіддя в Закарпатській області становлять 451 тис. га, з них 200 тис. га – рілля, 94 тис. га – сіножаті, 129 тис. га – пасовища, 27 тис. га – багаторічні насадження [7]. В цілому регіональні тенденції аграрного виробництва, в розрізі галузей рослинництва і тваринництва, за період 2010-2021 рр. подано у табл. 1.

Таблиця 1

Продукція сільського господарства Закарпатської області та України за період 2010-2021 рр.*

(у постійних цінах 2016 р.; млн грн)

Показники	2010	2015	2020	2021	2021, % до 2010
Господарства усіх категорій					
Продукція сільського господарства, в тому числі:	7863,2	8369,0	8552,3	7856,5	99,9
продукція рослинництва	3875,5	4551,3	4533,7	4218,0	108,8
продукція тваринництва	3987,7	3817,7	4018,6	3638,5	91,2

*Розраховано за джерелом: [14, с. 246].

Валова сільськогосподарська продукція, як засвідчують показники табл. 1, в господарствах усіх категорій у 2021 р. становила 7856,5 млн грн (у постійних цінах 2016 р.), що становить 1,1% валової продукції сільського господарства України. У 2010 р. зазначений показник становив 7863,2 млн грн, тобто майже не змінився за одинадцять років. Стосовно галузевої структури виробництва, то продукція рослинництва у 2010 р. становила 3875,5 млн грн, тоді як у 2021 р. 4218,0 млн грн, таке зростання становить 8,8%. Відповідно продукція тваринництва у 2010 р. становила 3987,7 млн грн, а у 2021 р. 3638,5 млн грн, тобто зменшилася на 8,8%. В цілому загальна тенденція виробництва сільськогосподарської продукції має позитивну динаміку, хоч порівняно з останніми роками і незначну.

Проблемні питання розвитку аграрної сфери регіону окреслено в документі „Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років” [12]. В названій Стратегії зазначено, що в умовах Закарпаття, де майже 63% сільського населення, активізація процесів розвитку аграрного сектору набуває актуальності, як і розвитку сільських територій загалом. Водночас відмічено, що сучасний стан розвитку агропромислового комплексу Закарпаття не здатен забезпечити вирішення соціально-економічних і екологічних проблем сільських поселень.

Ключовою основою розробленої Стратегії – 2027 є її інноваційна складова з необхідністю впровадження сучасних аграрних технологій, що базуються на гармонійному поєднанні природної компоненти, зокрема з виробництва органічної (екологічно чистої) продукції. В контексті зазначеного розширене відтворення сфери аграрного виробництва повинно базуватися на [12]: раціональному землекористуванні, з огляду на малоземелля; науково-обґрунтованій територіальній організації сільського господарства, що є необхідним для формування циклів глибокої переробки сировини; забезпеченні якості продовольчих товарів та їх безпеки (необхідне у контексті реалізації продукції на ринках ЄС). У часовому проміжку до 2027 року позитивні результати даватимуть аграрні розписки як один з інструментів доступу до фінансових ресурсів для сільгоспвиробників. Водночас макроекономічна політика поліпшення інвестиційного клімату та інноваційного зростання передбачатиме сприяння як прямим, так і портфельним інвестиціям.

Значної підтримки з боку держави та регіональних органів влади потребує Інститут аграрних ресурсів та регіонального розвитку (с. В. Бакта Берегівського району), де поряд з науковою діяльністю займаються аграрним господарюванням у напрямі виведення нових сортів сільськогосподарських культур. Так, Інститут володіє 37 об'єктами інтелектуальної власності, в числі яких 1 порода овець, 8 сортів тютюну, 3 сорти та гібриди кукурудзи, 4 сорти картоплі, 13 сортів пряно-ароматичних та малопоширених овочевих культур, 2 сорти біоенергетичної культури – павлонії. При цьому Інститут аграрних ресурсів та регіонального розвитку є одним з основних виробників насінневого матеріалу зернових культур у Закарпатській області, де на полях поряд з дослідними ділянками – насінневі та товарні посіви зернових культур. Крім того, на полігоні представлено

97 сортів і гібридів сільськогосподарських культур у цілому. Водночас виробництво фіточаїв із серії «Бахтяночка» представлено такими, як:

1. *Фіточай «Шлунковий»* (Профілактика шлункових захворювань; патент на корисну модель № 94292), до складу якого входять такі трави як: нагідки лікарські, м'ята котяча, м'ята перцева, шавлія лікарська, материнка звичайна, подорожник ланцетолистий, чабер гірський, гринделія мотуля, гісоп лікарський, полин естрагон. Застосовується при запальних і диспепсичних явищах, стимулює жовчну та печінкову функції, регулює ферментаційні процеси при порушенні травлення. Має пом'якшувальну, заспокійливу та протизапальну дію.

2. *Фіточай «Цукринка»* (Профілактика цукрового діабету; патент на корисну модель № 96372), до його складу входять такі трави, як: шовковиця біла, козлятник лікарський, оман високий, стулки квасолі спаржевої, кукурудзяні рильця, фенхель звичайний, цикорій звичайний, ожина сиза. Рекомендаційне спрямування напою стосується укріплення імунної системи організму людини, відновлення роботи ферментних систем, зменшення вмісту цукру у крові, нормалізація вуглеводного обміну.

З огляду на те, що діяльність Інституту базується на широкому спектрі ведення аграрного господарювання, зокрема за п'ятьма напрямками – рослинництво, землеробство, зоотехнія, аграрна економіка і продовольство, наукове забезпечення інноваційного розвитку, то є всі сприятливі умови щодо формування на його основі агрокластерного утворення із залученням організацій аграрного спрямування, які географічно близько розташовані біля Інституту і пов'язані з ним спорідненою діяльністю. До зазначеного агрокластерного альянсу доцільно долучити інші сфери, передусім туристично-рекреаційну, лісового господарства. В зазначеному тандемі пріоритетом окреслюється:

- ведення біодинамічного землеробства як одного з напрямів органічного землеробства, що базується на агроекологічних принципах вирощування сільськогосподарських культур;
- ландшафтно-екологічна організація території як основа формування системи землеробства;
- природоохоронна діяльність зі збереженням біотичного і ландшафтного різноманіття, невиснажливого використання лісових і рекреаційних ресурсів, розширення природно-заповідних територій із врахуванням басейнового принципу формування регіональної екомережі;
- антропоекологічна діяльність з формуванням сприятливих природних умов для проживання населення, з її середовищепідтримувальною та рекреаційною функціями.

Зазначене дає можливість стверджувати, що окреслене спрямування діяльності агролісотуристичного кластеру сприятиме забезпеченню збалансованого розвитку локальної території й еколого-соціально-економічного регіонального чинника з можливістю впровадження новітніх бренд-технологій у сфері виробництва екологічно чистої (органічної) продукції, яка в подальшому реалізовуватиметься як на внутрішньому, так і зовнішньому аграрному ринках. Активізації потребують сучасні під-

ходи до організації управлінського процесу розроблення дієвих технологій брендингу як важливої компоненти маркетингового менеджменту в аграрній сфері. Отже, необхідністю зумовлюється побудова дієвої управлінської системи, яка поєднуватиме підходи до формування бренд-середовища з метою забезпечення перспектив розвитку суб'єкта господарювання, в нашому дослідженні в межах розвитку Інституту аграрних ресурсів та регіонального розвитку (с. В. Бакта Берегівського району).

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі дослідження окреслено регіональні особливості використання аграрних ресурсів. Відмічено необхідність забезпечення ефективної системи управління, яка базуватиметься на упорядкованій сукупності взаємозумовлюючих елементів з метою розроблення дієвих технологій брендингу в аграрній сфері. Задіяння комплексного підходу до розроблення аграрних бренд-технологій сприятиме формуванню конкурентоздатного середовища та розширеному відтворенню аграрного виробництва і раціональному використанню аграрних ресурсів у межах господарюючих суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безус Р. М. Організаційно-економічні засади ефективного розвитку органічного агровиробництва : монографія. Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2014. 380 с.
2. Газуда Л.М., Балян А.В., Газуда М.В., Волощук Н. Ю., Газуда С. М. Розвиток аграрного підприємництва в Закарпатській області в умовах євроінтеграційних процесів: науково-прикладні аспекти і рекомендації. Велика Бакта. ТОВ «РІК-У». 2021. 67 с.
3. Газуда Л.М., Герцег В. А. Сфера аграрного господарювання як ключовий фактор розвитку сільських територій // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наук. праць. Вип. 1(24)/ ред.кол.: І. І. Черленяк (гол. ред.) та ін. Ужгород. ДВНЗ „УжНУ”, 2020. С. 132-140.
4. Гайдучий П. І., Ходаківська О. В. Екологізація суспільної свідомості та розвиток агросфери//Економіка АПК. 2012. № 11. С. 15-21.
5. Збарський В. К. Раціональне землекористування – джерело добробуту людей (із досвіду Німеччини)//Органічне виробництво і продовольча безпека. Житомир : Вид-во «Полісся», 2015. С. 19-23.
6. Збарський В.К. Управління домашнім господарством на засадах маркетингу [навч. посібник]/ В. К. Збарський, М. П.Талавиря, А. Д. Остапчук, М. В. Газуда, А. В. Збарська, Л. М. Газуда. Київ: НУБіП України. 2021. 443 с.
7. Земельний довідник України. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini>. Останній перегляд: 25 лис. 2022.
8. Зубець М. В., Медведєв В. В., Балюк С. А. Розвиток і наукове забезпечення органічного землеробства в європейських країнах//Вісник аграрної науки. 2010. № 10. С. 5-8.
9. Кобець М. І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. URL: <http://dSPACE.organic-platform.org:8080/xmlui/bitstream/handle/data/323/44>.

10. Лупенко Ю. Формування попиту та пропозиції на ринку органічної продукції// Органічне виробництво і продовольча безпека. Житомир : Вид-во «Полісся», 2013. С. 3-9.
11. Малік М., Хвесик М. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування еколого-безпечного агропромислового виробництва//Економіка України. 2010. № 5. С. 3-12.
12. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років (затверджена рішенням обласної ради 20.12.2019 №1630). Ужгород, 2019. 134 с/ URL: <https://www.minregion.gov.ua/>
13. Скібіцький О.М., Матвеев В.В., Скібіцька Л.І. Менеджмент підприємницької діяльності. Книга 1. Організація бізнесу : [навч. посіб.]. К. : Кондор, 2009. 896 с.
14. Статистичний щорічник Закарпаття за 2021 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. Ужгород, 2022, 399 с.
15. Талавиря М.П., Газуда Л.М., Газуда М. В. Перспективи розвитку біоекономіки замкнутого циклу в Україні //Геополітика України: історія та сучасність: збірник наукових праць. 2021. Вип 2(27). С.128-138.
16. Талавиря М.П., Газуда Л.М.,Газуда М. В. Окремі аспекти формування біоекономіки замкнутого циклу в Україні// The 2nd International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects” (November 7-9, 2021) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2021. 804 p. С. 736-740.

REFERENCES

1. Bezus, R. M. (2014). *Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady efektyvnoho rozvytku orhanichnoho ahrovyrobnytstva* [Organizational and economic principles of effective development of organic agricultural production]. Dnipropetrovs'k : TOV «LizunovPres» [in Ukrainian].
2. Gazuda, L.M., Balyan, A.V., Gazuda, M.V., Voloshchuk, N.Yu., & Gazuda, S.M. (2021). *Rozvytok ahrarynoho pidpryyemnytstva v Zakarpat-s'kiy oblasti v umovakh yevrointehratsiynykh protsesiv: naukovo-prykladni aspekty i rekomendatsiyi* [Development of agrarian entrepreneurship in Zakarpattia Oblast in conditions of European integration processes: scientific and applied aspects and recommendations]. Velyka Bakta. TOV «RIK-U» [in Ukrainian].
3. Gazuda, L.M., & Hertseg, V.A. (2020). Sfera ahrarynoho hospodaryuvannya yak klyuchovyy faktor rozvytku sil's'kykh terytoriy [The sphere of agrarian management as a key factor in the development of rural areas Geopolitics of Ukraine]. *The sphere of agrarian management as a key factor in the development of rural areas Geopolitics of Ukraine - Geopolitics of Ukraine: history and modernity: Collection of Sciences works*, 1(24), 132-140. Uzhhorod: DVNZ „UzhNU” [in Ukrainian].
4. Gayuduky, P. I., & Khodakivska, O. V. (2012). Ekolohizatsiya suspil'noyi svidomosti ta rozvytok ahrosfery [Greening of public consciousness and development of the agricultural sector]. *Ekonomika APK - Economics of agriculture*, 11,15-21 [in Ukrainian].
5. Zbarsky, V. K. (2015). Ratsional'ne zemlekorystuvannya – dzherelo dobrobutu lyudey (iz dosvidu Nimechchyn) [Rational land use - a source of people’s well-being (from the experience of Germany)]. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka - Organic production and food security*, 19-23 [in Ukrainian].

6. Zbarsky, V.K. (2021). *Upravlinnyia domashnim hospodarstvom na zasadakh marketynhu [Household management on the basis of marketing]*. Kyiv: NUBiP of Ukraine [in Ukrainian].
7. Zemel'nyy dovidnyk Ukrayiny. Retrieved from: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini> [in Ukrainian].
8. Zubets, M.V., Medvedev, V.V., & Balyuk, S.A. (2010). Rozvytok i naukove zabezpechennya orhanichnoho zemlerobstva v yevropeys'kykh krayinakh [Development and scientific support of organic farming in European countries]. *Visnyk ahrarnoyi nauky - Visnyk agraranoi nauki*, 10, 5-8 [in Ukrainian].
9. Kobets, M. I. Orhanichne zemlerobstvo v konteksti staloho rozvytku//Proekt "Ahrarna polityka dlya lyuds'koho rozvytku [Organic farming in the context of sustainable development]. Retrieved from: <http://dspace.organic-platform.org:8080/xmlui/bitstream/handle/data/323/44> [in Ukrainian].
10. Lupenko, Y. (2013). Formuvannya popytu ta propozytsiyi na rynku orhanichnoyi produktsiyi [Formation of demand and supply on the market of organic products]. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka - Organic production and food safety*, 3-9 [in Ukrainian].
11. Malik, M., & Khvesyk, M. (2010). Stalyy rozvytok sil's'kykh terytoriy na zasadakh rehional'noho pryrodokorystuvannya ekolocho-bezpechnoho ahropromyslovoho vyrobnytstva [Sustainable development of rural areas on the basis of regional environmental management of ecologically safe agro-industrial production]. *Ekonomika Ukrayiny - Economics of Ukraine*, 5, 3-12 [in Ukrainian].
12. Rehional'na stratehiya rozvytku Zakarpats'koyi oblasti na period 2021 – 2027 rokiv (zatverdzhena Rishennyam oblasnoyi rady 20.12.2019 №1630) [Regional development strategy of Zakarpattia Oblast for the period 2021-2027 (approved by the Decision of the Regional Council on 12.20.2019 No. 1630)]. Uzhhorod. Retrieved from: <https://www.minregion.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Skibitsky, O.M., Matveev, V.V., & Skibitsky, L.I. (2009). *Menedzhment pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti [Business management]*. K.: Condor [in Ukrainian].
14. Hrynyk, G. D. (2022). Statystychnyy shchorichnyk Zakarpattya za 2021 rik. Holovne upravlinnyia statystyky u Zakarpats'kiy oblasti [Main Department of Statistics in Zakarpattia Oblast]. Uzhhorod.
15. Talaviryia, M.P., Gazuda, L.M., & Gazuda, M.V. (2021). Perspektyvy rozvytku bioekonomiky zamknutoho tsykladu v Ukrayini [Prospects for the development of closed-loop bioeconomy in Ukraine]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya ta suchasnist': zbirnyk naukovykh prats - Geopolitics of Ukraine: history and modernity: collection of scientific works*, 2(27), 128-138 [in Ukrainian].
16. Talaviryia, M.P., Gazuda, L.M., & Gazuda, M.V. (2021). Okremi aspekty formuvannya bioekonomiky zamknutoho tsykladu v Ukrayini [Separate aspects of the formation of a closed cycle bioeconomy in Ukraine]. The 2nd International scientific and practical conference "Modern science: innovations and prospects" (pp.7-9, 2021). SSPG Publish, Stockholm, Sweden [in Ukrainian].

УДК 338.43.01-043.2:332.122

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).215–225

*Андрій Поліщук,
аспірант кафедри економіки і підприємництва
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СУТНІСНОГО РОЗУМІННЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті узагальнено науково-теоретичні та методичні підходи до сутнісного розуміння сільського розвитку та його взаємозв'язку з поняттям «розвиток сільських територій». Здійснено системний аналіз та класифікацію існуючих визначень категорій «сільський розвиток» та «сільські території», виокремлено відмінності між досліджуваними поняттями.

Ключові слова: сільський розвиток, сільські території, сільська місцевість, порівняльна характеристика, науково-теоретичні підходи.

The article provides a reasoned and generalized overview of scientific and theoretical approaches to the essential understanding of rural development and its correlation with the concept of «development of rural areas». A systematic analysis and classification of existing definitions of «rural development» and «rural areas» are conducted, highlighting the distinctions between the investigated concepts.

Key words: rural development, rural areas, comparative analysis, scientific-theoretical approaches.

Постановка проблеми. Сільські території в наш час характеризуються низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Це обумовлено тим, що сільське господарство є основною нішою зайнятості сільського населення. Названа галузь відзначається сезонністю виробництва, високим рівнем безробіття, несприятливою демографічною ситуацією, значним рівнем міграції сільського населення та недостатньою доступністю медичних, освітніх закладів та соціально-культурного простору в цілому. Порівняно з іншими країнами ЄС, де політика розвитку сільських територій активно вдосконалюється, в Україні адаптована до світових стандартів модель сільського розвитку знаходиться на етапі формування. Сільський розвиток є складовою єдиної системи державотворення, тому інноваційна концепція розвитку села є необхідною для розвитку сільських територій, з якими питання продовольчого забезпечення населення України безпосередньо пов'язані.

Таким чином, проблеми вивчення особливостей сільського розвитку в Україні є вкрай актуальними і знаходяться в центрі уваги наукової громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи розвитку сільської місцевості, сільських територій та й сільського розвитку загалом в умовах ринкового господарювання обґрунтовано у методико-прикладних напра-

цюваннях вітчизняних вчених-економістів, економістів-аграрників та лісівників. Серед них М. П. Талавири [1-2], Р. Я. Корінець [3], П. Т. Саблук [4], В. В. Юрчишин [5], О. І. Павлов [6, 8], В. М. Єрмоленко [7], О. М. Онищенко [9], О. М. Бородіна [10], В. П. Славов [11], І. В. Прокопа [12], К. І. Якуба [13], А. В. Лісовий [14], М. Й. Малік [15], І. В. Гончаренко [16], Л. В. Лисенко [17], В. Ю. Уркевич [18], Л. М. Газуда [20], С. М. Газуда [23] та інші.

Незважаючи на значний науковий доробок, в якому викладено концептуальні основи досліджуваного питання, виникла проблема відсутності єдиного міждисциплінарного визначення категорій «сільський розвиток» та «сільська територія», які можна буде використовувати в подальших дослідженнях для розроблення стратегії щодо диверсифікованого розвитку сільських територій.

Мета статті полягає в узагальненні методичних підходів до сутнісного розуміння поняття «сільський розвиток», системному аналізі та класифікації існуючих визначень «сільський розвиток» та «сільські території», виокремленні відмінностей між сільським розвитком і розвитком сільських територій, сільської місцевості, формулюванні загального міждисциплінарного визначення.

Результати дослідження. В останні роки в Україні активно проводились наукові дослідження щодо проблем сталого розвитку. Але уваги до аспектів сталого розвитку сільського господарства приділялося значно менше, і практично відсутні роботи, присвячені розвитку сільських територій [2, с. 8].

Дедалі частіше термін «сільські території» широко використовується у наукових працях, його ототожнюють із поняттями «сільська місцевість», «сільський регіон», «сільський район», «сільське поселення», «сільський населений пункт», «сільська поселенська мережа» і т.д. Проте термінологічно-понятійна єдність поняття не є чітко сформульованою, оскільки цей термін є предметом дослідження багатьох наук: економіки, екології, географії, соціології та інших, і кожна з них формує свій понятійний апарат.

Наведемо визначення поняття «сільські території» вченими, які досліджували цю проблематику (табл. 1).

Таблиця 1

Сутнісне розуміння поняття «сільські території»

Автори	Об'єкт сільських територій	Зміст поняття
1	2	3
Р. Я. Корінець [3, с. 22]	Багатофункціональна екологічна система	Складна багатофункціональна соціальна, виробнича, екологічна система зі своїм просторово-географічним середовищем, населення якої у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом. Сільськогосподарське виробництво організоване переважно у межах окремого сільського

1	2	3
		населеного пункту зі своїм представницьким органом місцевого самоврядування (сільською радою). Є просторовою базою для розміщення виробничих та рекреаційних ресурсів, які є необхідними для життєдіяльності та розвитку населення, яке на ній проживає.
П. Т. Саблук [4, с. 4-18]	Мережа поселень	Це історично сформований елемент поселенської мережі, який поєднує організаційну і функціональну сукупності селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших жилих утворень. Знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад
В. В. Юрчишин [5, с. 7]	Багатофункціональна структура	Є складною і багатофункціональною природно-соціально-економічною і виробничо-господарською структурою. Характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва, розвитком соціальної і виробничої інфраструктури, формою зайнятості проживаючих на ній та іншими рисами
О. І. Павлов [6, с. 167]	Комплекс економічних, соціальних та екологічних складових	Об'єднують водночас економічну, соціальну та екологічну складові, які поділяються на такі елементи, як населення, поселення, виробничо – господарський комплекс, інфраструктура, землі сільсько-господарського та іншого призначення, природне середовище, властивості яких розкривають їхню сутність і визначають певні функції, що здійснюються не тільки у часі, а й у просторі
О. І. Павлов [8, с. 9]	Утворення з населенням	Гетерогенні, поліфункціональні утворення з населенням як системоутворювальним елементом
М. П. Талавиря [2, с. 44]	Адміністративно-територіальна обмежена сукупність сіл	Категорія, яка уособлює на адміністративно-територіальній обмеженій сукупності сіл все те, чим вони наділені, що на них розташоване, функціонує і використовується в інтересах громадян, які є постійними чи наявними мешканцями, а також на благо країни в цілому
В. П. Славов, О. В. Коваленко [11, с. 69]	Регіонально-територіальне утворення	Регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо). Мета – створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь

1	2	3
І. В. Прокопа [12, с. 50–51]	Позначення сільської місцевості конкретних частин країни	Позначення сільської місцевості конкретних частин країни: природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень і т.д. Важливим аспектом існування сільських територій є наступне: вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються у тісному зв'язку, але кожна своїм шляхом
К. І. Якуба [13, с. 74]	Територіально-просторове розміщення	Територіально-просторове розміщення сукупного ресурсного потенціалу сільських населених пунктів. Під сільськими населеними пунктами розуміють адміністративно-територіальні одиниці незалежно від їх розміру (хутір, село, сільська рада, район і т.д) з наявним населенням, природно-економічним і соціальним потенціалом та відповідними органами управління соціально-економічним розвитком цих населених пунктів
А. В. Лісовий [14, с. 36]	Народногосподарський комплекс країни	Одна з найважливіших частин народногосподарського комплексу країни, яка включає обжиту місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними фондами на цих територіях
М. Й. Малік [15, с. 53]	Системна сукупність	Це історично сформована в історично визначених межах системна сукупність, яка поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) та територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація) сільськогосподарської продукції
І. В. Гончаренко [16, с. 204]	Цілісна система із сукупністю взаємопов'язаних підсистем	Є цілісною системою зі своєю структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення. Структура характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління
Л. В. Лисенко [17, с. 14]	Територіальна одиниця самоуправління	Територіальна одиниця самоуправління, яка діє в рамках закону. Заснована на власному історичному досвіді, традиціях, специфіці господарювання та об'єднує навколо себе територіальну громаду з метою управління суспільним життям, вирішення спільними зусиллями проблем і сприяння розвитку відповідної території
В. Ю. Уркевич [18, с. 25]	Території поза межами міст	Території, які знаходяться поза межами міст та до яких входять як сільські населені пункти, так і переважно зони сільськогосподарського виробництва та сільської забудови

*складено автором

Проаналізувавши наведені вище визначення, можна зробити висновок, що зазначені категорії розглядаються через призму *багатофункціональної екологічної системи, мережі поселень, території, територіальної оди-*

ниці, утворення з населенням, адміністративно-територіальної сукупності сіл і тд. Але важливо при тлумаченні поняття «сільські території» не зводити його винятково до сільськогосподарського виробництва, а розглядати з урахуванням всієї сукупності елементів, притаманних системі «сільська територія».

В умовах посилення впливу світових тенденцій, структурних змін, які характерні для більшості економік світу, реальність розвитку господарського комплексу зумовила перегляд як управлінських, так і наукових позицій щодо ролі сільських територій. Сільські території уже не розглядаються як працересурсна чи сировинна база розвитку агропромислового комплексу. Доведено практикою, що не всі сільські населені пункти орієнтуються винятково на АПК. Зайнятість у сільському господарстві в сучасних умовах не може бути ідентифікатором сільських територій чи сільської місцевості. Відповідно до досвіду європейських країн, за умови ефективної організації розвитку сільськогосподарського виробництва, інноваційних підходів, автоматизації процесів та сучасного управління, досягається максимальна віддача агропромислового комплексу. З кожним роком дедалі більше сільських територій втрачають свої первинні риси, починають переорієнтацію на промислове виробництво, не пов'язане з сільським господарством, та на сферу послуг, стають багатофункціональними. Не можна ототожнювати визначення сільської місцевості з регіонами, у яких переважає сільське господарство, або розглядати сільську територію як поселенську і трудовресурсну базу аграрної сфери. Ці визначення уже не відображають функції та сутнісні ознаки сільських територій.

Цілісну проблему комплексного розвитку сільських територій потрібно пріоритетувати при розгляді аграрної політики, а межі розгляду правового забезпечення статусу сільських територій разом із їх складовими набувають дедалі більшої актуальності. Формування стратегічних напрямів розвитку, визначення інструментів та механізмів досягнення соціально-економічного розвитку сільських територій ускладнюється правовою невизначеністю поняття «сільська територія».

Ідентифікація сільської місцевості та територій повинна враховувати загальноприйняті на міжнародному рівні критерії поділу територій разом з урахуванням специфіки стану та процесів, які є характерними для сільських територій України на сучасному етапі. Управління розвитком сільських територій у нашій державі, в умовах демократизації ринкових відносин та структурних трансформацій, обмежене часовими рамками. Тому важливо адаптувати підходи, враховуючи досвід розвинених країн світу, де досягається мінімізація розриву між рівнями розвитку міських та сільських зон. Ефективна організація агропромислового виробництва в таких країнах дозволяє досягти максимального ефекту за мінімальних затрат факторів виробництва.

Оскільки на законодавчому рівні визначення категорії сільського розвитку не існує, незважаючи на значну кількість різних правових документів, які використовують ці терміни, доцільно здійснити аналіз та узагальнити визначення цього поняття вченими-економістами (табл. 2).

Таблиця 2

**Порівняльна характеристика визначень поняття
«сільський розвиток»**

Автори	Об'єкт сільського розвитку	Зміст поняття
1	2	3
М. П. Талавиря [2, с.20]	Розвиток аграрного сектору	Розвиток аграрного (агропродовольчого) блоку економіки в інтересах невідкладного припинення системної деградації села, селянства і всього сільського соціуму та сільського способу життя з метою їх збереження, відродження і виведення на рівень розвитку і функціонування, достойний їхнього місця і ролі у зародженні, становленні і збереженні національно-генетичної самобутності України, української нації та українськості у всій їх історичній і суспільній величі
О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин [9, с. 4-13]	Сільські території	Під сільським розвитком розуміють: 1) розвиток села; 2) розвиток сільської місцевості; 3) розвиток сільських територій
		Взаємоузгоджений сільський розвиток як процес, що відбувається у певному середовищі (в межах сільських територій) як його вмістилища
		Категорія, у якій уособлюється системне, чітко спрямоване і реально досяжне майбутнє сільського господарства, села і селянства в інтересах кожного з них, усіх разом і країни в цілому
О. В. Шубравська [19]	Сільського-сподарська діяльність	Відтворювальний аспект сільського розвитку, включає у цей процес виробничий і людський потенціали, у його прив'язці до рівня доходів та агроекологічних обмежень сільськогосподарської діяльності
О. І. Павлов [8, с. 135]	Сільські території	Сільський розвиток як об'єктивний процес асоціюється з сільськими територіями як його об'єктом та протиставляється міському розвитку як дихотомічному
О. М. Бородіна [10, с. 21]	Сільська місцевість	Сільський розвиток – це такий процес, при якому забезпечується гармонійний соціоекономічний прогрес сільської місцевості на основі самоорганізації сільських громад із максимально можливим використанням чинників ендогенного розвитку (місцевих активів) при їх поєднанні із зовнішніми можливостями
Т. Д. Гром'як [10]	Суспільно-економічні відносини	Сільський розвиток трактується як специфічний спосіб реалізації суспільно-економічних відносин, за якого товари і блага, що їх продукує аграрний сектор і сільська економіка, розподіляються між суб'єктами цих відносин з урахуванням інтересів сільського населення з метою кращого забезпечення його добробуту

1	2	3
В. М. Єрмоленко [7, с. 54]	Система заходів	Сталий розвиток сільських територій – це система організаційних, економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на забезпечення пропорційних і одночасних, незворотних і стабільних прогресивних змін у виробничій, соціальній і екологічній сферах, які відбуваються пропорційно й одночасно у кожній зі складових сільської території
Р. Я. Корінець [3, с. 31]	Відтворення сільських територій	Процес розширеного відтворення сільських територій, що забезпечує гармонійне зростання економічної, соціальної та екологічної сфери. Причому до економічної складової слід віднести, крім розвитку сільськогосподарських, і розвиток промислових підприємств, що розміщені на сільських територіях, або ж пов'язані з сільськогосподарським виробництвом

*складено автором

Отже, науковці, вчені-економісти трактують термін «сільський розвиток» через *розвиток аграрного сектору, розвиток і відтворення сільських територій, сільської місцевості, сільськогосподарської діяльності та розвиток суспільно-економічних відносин.*

Водночас потрібно розуміти, що розвиток сільських територій є об'єктом управління як аграрної, так і регіональної політики, тим самим відповідний організаційно-економічний механізм управління значно ускладнюється. При відсутності чітко визначеної нормативної бази це неминуче викликає конфлікти інтересів та розподіл повноважень між органами державної влади, місцевим самоврядуванням та сільською громадою, водночас коли нагальні проблеми аграрного сектору та сільських територій залишаються без вирішення [20, с. 139].

У чому сутнісна відмінність між поняттями «сільський розвиток» та «розвиток сільських територій»? Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України О. Бородіна та І. Прокопа вважають, що поняття «розвиток сільських територій» спрямовує увагу на аспекти виробництва та інфраструктури в сільській місцевості, а «сільський розвиток» – на соціальні та економічні аспекти цього процесу, на забезпечення суспільного добробуту. В основі відмінностей між цими двома поняттями лежать вихідні засади концепцій економічного зростання та економічного розвитку. Прогрес сільських територій неможливий без людського чинника, отже, поняття «сільський розвиток» втрачає свою сутність без урахування особливостей та взаємозв'язку з сільським середовищем. Основний акцент слід зробити на тому, що серцевиною цих процесів є сільськогосподарська (аграрна) сфера. Навіть при глобальній тенденції деаграризації сільської економіки певна опосередкована «присутність» сільського господарства є обов'язковою у змісті обох цих понять.

Отже, підсумовуючи наведені визначення, можна зробити висновок, що розвиток сільських територій – це складова багатофункціональної со-

ціально-економічної системи сільського розвитку. Тобто розвиток кожної окремої території є підсистемою сільського розвитку. А сільський розвиток – це проекція соціоекономічної складової суспільного добробуту на агровиробничі та інфраструктурні аспекти розвитку села.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнення теоретичних основ та методичних підходів дає сутнісне розуміння, що поняття розвитку сільських територій слід розуміти як багатофункціональну просторову соціально-економічну систему. Поки що не існує однозначного визначення категорій «розвитку сільських територій» та «сільського розвитку», оскільки вони є предметом дослідження багатьох наук, і кожна з них формує свій понятійний апарат. Водночас стереотипне розуміння ідентифікації сільських територій як зайнятості у сільському господарстві вже застаріло. Сільські території втратили свої первинні риси, поступово стають багатофункціональними та переорієнтовуються на сферу послуг, виробництво, не пов'язане із сільським господарством.

Майбутні наукові дослідження будуть спрямовані на узагальнення зарубіжного досвіду у визначенні сутності сільського розвитку та розвитку сільських територій/місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Талавиря М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Випуск 1(47).Т.2. 2016. С. 146-150.
2. Талавиря М. П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: [монографія]. К. : Вид-во НАУ, 2008. 384 с.
3. Корінець Р. Я. Сільський розвиток: посібник для фахівців з аграрного та сільського розвитку територіальних громад. Київ, 2023. 158 с.
4. Саблук П. Т. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні заходи / за ред. П. Т. Саблука. Київ : ІАЕ УААН, 2000. 475 с.
5. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки // Економіка АПК. 2005. № 3. С. 3-7.
6. Павлов О. І. Економічні науки: тенденції просторового розвитку сільських територій України // Вісник ХНАУ імені В.В. Докучаєва. 2013. Вип. 3. С. 165-175.
7. Єрмоленко В. М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» // Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія «Право». 2010. Вип. 156. С. 50-59.
8. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: [монографія]. Одеса: Астропринт, 2006. 360 с.
9. Онищенко О. М., Юрчишин В. Сільський розвиток: основи методології та організації // Економіка України. 2006. № 10 (539). С. 413.
10. Бородіна О. М. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. дра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи; НАН України; Інст екон. та прогнозів. К., 2010. 376 с.
11. Славов В. П., Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій // Вісник аграрної науки. 2007. № 9. С. 68–71.

12. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку // Економіка України. 2007. № 6. С. 50–59.
13. Якуба К. І. Трудовий потенціал сільських територій // Вісник аграрної науки. 2007. № 6. С. 72–75.
14. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій : [монографія]. К. : Дія, 2007. 400 с.
15. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–58.
16. Гончаренко І. В. Ретроспектива формування сільських територій регіонів України // Регіональна економіка. 2008. № 3. С. 204–209.
17. Лисенко Л. В. До визначення поняття «сільська територія» // Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. 2 (38). С. 12–15.
18. Уркевич В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природо ресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: матер. міжнародної науково-практ. конференції (21–22 травня 2010 р., м. Біла Церква). Біла Церква : БНАУ, 2010. С. 24–26.
19. Шубравська О. В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень // Економіка України. 2005. № 1. С. 36–42.
20. Газуда Л. М. Розвиток сільських територій : монографія / Л. М. Газуда, Н. М. Готько, М. Ю. Лалакулич. Ужгород, 2015. 204 с.
21. Трансформація державного регулювання аграрної сфери і управління розвитком сільських територій / М. А. Лендел, С. М. Газуда, Н. М. Готько // Науковий вісник УжНУ. Серія „Економіка“. Ужгород, 2012. Вип. 35. Ч.1. С. 122-128.
22. Готько Н. М., Польовська В. В. Сутнісні підходи до функціонування сільських територій // Розвиток національної економіки: методологія та практика: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 15-16 квітня 2014 року. м. Івано-Франківськ. Тернопіль: Крок, 2014. С. 78-80.
23. Газуда С. М. Науково-теоретичні основи сутності сільського розвитку [Електронний ресурс]. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1152/3/НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ%20ОСНОВИ%20СУТНОСТІ%20СІЛЬСЬКОГО%20РОЗВИТКУ.pdf>.

REFERENCES

1. Talavyrya, M. P. (2016). Rozvytok sil's'kykh terytoriy na zasadakh stalosti [Development of rural areas on the basis of sustainability]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya Ekonomika. Vypusk - Scientific Bulletin of the Uzhhorod University. Economy series*, 1(47), 146-150 [in Ukrainian].
2. Talavyrya, M. P. (2008). *Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm derzhavnoyi pidtrymky rozvytku sil's'kykh terytoriy* [Organizational and economic mechanism of state support for the development of rural areas]. K. : Vyd-vo NAU [in Ukrainian].
3. Korinets, R. Y. (2023). *Sil's'kyy rozvytok: posibnyk dlya fakhivtsiv z ahrarnoho ta sil's'koho rozvytku terytorial'nykh hromad* [Rural development: a guide for specialists in agrarian and rural development of territorial communities]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Sabluka, P. T. (2000), *Reformuvannya sotsial'noyi sfery sela: orhanizatsiyno-metodychni zasady* [Reforming the social sphere of the village: organizational and methodological principles]. Kyiv : IAE UAAN [in Ukrainian].
5. Yurchyshyn, V. V. (2005). Sil's'ki terytoriyi yak systemoutvoryuyuchi faktory rozvytku ahrarynoho sektoru ekonomiky [Rural areas as system-forming factors in the development of the agrarian sector of the economy]. *Ekonomika APK. – Economics of APC*, 3, 3-7 [in Ukrainian].
6. Pavlov, O. I (2013). Ekonomichni nauky: tendentsiyi prostorovoho rozvytku sil's'kykh terytoriy Ukrayiny [Economic sciences: trends of spatial development of rural areas of Ukraine]. *Visnyk KHNAU imeni V.V. Dokuchayeva - Bulletin of V.V. Dokuchaeva*, 3, 165-175 [in Ukrainian].
7. Yermolenko, V. M. (2010). Osoblyvosti formuvannya katehoriyi «stalyy rozvytok sil's'kykh terytoriy» [Features of the formation of the “sustainable development of rural areas” category]. *Nauk. visnyk Nats. un-tu bioresursiv i pryrodokorystuвання Ukrayiny. Seriya «Pravo» - Nauk. Herald of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. “Law” series*, 156, 50-59 [in Ukrainian].
8. Pavlov, O. I. (2006). *Sil's'ki terytoriyi Ukrayiny: istorychna transformatsiya paradyhmy upravlinnya* [Rural territories of Ukraine: historical transformation of the management paradigm]. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
9. Onyshchenko O. M. Sil's'ky rozvytok: osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi [Rural development: basics of methodology and organization] / O. Onyshchenko, V. Yurchyshyn // *Ekonomika Ukrayiny - Economy of Ukraine*, 10 (539), 4-13 [in Ukrainian].
10. Borodina, O. M. (2010). Teoriya, polityka ta praktyka sil's'koho rozvytku [Theory, policy and practice of rural development] Kyiv [in Ukrainian].
11. Slavov, V. P. (2007). Ekonomiko-enerhetychna systema staloho rozvytku sil's'kykh terytoriy [Economic and energy system of sustainable development of rural areas]. *Visnyk ahrarynoyi nauky - Herald of Agrarian Science*, 9, 68–71 13 [in Ukrainian].
12. Prokopa, I. V. (2007). Sil's'ki terytoriyi Ukrayiny: doslidzhennya i rehulyuvannya rozvytku [Rural areas of Ukraine: research and regulation of development]. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*, 6, 50–59 [in Ukrainian].
13. Yakuba, K. I. (2007). Trudovyy potentsial sil's'kykh terytoriy [Labor potential of rural areas]. *Visnyk ahrarynoyi nauky - Herald of Agrarian Science*, 6, 72–75 [in Ukrainian].
14. Lisovyy, A. V. (2007). *Derzhavne rehulyuvannya rozvytku sil's'kykh terytoriy* [State regulation of the development of rural areas]. K.: Diya [in Ukrainian]
15. Malik, M. Y. (2008), Do pytannya staloho rozvytku sil's'kykh terytoriy [To the issue of sustainable development of rural areas] *Ekonomika APK - Economy of agro-industrial complex*, 5, 51–58 [in Ukrainian].
16. Honcharenko, I. V. (2008). Retrospektyva formuvannya sil's'kykh terytoriy rehioniv Ukrayiny [Retrospective of the formation of rural areas in the regions of Ukraine]. *Rehional'na ekonomika - Regional economy*, 3, 204 [in Ukrainian].
17. Lysenko, L. V. (2009). Do vyznachennya ponyattya «sil's'ka terytoriya» [To the definition of the concept of «rural territory»]. *Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnya : zbirnyk naukovykh prats' Odes'koho rehional'noho instytutu derzhavnogo upravlinnya*. Odesa : ORIDU NADU, 2009. 2 (38), 12–15 [in Ukrainian].
18. Urkevych, V. Y. (2010). Pro katehoriyu «stalyy rozvytok sil's'kykh terytoriy» [About the category “sustainable development of rural areas”]. *Suchasne zemel'ne, ahraryne,*

- ekolohichne ta pryrodo resursne pravo: aktual'ni problemy teorii ta praktyky - Modern land, agrarian, environmental and natural resource law: topical problems of theory and practice.* Bila Tserkva : BNAU [in Ukrainian].
19. Shubravs'ka, O. V.(2005), Stalyy ekonomichnyy rozvytok: ponyattya i napryam doslidzhen' [Sustainable economic development: concept and direction of research]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine, 1, 36-42* [in Ukrainian].
 20. Hazuda, L. M. (2015), *Rozvytok sil's'kykh terytoriy [Development of rural areas].* Uzhhorod [in Ukrainian].
 21. Hot'ko, N. M.(2012). Transformatsiya derzhavnoho rehulyuvannya aharnoyi sfery i upravlinnya rozvytkom sil's'kykh terytoriy [Transformation of state regulation of the agrarian sphere and management of the development of rural areas]. *Naukovyy visnyk UzhNU Seriya „Ekonomika“ - Scientific Bulletin of UzhNU. “Economy” series, 35, 122-128* [in Ukrainian].
 22. Hot'ko, N. M. (2014). Sutnisni pidkhody do funktsionuvannya sil's'kykh terytoriy [Essential approaches to the functioning of rural areas]. *Rozvytok natsional'noyi ekonomiky: metodolohiya ta praktyka - Development of the national economy: methodology and practice.* Ternopil: Krok [in Ukrainian].
 23. Hazuda, S. M. Naukovoteoretychni osnovy sutnosti sil's'koho rozvytku [Scientific-theoretical foundations of the essence of rural development]. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1152/3/NAUKOVO-TEORETYCHNI%20OSNOVY%20SUTNOSTI%20SIL'S'KOHO%20ROZVYTKU.pdf>. [in Ukrainian].

Наукове видання

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць
Випуск 2 (31)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 20545-10345ПР,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.

Коректура: *Л. Серeda*
Технічна редакція: *К. Ловас*
Обкладинка: *А. Артьoмова*
Комп'ютерна верстка: *Р. Кокіна*

Підписано до друку 18.12.2023. Гарнітура Palatino Linotype.
Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 26,3. Тираж 100 прим.

Виготовлено та видруковано: ТОВ «РІК-У»
88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36

Г36 **Геополітика України: історія і сучасність:** збірник наукових праць.
Вип. 2 (31). / ред. кол.: Л. М. Газуда (гол. ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ»,
2023. 226 с.

ISSN 2078-1431

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31)
УДК 327 (477)